

Михайло Ломацький

ОПРИШКІВСЬКЕ ГНІЗДО

Михайло Ломацький

ОПРИШКІВСЬКЕ ГНІЗДО

Канадсько-Український Бібліотечний Центр

Канадське Товариство Приятелів України
Торонто — Канада

РІК 1964

Книжка видана коштом приятелів Гуцульщини

СЛОВО ВІД АВТОРА

Цю скромненьку книжечку присвячую моєму другові Степанові Саликові в Нью Йорку з вдячності за його моральну й матеріальну допомогу. Він жив деякий час у карпатському «зачарованому світі», пізнав і полюбив його та любить його і в моїх книжках, хоч боліє, що інші наші люди не хочуть пізнати й полюбити «гуцулію» в книжках Ломацького, бо не купують і не читають їх. Він сам не знав Гуцульщини за своїх молодих літ. Покінчивши педагогічні студії, був учителем у Рогатинському повіті, де працював і поза школою і за те потерпів у час «паціфікації». В 1928 р., як учитель, закінчив вищі природничо-географічні студії у Львові.

Він — людина великих зацікавлень. Дуже цікавився археологією. На терені Липиці Горішньої робив розкопки й прибирав багато речей із кам'яної доби. Вони знаходяться в окремій габльотці в Національному Музею у Львові поруч інших знахідок з палеоліту й неоліту, як це ствердив проф. д-р Я. Пастернак. Салик розкопав і два гроби, в яких найшов дорожочінні речі. Він зібрав теж багато різних матеріалів із давноминулого Липиці Горішньої. Їх передав до використання письменникові Степовому, який був захоплений ними. Він 1934 року вчителював на Гуцульщині в Ланчині, опісля в Ворохті, де не легко було втриматися і працювати. Поляки бо заходилися зроби́ти з Ворохти друге «гуцульське» Закопане.

1943 р. зголосився Салик із своїми учнями — гуцуликами до Укр. Дивізії. Переїхавши 1950 р. до Америки, почав працювати в школі українознавства в Нью Йорку, навчаючи географії і природи України. В роках 1956–57 закінчив у Нью Йорку студії з біології і хемії.

Він і писав немало. В 1942–43 рр. були друковані у Львові його статті на природничі теми в журналі «Дорога» п. з. «Що оповідає природник із Чорногори» за підписом «Нанашко». Пізніше дописував до газет «Життя», Мюнхен 1949 р., «Молоде Життя», Регенсбург 1948 р., «На Сліді», Байройт 1947 р., «Свобода», 1953–54 на гуцульські теми, «Пластова Ватра» від 1957 р., «Веселка», 1962 р. і т. д.

В Пластове життя включився ще 1922 р. у Львові.

Оце коротенька «біографія» мого друга й приятеля Гуцульщини, Степана Салика.

«Чи знаєш, де ті сині наші гори,
Де Черемошу, де буйного звори,
Де рути цвіт з барвінком зелене,
Де Божий Дух на землю з неба віє?»

О. Ю. Федькович.

ВСТУПНЕ СЛОВО

Гуцульщина — Карпати — Бескиди... О, ми любимо ту нашу Гуцульщину — хто посмів би це заперечити? Так, є щось, чого заперечити не вдасться... Щоб щось справді і щиро полюбити, треба його як слід пізнати, а то й зглибити. А чи багато в нас тих, які знають ту зелену, буйну, співучу, завітчану й закосичену Гуцульщину, з її Говерлею і Піп-Іваном, що «в небо ся змагали», верхами неба досягали, в хмарах купалися? Її бистрі ріки й шалені потоки, темні праліси й безкраї полонини? О, таких не було в нас багато — колись — а сьогодні їх ще менше... Не лише дивно, але й соромно — нашою Гуцульщиною більше цікавилися чужинці, поляки, німці, москалі, чехи, не ми...

То і не знаємо її, а звідси й наша любов до неї плітка, не глибока, не серйозна, неповажна. Говориться — любимо те, що знаємо...

А що знаємо з Гуцульщини? Знаємо гуцульську яскраву пошу, гуцульську коломийку й аркана, та ще й гуцульські мистецькі вироби — це й усе.

А на еміграції, лише так, іноді між іншим, на свято, десь, колись, згадуємо Гуцульщину та показуємо її на сцені й цим старасмося викликати в глядачів дешевенький сантимент до Гуцульщини й гуцулів, які сьогодні втрачають свої звичаї під московським страшним гнітом.

А вже вершком того сантименту, це побудова десь там церковці в гуцульському стилі, назва якоїсь установи «Говерля», чи вакаційної оселі «Ворохта», співання танга «Гуцулка Ксеня» та пісень «Верховино, світку ти наш», ну й «Ішов гуцул з Коломій». Таку саме Гуцульщину знає наше молоде покоління. Та це було б ще не так зле... А то воно може прочитати десь у нашій пресі, що гуцули були п'яниці, що пропивали полонини, мали по кіль-

ка любасок, служили чужинцям, були темні, а то й напівдики... Так пишуть деякі наші «знавці» Гуцульщини... Не дивно! Вони іншої Гуцульщини не бачили, не хотіли бачити. А ту «другу» Гуцульщину бачили чужинці, цікавилися нею і подивлялися їй...

Наші, якщо цікавилися Гуцульщиною, то більше тією, мертвою, — жила Гуцульщина, та, що власним буйним, боротьбою виповненим життям жила, в опришки ходила, свою свободу й самобутність рушницею і барткою боронила, та Гуцульщина не дуже цікавила нас, тому й мало знана була, а сьогодні вже й зовсім забута.

А душа гуцула — чи була і є нам відома? Душа того гуцула, що, йдучи завоювати Карпати, ніс туди наше давнє славне минуле, давні звичаї наші, вірування, обряди і побут, мужність, відвагу й безстрашність та героїство колишніх князів наших і боярів, та віками зберігав усю нашу старовину, як святість і мав завжди свідомість і почуття окремішності від своїх сусідів, і не затрачував ніколи національно-людської гідності й гордості, ані любови до свого й ворожости до чужого; ця душа не цікавила нас і ми її не знали.

Нас більше цікавив гуцул ожебрачений чужою владою, той легкодушний, наївний, що дав себе взяти в руки «зайдам», яких його предки ненавиділи та геть від себе гнали, а не той другий «годний» газда — багатий, сільський аристократ, що жив і держався здалека від усіх зайдів, у верхах, у своїй гражді — твердині, що була не до здобуття зайдам, жив, як його предки жили, які воліли згинуги в боротьбі, ніж мали б дати себе поневолити... В ньому жила й не вмирала душа тих предків великих, героїських, горда душа... Її зберіг він до останніх часів.

Слід ще звернути увагу на багатий гуцульський фолклор, народні перекази, повір'я, ворожбу тощо. А вже найбільшою увагою, пошани й признання заслуговує вроджений великий естетичний смак гуцулів, любов до гарного, небуденного, вродистого. Прекрасна барвиста гуцульська ноша, якою і мужчини, а зокрема жінки, бажать стати гідними подругами чічок, гірської багатомовної природи. З гуцульською різьбою ледве чи зможе позмагатися національна різьба якогось іншого народу (касетки, тарілки, топіріці тощо). Гуцульські писанки геометричного укладу це витончене народне мистецтво.

Якщо ми й з цього боку поглянемо на Гуцульщину, збільшиться в наших очах авторитет орлів Чорногори, які, будучи одночасно й великими лицарями, закровавлювали своє дороге пір'я власною й ворожою кров'ю, щоб не допустити до свого гнізда ні польських, ні інших шулік та гадюк.

З ГЛИБИНИ ВІКІВ

Гей, гори, гори. Наші, Карпатські, та ще ті, гуцульські гори! Літом топазово-смарагдові, зимою срібно-кришталеві, а весь рік самоцвітами до сонця сяючі. О, той наш бриліянтовий Бескид зелений, чарами овіяний, казкою красоти заворожений, потоками переораний, чічками засаджений, співаночками засіяний, гуляночками заволочений, старовічиною заскороджений, зіллячком замаєний, квіточками закосичений, давною, гримучою славою окутаний, в майбутнє сміливо задивлений, верхами-кичерами небес сягаючий...

Та чи багато з нас знають ті наші «Любі високі Карпати», бачили їх і подивлялися? Знають Карпатські ліси темні, непроглядні й ріки бистрі, шалені? Чорногору з Піп-Іваном і Говерлею, що «пишно в небо ся змагає»? Полонини зелені, безкраї? І Прут, ріку бистру, і Черемош гримучий, і ті дві Тиси, що одна одну здоганяють?

Чи бачили зблизька верховинців-гуцулів, те буйне плем'я наше, що Бескиди заселює, на полонинах маржину — овечки випасує, коломийок танцює, пісеньок співає, у сопілки-флосери грає, голосом трембіти гори свої тугою сповиває та любується в гарній, яркій ноші?

Мабуть є дехто в нас, що «десь-щось» про ті наші Карпати й гуцулів у них, чув і знає, але не багато тих, які знають, що нема в світі гір, які дорівнювали б нашим Карпатам красою, велич'ю і багатством!

Мало в нас таких, які знали б, що крім Говерлі й Піп-Івана є там ще багато гірських верхів, які в небо пнуться, щоб знали як вони звуться, та як називаються полонини, яких там тисячі, — що крім Прута, Черемоша й Тиси там є багато ще й інших річок: Рибниця, Путилівка, Пробійна, Ільця, Шибенний з озером і шалено бистрі потоки: Грамітний, Мосірний, Бистрець, Добрин, Мокрин, Руський?

Але й ті, хто й знають Карпати, знають їх лише з часів до першої світової війни — і їх уже не багато, — а тих, що знають Карпати з часів перед другою війною, ще менше. Знають їх такими, якими їх тоді бачили...

Але, як виглядали Карпати, поки нашими стали, тоді ще, коли власником їх був той, хто їх сотворив — Господь Бог — того вже ніхто не знає... І про пізніші часи, коли то славне плем'я руське, «завойовувало» Карпати і взяло їх на власність — і про часи, коли там ще «ніхто не клав меж», мало хто поінформований.

Та ще й пізніші часи, коли єдиним власником Бескидів став гордий верховинець-гуцул, який світові голосно заявляв: «Лиш гуцул в своїх горах, лишень гуцул в світі пан» свободний, вільний, як орел у Чорногорі? Про це теж мало хто знає. Про ті часи й ті, коли то Довбуш Олекса на чолі своїх легінів верхами гуляв і на «доли» вірлом злітав, щоб золотим топором чужу «нехар-зайдів» здалеку від гір держати й у Карпати не пускати — о, про ті часи можна було ще перед світовими війнами дещо почути й довідатися від старих дідів-гуцулів, які те, що колись від своїх дідів чули, нащадкам передавали. На лихо й горе ніхто тими повістуннями не цікавився. — Попробуймо, пригадати собі хоча дещо з тих давніх повістунів дідів, перенестися на крилах спогадів у минуле нашої Гуцульщини, не пожаліймо труду заглибитися в давнину віків отої, так твердо й свято зберіганої гуцулами карпатської «старовіччини»... Попробуймо.

Погідна днина, на небі ні хмарини, золотою кулею вийшло на небо сонце й зарожевило гори з лісами та поля з ярим збіжжам. Каменистою доріжкою, що веде з Кутів на Косів іде якийсь молодий чоловік. На ньому овечий, напіввиправлений кожух, на голові бараня шапка, на ногах постолі. Підперезаний широким ремнем, а за ним пістоля і череп'яна люлька, в руці тяжкий топір-сокира. Йде поволі, роззирається... ліворуч гори й ліси, праворуч, — царини й поля. Він із тих Кутів, що їх пізніше, коли постало містечко Кути з шахруном, вірменами й жидами, названо Старими Кутами, а там наліво під горами кілька хат — це пізніші села, Черганівка, а направо на просторій царині, Сمودне.

Не зустрінув цей молодий чоловік нікого, аж дійшов над річку Рибницю. На її березі побачив якогось, теж молодого, чоловіка. Стоїть над Рибницею й дивиться на риби, що граються в кришталевій воді.

Порівнявся кутчанин із тим незнайомим, привітав його, розбалакався з ним. «Звідки, чоловіче добрий? Може тутешній?»

— Та, ніби тутешній, з Косова, що там даліше над Рибницею...

Косова, містечка, не було ще тоді. Було там лише кілька хат під горою, що з неї сипався пісок і спадало каміння. Щойно трохи пізніше постало містечко, Новий Косів, а той давній Косів названо Старим. За Косовом, в напрямі гір, на лівому березі Рибниці, постало сільце Монастирище, на правому березі село Москалівка. — Сказав Косован, що йде в гори, там задумав осісти.

— А куди Бог тебе провадить?, — питає Кутчанина.

— Куди очі поведуть і ноги понесуть, — відповідає той.

Опісля з дальшої розмови довідався Косован від Кутчанина таке: він сирота, його порекло Сапріян, ймено Іван. У Кутах, селі серед вікових дубів, було йому скучно й тісно. Завжди тягнули його до себе гори й ліси. Але ж іти в гори гóрі Черемошем, побоюався. Були відважні, що пішли туди й багато з них пропали. Одних ведмеді повбивали, інших вовки пожерли. Чув, що живуть там уже над Черемошем, по однім і другім боці люди, є там уже невеличкі села, декому живеться там і не погано, багато й заможного, а все ж таки їх життя дуже тверде й повне небезпеки. А він боїться такого життя. Чув, що понад Рибницею легше дістатися в гори, та, що життя там легше й вигідніше. Взяв, що мав у шкіряний мішок, бордюг, перевісив його через плечі й пустився в дорогу. За ніким було йому плакати, ніхто не плакав за ним.

Усе розповів Кутчанин щиро й відверто. Так принаймні видавалося... Але Косован був мовчазніший... Видно, не зовсім з доброї, власної волі залишив свій Косів... Полюбив був там дівчину, але вона, хоч присягалася лишень за нього вийти заміж, звінчалася з іншим. Здавив біль і жаль у своєму серцю і покинув Косів, щоб не бачити зрадливої любки. Та цього він не скаже нікому, не відкриє нікому свого зраненого серця...

Але зовсім інакше було з Сапріяном... Він мав теж любову в Кутах. Велика була любов їх обох — покохалися на життя і смерть... А потім? О, його любка зрадила його з іншим. Не хотів він зразу повірити цьому. Коли ж дізнався, що це правда, попав у безтямну лють і вбив її і її любка... Що ж мав потім робити? Залишатися в Кутах даліше не

міг... Іти в гори Черемошем теж не міг, там же понад Черемошем було вже багато виходців із Кут, а ті знали його і певно до них дійшла б чутка про його подвійне душегубство. Тому й вибрав дорогу в гори понад Рибницю. Про його душегубство не сміє ніхто довідатися, сам він про нього не скаже нікому. Це мусить залишитися в таємниці. Її забере з собою до гробу...

Розмовляючи, дійшли Косован і Сапріян до гримучого водопадку — гуку Рибниці. Треба було його виминути, щоб пролізти даліше в гори.

Дістатися в ті часи в глибину гір і лісів можна було єдино понад Рибницю, іншої дороги не було. Ще найлегший доступ у гори був зимою, коли лід і сніг зарівнювали заглибини, вибої і каменюки Рибниці. Та все ж таки дорога Рибницею була дуже карколомна й повна небезпек. До того ж тут чигали на людей різні дикі, хижі звірі. Без зброї, пістолів, рушниць, гострого ножа і важкої сокири не можна було пускатися в гори. А вони таки манили й тягнули людей до себе дивною, таємною силою; то ж не дивно, що немало людей з поблизьких сіл, із Москалівки, Косова, Вербівця, Хімчина, Пістиня, Микитинець та інших, залишали свої села й осідали в горах серед лісів та закладали там нові села: Город, Соколівку, Річку, Бруструри, Лючу. А найбільшим селом над Рибницею був тоді Яворів, що тягнувся від Соколівки аж під гору Буковець.

Продирались Сапріян і Косован понад Рибницею все даліше і вище... А тут на право й на ліво завжди самі верхи, кичери, ґруні, узбічч'я і облази, покриті темними, віковими лісами. Ліси шумлять, звірі в них ревуть, Рибниця грає своєю срібною водою... А «подорожні» йдуть даліше, як казав Сапріян, куди очі ведуть, а ноги несуть... Дійшли до місця, де кінчиться Соколівка й починається Яворів. Утомилися, дорога важка. Посідали. Похарчували, напилися холодної води з джерельця, закурили люльки. Сапріян сказав, що даліше понад Рибницю не піде. Піде тим потоком, що з лівого боку впадає в Рибницю. Там десь є невеличка оселя, що звється Річка, може осяде в ній. Розпрощалися. «Будь здоров, Сапріяне», — сказав Косован. «Гости здоров, на лихе місце, щоб не поступив», — сказав Сапріян. «Най Бог криє гараздом та добром!» «Най лихе тебе оминає, а добре най з тобою перебуває».

Розійшлися. Сапріян у Річку, а Косован у Яворів.

Яворівці, запосівши землі понад Рибницею, почали осідати на верхах. Палили й корчували ліси й посувалися щораз даліше й глибше в гори. А все таки мали лише одну дорогу, що вела в світ — на доли — Рибницю і понад нею. Треба було не малої відваги й сили пускатися «в світ» тією дорогою. Місцями високі й стрімкі береги, покриті лісами, місцями русло завалене каменюками, до того ще й гуки-водопади.

Іде Косован, роззирається. Куди не гляне, темні, непроглядні ліси, власність Бога та звірів, що їх у них повно. Доріжка Рибницею пнеться весь час угору. Від темних лісів темніє Косованові в очах. Дійшов до джерела Рибниці — скінчилася доріжка. Лісовою стежкою, що її напевно протоптали звірі, вийшов на безлісний верх — прояснилося в очах. Ця гора, казали йому яворівці, зветься Буковець. Буковець, це перший перед Чорногорою гірський перевал по галицькому боці. З нього, бажаючи зійти на Черемош, треба йти стрімголов, плайчиком круто по величезних каменюках, то вліво, то вправо. Можна легко, як не шию скрутити, то ноги поламати. Стрімкий спад з гори в долину, глибоку й вузьку. А там на її дні шалений, скажений потік. Ледви видно його — завалений камінням, закритий лісами, в яких певне не було ще ніколи людської ноги. Не видно того потоку, зате чути добре його клекіт і рев. Тут справжня Карпатська «музика»... Шумить праліс, реве потік, порикують звірі, верхами свище вітер...

Стало Косованові лячно. Але ж вертатися не буде, піде даліше, нехай діється воля Божа. Стали береги шаленого потоку розступатися, почало прояснюватися, і доріжка менше стрімка... Чує вже Косован шум великої ріки. Це, певне, Черемош буде. І дійсно був це Чорний Черемош, а над ним долина, звана Варітином. Тут мусить Косован припочити. Мусить, це ж уже пізній вечір, даліше йти, це хіба самохить лізти в пащу якого звіра...

Так, тут заночує. Розкладе велику ватру й при ній переспить ніч. Дров тут наніс потік досить, вогонь горітиме до ранку, а звір тримається від ватри здалека — зможе спокійно спати. Назбирав сухих дров, викресав вогню і розклав велику ватру, а тоді сів на колоді і харчує те, що витяг з бордога. «Вечір добрий, добрий чоловіче!» — Чує і бачить якогось незнайомого. «Добрий вечір, добрим людям і тобі» — відповідає.

— «Єк днував?» — питає незнайомий. «Гаразд, ек ти май ліпше».

— «Гаразд, Богу декувати».

— «Так сідай тут при ватрі. Певно й підночуєш разом зі мною. Ніч для звірів і для лихих людей, а ти, відав, не з них».

— Сяду, най всьо добро сідає тут при твоїй ватрі. Ну й підночую, двом приємніше й відрадніше».

Розбалакалися. Незнайомий називався Шкіндя, на ім'я йому було Олекса, чи як його кликали, Лесьо. Був не старший від Косована. Та найцікавіше, він, як і Косован ішов, як казав, шукати «щастя» в глибоких горах у лісах-борах. Прилягли при ватрі... Колисав їх голосний шум Черемошу, співали ліси, лише що звірі переривали їм сон своїм ревом.

Ще сонце щойно думало будитися з нічного сну, як вони оба були вже на ногах. Помилися в холодній, ледяній воді Черемошу, помолилися, звернувшись у той бік, звідки мало показатися сонце, та й сіли дещо перекусити. З розмови показалося, що оба задумують іти долі Черемошем, селом, Ясеновим. Мало ще було тоді ґаздів у Ясенові, і то лише понад Черемошем — верхів і кичер ще не «завоювали» — там були недоступні ліси. Їх здобули ясенівці геть, геть пізніше. Легше й скоріше вдалося здобути ту частину гір, що вправо від Варітину, горі рікою, в бік Жаб'я, де постало село Криворівня.

Ішли наші шукачі щастя Ясеновом, завжди за водою Черемошу, аж дійшли до хати, що самітно стояла над рікою, а в ній жив чоловік, що перевозив людей на другий бік Черемошу, де було вже кілька ґаздів. Місцевина тут над Черемошем називалася Вигода, а оселя за рікою, це була Красноїля. Над ним і поза ним простягалися безконечні ліси. Поселенці за рікою хотіли мати церковцю. Зрубали величезну ялицю, що її звали «красна ель-іль», з неї збудували церковцю, а на її пні поставили престіл і вівтар. Від тої то «красної — ілі» пішла й назва оселі Красноїля... Цю назву перенесено пізніше й на село в глибині гір, яке перед тим звано Дідушковою Річкою.

Про це розповів Косованові і Шкінді перевізник на Вигоді. Додав ще, що до Дідушкової Річки можна дістатися понад той потік, що впадає онтам з правого боку в Черемош. Тяжка, не легка та дорога потоком, який називають Дідушковою Річкою. Знає її, бо був раз у знайомих у Дідушковій Річці. Гарне це село, але дістатися до нього зовсім «не гарно».

Тут, на Вигоді, попрощався Шкіндя з Косованом. Шкіндя сказав, що його тягне якась сила в ту Дідушкову Річку й може ще дальше поза неї, а Косованові захотілося йти даль-

ше доли Черемошем. Так і розійшлися. Пішов Косован понад Чорний Черемош і зайшов там, де він сходиться з Білим Черемошем, у село Устеріки, де то пізніше мав свій осідок лютий мандатор Гердлічка, кат верховинців.

В Устеріках не задержувався, пішов далше. Минув Устеріки, дійшов до того місця, де впадає в Черемош з правого берега річка Путилівка. І диво: Шкіндю потягнула до себе Дідушкоза Річка, а Косована Путиловка. Переправився Через Черемош і станув над Путилівкою. Тут було вже маленьке сільце, пізніше жидівське містечко Усте — Путилів. У ньому припочив і підночував Косован, наступної днини подався в дальші гори понад Путилівку. Зустрічав там газдів... Один звзвся Маренич, другий Сергій, третій Киселиця... Від них то пішли пізніше назви сіл над Путилівкою, Сергії, Мареничі, Киселиці.

Береги Путиловки прекрасні, чудові, а покриті густими лісами — не пройти їх. Але дорога понад річку майже така, як та, що з Буківця на Черемош. Не для слабосилих, слабодухів і боягузів ця, путилівська дорога. О, ні! Про це дізнався Косован... Але він не завернув назад, ні! Дійшов до місця де повстало пізніше село Сторонець-Путилів... Тоді сказав собі: «Тут осяду, дальше вже годі йти й блукати горами лісами». Подобалася йому ця місцевість. Став зятем у одного тоді багатого газди й сам став пізніше багатієм. Один з його синів оженився в сусідньому, вище Сторонця селі, Плоскій, другий ще дальше, в пізнішому містечку Селетині. Рід Косованів живе й до нині в Сторонці.

А що ж сталося зі Шкіндею? — Казав перевезти себе на другий бік Черемошу. Станув і поглянув на південь. Глянув туди й не знав, що сталося з ним. Те, що побачив, очарувало й приворожило його! Гори, гори, покриті лісами. Все зелене, здається, що навіть і небо над цими лісами не голубе, а зелене... А понад зелені верхи далекий вид. Видно звідси далеко-далеко... Он блистять у сяйві сонця могутня, безлісна гора. Перевізник каже, що це перша в цих сторонах полонина — зветься Скупова. З давніх часів, як лише зайшли сюди люди, та Скупова манила й тягла їх до себе — літом проміннями гарячого сонця, зимою біло-срібною скатертю снігів. Але тільки літом виходили наші люди на неї та раділи її зеленими просторами й купалися в проміннях сонця над нею. Зимою була ж недоступна для людей — глибокими снігами й заметіллями, морозними вітрами — казала здалеку подивляти себе й свою зимову красоту і не наближа-

тися. Були вже й у ті часи люди, які бажали наблизитися ближче до Скупови, осісти там і жити. Так, але про це можна було тоді лише думати й мріяти.

Продертись знад Черемошну на південь під Скупову було майже неможливо. Це вдалося лишень сильним з найсильніших, сміливим з найсміливіших... У глибину гір, у бік Скупови можна було просунутись тільки понад Дідушкову річку, якої джерела були далеко-далеко в горах, під полонинами. По обох берегах тієї річки росли правічні ліси й творили таємний, повний чудес і див, заворожений світ, неприступний для людей.

Лише отією Дідушковою Річкою, неначе сам Господь Бог відчинив людям дорогу в глиб гір і на Скупову, та й ще далше й вище...

Так, але ця дорога була для декого дорогою на той світ. Важкі перешкоди, гуки-водопади, ненадійні повені, дощеві бурі літом, заметілі зимою і люті звірі чигали тут на людей. Куди не підвести зір, усюди одна велика, безпереривна, темна пуща лісова. Праліс з обох берегів сягав до самої річки, а в ній повно каменюк. У часі дощевої бурі й повені все тут шуміло, гуділо й ревіло — річка, ліс і звірі в ньому. В погоду ж ця річка виглядала, як молода, готова під вінець, закосичена, заквічана надбережними зіллями, — вона не плила, а бігла, гнала, перескакувала, та виминала каміння, дзюрчала, пінилася, гриміла, а все далше й далше, щоб скорше добитися до Черемошу... Тільки коритом цієї річки міг Шкіндя, перескакуючи, або виминаючи каміння і обходячи надбережні скали, дістатися в глибину зелених гір. А це не було легко. Та Шкіндя був упертий і завзятий. Вкінці таки оплатився йому труд. Дістався на широку, простору, залиту сонцем рівнину. Гори з лісами розступилися тут на південь і північ. Сюди то, на цю Божу царину, Бог його знає звідкіль і коли, зайшли перші люди наші й заснували тут сільце, що його назвали були Дідушковою Річкою, від того першого газди Дідушка, що його пізніше вбив барткою Олекса Довбуш.

Коли ж газди знад Черемошу, ті, що мали церкву з «красної ілі», яким там замало було простору й сонця, переселилися сюди, тоді перезвано Дідушкову Річку на Красноїлю і так записано пізніше в книги.

Лишень Річка зветься і по нині Дідушковою. Цю Дідушкову Річку творять дві інші річки, що сходяться разом у Красноїлі. Називається одна Біла, а друга Чорна, Річка.

Обі впливають з-під Скупови. Перепливають нині велике, колись дуже багате, село Голови. Та за часів Шкінді не було ще Голов, були лише початки його. Ото станув Шкіндя там, де дві річки, Біла й Чорна сходяться разом. Тягне його щось іти даліше, глибше в лісову пушу, що темніє над обома річками. Куди ж йому йти — думає.

Не легко було рішитися. Глянувши звідси в бік Скупови, треба було сказати: «Чого хочеш, біснуватий, ні там людей, ні там хати...» Гори, ліси, верхи, вертепи, кичери і нетри... Правічна «обитель» звірів. Довго стояв Шкіндя і надумався, куди йти... Видалось йому, що Чорна Річка має нижчі береги, менше заліснені і більший, ширший простір понад нею, привітніша від Білої. Пішов понад нею, проти її бігу. Зайшов таки далеченько. Втомився, присів, оглядається. Побачив не дуже високий, зате довгий, грунь, хребет безлісний, трав'яний, понижче нього буковий ліс. Вийшов на той грунь — гарно тут, простірно, зелено. Тут осяде, збудує хатину, розживеться і буде газдувати. І так воно сталося... Геть пізніше постало тут, над обома Річками село Голови. Рід Шкіндів-Шкіндюків, був у Головах завжди шанований і поважаний.

II

Повільним, тихим кроком іде Карпатами вся в сіро-чорному, поважна, горда, певна себе, пані. Це гірська осінь... Тільки махне рукою і вже літо вступається їй з дороги. А вона йде, не пристає і не припочиває, мусить же перейти всі гори й ліси, заглянути в найменшу щілинку, усім тут створінням, людям і звір'ятам, пташкам і комашкам сказати, щоб готовились до зими, що прийде після неї. Поважна, трохи засумована та пані — осінь. Усміху на її обличчі не видно... Подібно, як і на тому легіневі, що он там, правдоподібно, з Селетина на Плоску йде... Здоровий, рослий, сильний легінь, гордо, як і та «пані» ступає, поспішає, тай усе чогось позад себе озирається. На ньому чорний сердак і широкий черес, на голові чорний капелюх — кресаня, з-під кресані визирає кучеряве волосся і в'ється по високому чолі, орлиний ніс, бистрі, як у орла, очі. Гордий син гір, карпатський орел... Йде він скорими кроками, спішить, якби не йшов, а таки біг. Але осінь ще скоріше йде, а за нею все в'яне, смутком покривається і плакати починає...

Вона холодним вітром повіває, землю скроплює дощем, з дерев зриває їх прикрасу, зелене літом, тепер жовте листячко, в'ялить чічки-квіти. То вона на плаю, то на стежці, то в лісі, то на полонині, на кичерах і ґрунях, та й на царинках. Усе, що зустріне, поливає холодною водою дощу, лишає за собою смуток і жаль за тим, що було й уже нема, літечком теплим, соняшним, за його красотою... А вона гордо-пишна, бо багата. Багата всім тим, що дали Карпати... А син Карпат, отой легінь, що йде з Селетина на Плоску? Його багатство — пушка через одне й порошниця через друге плече, пістолі за чересом і ніж, бордюг на плечах і топір у руці — це й усе!

Іде й роззирається на всі боки, йому здається, що весь гірський світ уже завмирає, чи то в осінній сон западає. Не видно ніде й людей. Хто ж це той самотній легінь? Та це ж опришок, легінь Олекси Довбуша — звється, Сапріян. Улюбленець Довбуша. Перший у нападах і бійці, перший у танці і співах. І товариський, за побратимів скочив би в вогонь і воду, за товариша готов завжди й життя віддати. А опришківське життя любив понад усе! Те, неспокійне, буйне, повне небезпек і пригод життя. Ті походи, то на Волощину, то на Мадярщину, а то й на Семигород і поворот із співом та повними бесагами на плечах. Казав не раз, що опришківського життя за нізачо в світі не віддав би й не проміняв би! Свобідне, вільне, веселе, безжурне, повне, пригод. Але ж опришки звикли разом, гуртом ходити, ніколи одинцем, а оце він сам іде на Плоску. На це Довбуш не дозволяє. Мусить бути щось в цьому, що він сам тут іде, якась важлива причина. Без причини не міг би залишити опришківське товариство та йти, куди ноги несуть, куди очі ведуть. А от, як воно дійшло до цього: Літо пройшло опришкам Довбуша на Волощині і Молдавії, відвідали потім Вижницю і Кути. Останньо, при кінці літа, зробив був Довбуш напад на Молдавського князя, чи, як його там називали — господаря. Дуже відважний, отчайдушний був той напад. У господаря ж вояки і гайдуки — сторожа, а все ж таки напад удався. Мабуть тому, що був наглий і несподіваний, і відбувся пізньої, темної ночі. Опришки пов'язали сторожу, як баранів, з вояками мусіли звести завзятий бій, в якому згинуло й кілька опришків.

Та перед сходом сонця був Довбуш таки паном князівського палацу. Опришки забрали золото й срібло та багато дорогої зброї, забрали расові коні, посідали на них і пігнали вітром у свої гори. Господаря і його вояків залишили пов'язан-

Гуцулята

Гузулик

ними, а сторожу й гайдуків зачинили в пивницях. Не зможуть погнатися скоро за опришками.

Задержався Довбуш щойно в Бродині. Затримав при собі кількох легінів, а решті казав, відпочивши, йти в Селетин і там дожидати його. Добичею поділив своїх опришків уже тут. Невимовно зрадив Сапріян, що не деінде, а в Селетині казав Довбуш задержатися. Там же в Селетині його любка, наречена, чорноока Домка. Певне нетерпеливо дожидає його. До неї... іде й товаришів підганяє. Про те, що в нього в бордюзі і не думає. Його всі думки при Домці... Біда тільки, що Селетин не близько. Щойно десь третьої днини добилися до нього. Сапріян бігом до своєї Домки. Добіг до її хати, відчиняє двері і завмер, остовпів. Домка не сама в хаті. При ній його побратим Івашко... За шию держить її...

У похід з Довбушем не пішов, казав, що хворий, болить дуже «в собі», «сонці» причепилися його. Тепер Сапріян знає, яка то «бола» затримала Івашка в Селетині. Страшна лють охопила Сапріяна, помутила в голові розум, ватрою вибухла з нього... Вдарив барткою побратима Івашка по голові раз і другий, хотів те саме зробити й з Домкою, та вона закричала й вискочила з хати...

Дивиться Сапріян лютими очима — Домки вже немає, а Івашко лежить посеред хати з розваленою головою. З неї чурить кров і заливає лице. Здрігнув ногами й натягнувся, як довгий... Бачить Сапріян — Івашко перестав жити... Він убив його. Так мало бути! Яка може бути кара за зраду? Смерть... Але ж і Домці — зрадниці, належалося б те саме. Смерть! Та її нема... Вибіг з хати. Мусить знайти зрадницю і вбити. Мусить! Але перешукав усі сховки й закутини, її не знайшов. Щезла, якби крізь землю провалилася. Вернув у хату. Зігнав свою злість на дарунках, якими обсипував Домку. Порозбивав скрині, повитягав із них усе й поторошив, потоптав ногами. Глянув на мертвого побратима й очунав, вернулися пам'ять і розум. Що ж скаже на це Довбуш? Карати опришка за провину смів лише ватажок, ніхто інший. Довідається Довбуш про це, що зробив Сапріян, уб'є. Напевно уб'є! А він же ще такий молодий, не вмирати йому, а жити... Що зробив він, що? Убив... Побратима, опришка вбив... Правда, не першина це для нього, але ж досі вбивав чужих, не своїх, гинули від його топора, чи від кулі, вороги.

А Довбуш казав, що ворога вбити, це не гріх. Та й ще казав Довбуш, сам Господь наказав йому вбивати ворогів Вер-

ховини й верховинців. Так, але ж цей, що тут лежить, це такий же верховинець, як і він. Згинув з руки його, а він згине з руки Довбуша. Ні, не хоче гинути! Втече. Заховається в горах, що й Довбуш не знайде. Піде, куди понесуть ноги. І пішов. Ось він уже на Плоскій. Але з Плоскої не йде на Путилівку, ні, звертає вліво, де безконечні гірські простори, гори, ліси, нетри, потоки, ні доріг, лишень круті плаї і стрімкі стежки, а то й буває, що і їх нема, треба пробиватися крізь лісові хащі. Тяжка це дорога, але не для Сапріяна, ноги в нього здорові й сила в нього не абияка. Тільки на душі в нього тягар — не легко нести його.

То сходив у долину на потік, то виходив наверх і знову вділ — так увесь час. Довкола глуха, осіння тиша. Ліс теж шумить по-осінньому. Не видно й багато звірини. Он десь перебіжить стежку ланя, а за нею олень, то гурток сарен вибіжить з лісу, поскаче заєць, а за ним лис, покажеться і вовк, а там над потічком зустрінувся з ведмедем. Не йшов просто на нього, а обійшов його боком, ведмідь і не дивився в його бік. Серед лісів запала Сапріяна ніч. Заночував під буком, роклавши велику ватру. Усю довгу, осінню ніч пересидів Сапріян при ватрі, не спав, думав, передумував усе, чого зазнав у своєму житті. Ні деді, ні нені не тямить, не знає, хто вони були та що з ними сталося. Виріс між чужими, не знає, чи був хтось, що любив його, як люблять дитину батьки? А він, чи любив когось, чи мав кого любити?

Любив щиро Довбуша, любив побратимів — опришків, а потім полюбив усім серцем Домку, та й певний був, що й вона любить його так, як він її. А показалося цілком що інше... Від Довбуша й побратимів утік, одного з них убив, а любка зрадила. Ніхто вже не буде його любити, нікого і йому любити... Та, ні, залишилася ще в його серці одна, велика любов... Це любов до цих гір, лісів, полонин і річок. Цієї любови ніхто не вирве з його серця! Не раз казав Довбуш, жартуючи: «Наш Юрашка — так називали легіні Юру Сапріяна — оленячі ноги, в нього, вірлині крила, а все ж таки хід його тяжкий... А чому? А «тімунь», що він носить у своєму серці всі наші бескидські гори, а це великий тягар — тяжко його носити».

Так, так захиється десь у ці гори-ліси й буде жити любов'ю — до них...

Ще заплакане осіннє сонце не думало вставати, як Сапріян був уже на ногах і пустився в дальшу дорогу шукати для себе пристановище. Ішов вертепами й звіринними стежками, аж зайшов на Білу Ріку в її «горіщах»... Куди ж йому

дальше йти? Понад ріку не піде. На полонини піде, там уже пусто, тихо й безпечно. Вийшов на Гнитесу, а з неї на Чорну Ріку. Звідтам перейшов на Штефулець і полонинами на Ватунарку, а дальше на Лудову, а з Лудови на Скупову. Зі Скупови побачив гірське море, там, нижче полонини... Божий сад лісів, зелені і квітів... Не надивитися на нього, не натішити ним очей, не наслухатися його шумів, не зглибити того, що в його нетрах! Що ж, зійде зі Скупови в ту зелену пущу, може найде який куток для себе, в якому заживе су мирним життям. Пішов. Зійшов на якийсь бистрий потік, пішов понад ним. Не легко йти, треба перескакувати каменюки й колоди дерев, якими завалений той потік. Якось продерся крізь каменюки й хащі й добився до місця, де над потоком була широка безлісна долина, а за нею грубезні буки... Пристанув, відітхнув. Роззирається довкола... Хоч це вже осінь, а тут, здається ще літо... Затишне місце, ні вітерець не повіє... Оце, чи не місце для нього? Кращого й затишнішого, тай відлюднішого, хіба не знайти. Тут осяде! — Сказав і так зробив.

Кілька ночей переспав при ватрі під буком. Через три дні завзятої праці стояла вже на поляні під буками колибчина з круглого дерева, покрита луб'ям — корою з дерев, привалена важким камінням, щоб буря не зірвала стріхи. Були й двері до колиби, лише вікна не було. Воно й непотрібне, колибу освітлює ватра вдень і вночі. Під стіною постіль — прича з колених дощок, а на ній чатиння зі смерек. У стіну понабивав клинів, на них буде завішувати й сушити шкіри з уполюваної і зловленої звірини. Уб'є ведмеда, буде шкіра, щоб застелити постіль, шкірою з вовка, як прийде люта зима, буде вкриватися. А голодний не буде, в потоці, що то пізніше названо його Чорною Річкою, повно золотаво-срібlistої риби, пстругів, можна їх вудити, або, прижар'ювати над ватрою, варити їх не може, не має горшків — має всього один мідяний кітлик... М'яса є доволі з оленів і сернюків — його «присмажує» над ватрою і вудить, а зголодніє, то й сирого наїсться. Головне, що знайшов у лісі джерельце з солоною водою, а то несолоне м'ясо не лізе в горло, не смакує. Назбирав, хоч це осінь, різних ягід і посушив їх. А навіть і мед у нього є! Знайшов його в дуплі старої ялиці. Трохи покусали бджоли, але це дрібниця.

Не знає, коли і як проходили йому дні. Забезпечив себе добре на зиму, не боїться її, ані снігів, ні морозу. А зими не треба було довго ждати, прийшла, здавалося ненадійно.

Зима, може й бути, що вона десь там поза горами тільки така собі, от, звичайна, зо снігом і морозиком, зима...

Але не в наших горах, не в Карпатах! Тут гірська зима, це велика чарівниця! Вона заворює своїми чарами весь гірський світ і все, що в ньому! Білою скатертю сповиває гори, долини й полонини, на лісі смереки й ялиці накидає білу намітку, буки, явори і клени закосичує чічками срібного інею. Проходжується горами й нашіптує у вуха всім і всьому чарівну казку зимової ночі... О, зима в Карпатах, прекрасна, чудова, чарівна. — Прийшла вона й до Сапріяна. Але її краса й чари тепер, не так, як колись, манять і тішать його... Її казки тепер не для нього... Дні, ще як дні, — короткі, — проходять у праці. Але довгі, зоряні, місячні! Але ж і в такі ночі в його душі темно, чари й краса їх не приманюють його, не заспокоюють... О, як же часто стає перед ним закровавлений Івашко і будить зі сну. Заходить у колибу й зрадлива Домка, підходить до нього, хоче пригорнутись, пробує нашіптувати до його вух солодкі слова кохання. А він зривається, кричить, відганяє невірну від себе... Так пропадає його сон. Уже й не лягає, сидить до ранку при ватрі й долучує до диму з неї свої чорні думки. Пробує прогнати від себе страшні, нічні привиди й не може...

В днину заглушує викиди совісти роботою. Бродить лісами, снігами, ловить і стріляє звірину тай здійсмає з неї шкіру й сушить...

А то й бере в руки сокиру й зрубує дерева в лісі, що довкола його поляни. М'ясо проїлося йому, а муки нема... Не піде шукати її в людей, не хоче, щоб бачили його, а він їх. Та й далі, й тут, боїться Довбушового топора... А самота таки мучить його, нема до кого заговорити слова, душу розвеселити, ні одного живого сотворіння при ньому. Діждався Різдва Христового, вмів, як й інші верховинці, вирахувати коли воно припадає. Сів біля ватра й задумався. Боже, там десь люди колядують, веселяться, забавляються, а він? Загнаний у «гавру» звір... Пригадує собі минулорічне Різдво з Довбушом і його легінями. Обходили його то в Селетині, то в Сторонці — святочні набутки тривали щось два тижні.

Вміли опришки бити зайдів, ворогів Верховини й верховинців, але й уміли набуватися! О, опришківські набутки з музикою, танцями й співами, їх не забуде Сапріян ніколи. Не забуде, як кружляли пугарі з золотим вином, як легіні до себе припивали:

Ой, чарочко кришталева, візьму те за вушко,
Ти до мене, я до тебе — здоров бувай душко.

І пили, і співали й танцювали, земля дрижала під ногами, здавалося хата завалиться, стеля впаде на їх голови, пістолі гриміли, давали знати, де набуваються легіні Довбуша...

Набувався Сапріян у часі Різдвяних свят і в хаті своєї Домки, о ще й як набувався там із своїми побратимами! Не легко забути ті набутки! А потім у тій самій хаті Івашко, побратим із розваленою топором головою... Пригадує усе це Сапріян нині в своїй колибі, сам не знає, що діється з ним... Пропасниця тр'ясе ним, розпуга огортає його, чорні думки розсаджують голову. Молодий ще, хоче жити, а жити тяжко, нема як і чим жити. У днину самота, вночі сонні мари і привиди... Вмирати не хочеться, але й жити тяжко... Сапріян немає нікого, хто би добрим, щирим словом промовив до нього, потішив би, злегшив би тяжке життя його. Сидить при ватрі, думає, морщить чоло... Нехай буде, що буде, піде на Жаб'є, зайде там до старого священика, висповідается там, може стане легше на душі і серці. Він був уже легінем, але не знав, що це таке сповідь і причастя. Почав сповідатися щойно, ставши опришком у Довбуша. Довбуш сам ходив сповідатися, робили те саме і його легіні. Пішов Сапріян «опришківськими» стежками на Жаб'є, зайшов до священика, якого «горени» називали Божим чоловіком, який, як рідний дедя умів порадити і допомогти в біді, потішити в нещастю.

Привітав священика Божим словом і почав говорити, хто він і чого сюди зайшов. Священик узяв його за руку і завів у церкву... «Тут, сину, говори, скажи все, що маєш сказати, не затаюй не закривай нічого, сповідайся не передімною, а перед Господом Богом...»

Сповідався Сапріян — довга була та його сповідь.

Священик вислухав її, а тоді заговорив тихим, приятним голосом: «Сину, бачу гріхи, які поповнив ти, а між ними і гріх душегубства, не дають тобі спокою... А хто втратив спокій душі, в того в ній шаліє бур'я. Втишити її не легко. Господь спорудив так світ, що одне суперечить другому: добро злу, краса погані, світло темноті, тепло холодів, щастя нещастю, спокій бурі, приятнь ненависті... Ти замінив побратимську приятнь у ненависть, а вона довела тебе до душегубства й ти поповнив злочин убивства, гріх душегубства. А за це карають люди, карає і Бог. Та є ще третя кара... Це кара совісті. Від неї не втекти, й не сховатися.

Вона не покидає ні вднину, ні вночі. Вона каже, що поповнений гріх можна й треба спокутувати тут, на землі. А чим? Чесним життям, добрими вчинками й виконанням Божих заповідей. За Божою ласкою й допомогою можна спокутувати гріхи. Ласкавий Господь прощає їх, якщо спокутовувати їх, без нарікань, а нових вистерігатися. Працею і молися, сину, а все інше залиши Господеві». На це відозвався Сапріян:

— «Отче любий, як же мені молитися, коли я молитися не вмію, молитов не було кому навчити мене»...

Священик, усміхаючись, сказав: «Не думай, що молитов можна навчитися лиш у людей, ні, молитися можна навчитися від усього, що на землі і над нею. Усе молиться і хвалить Творця світу. Квіточки своїми пелюсточками та пахощами, ліси шумом, річки дзюрчанням води, пташки співом, звірі своїми голосами, метелики своїми крильцями, сонце й місяць своїм золотим і срібним промінням, зірки морганням. Учися від них молитися, молися не ротом і словом, а серцем і душею. Наші гори з усім, що в них, це велика книга, написана самим Господом, це книга премудрости, з якої треба вчитися, як жити, щоб не грішити, а згрішивши, вміти гріхи спокутувати. Від звірів, від пташин і комахок можна не одної мудрости навчитися... Від звірів? А, так... От звір звірем родився і звірем згине, а чоловік, як же легко змінє він людську подобу й замінюється в ненажерливого вовка, в хитрого лиса, чи в боязливого зайця! Ні, з Божої книги треба вчитися бути завжди чоловіком, на образ і подобу Бога створеним. Але не зглибити й зрозуміти Бога, Його треба подивляти, а передовсім любити. Роби це й ти, грішний сину, Сапріяне, а все інше залиши Господеві. Він добрий, ласкавий і справедливий. Казав ти, що не зазнав, ні деді, ні нені... Нехай же Господь буде для тебе дедею і ненею. Але на це треба собі заслужити — любов здобувається тільки любов'ю! Люби Його і світ, вони будуть тебе любити! Вбити чоловіка, та ще й свого, своєї, не чужої крові, це великий гріх. А може й це, що роблять наші опришки, які вбивають ворогів, чужих людей, може це також гріх?

Та про це не людям судити, суд треба залишити Богові... Він же суддя наймудріший і найсправділивіший. Може Господь зрозуміє наших опришків і простить їм гріхи, — може? Чужинець, ворог, який посягає на наше добро, несе нашому народові недолю, неволю і ярмо, чи це лише наш ворог, чи не є він і ворогом Бога, та чи не треба боронити перед ним наші Карпати й нашого Бога? Не будемо його бити, він буде нас мордувати... Але в цьому Божа воля, розум і суд...

Согрішив ти, Сапріяне, взяв на свою душу тяжкий тягар, тепер мусиш його нести й лише Господь може злегшити його... Іди в мир і більше не гріши! Поповнені гріхи направ і спокутуй... Раджу тобі, знайди для себе подругу, газдуй, шукай у праці забуття, спокою душі і радості з життя...

Подякував Сапріян священникові за науку й потіху, та повернув над Чорну Річку. Заснув твердим сном — так від давнього часу не спав. Прокинувся разом зі сонцем, вийшов з колиби надвір. Морозний ранок, але погідний, ясний, соняшний. Сонце освітило вже верхи, пробує дістатися у темні, лісові нетри, вигнати з них усе, що там заховавшись, спало. Добряче сонце кличе своїм проміннячком усе на верхи, на кичери, звідки видно райську красу гірського, зимового світу, який дає щастя, веселить серце і гріє душу. Сонце окрилює своїм промінням і заохочує до лету понад гірські простори, понад верхи й кичери в піднебесні висоти, ген, ген туди, до Господа... Сапріян уже не той, що був, якийсь легший став, якби тягар з плечей спав, не щемить уже серце, як щеміло, душа вспокоїлася, повеселішав світ... А все таки мучить його самота й безлюддя, він же жив досі між людьми і з людьми. Найтяжче було йому переживати ті гірські, зимні ночі, а ще ті із сніговіями, з метелицями, повні дивної краси, але й грози й страхіть. У колибі ватра, а там, за колибою гуркіт, ломіт, лоскіт, гук, свист, виття... Тоді мимовільно зривалася бур'я і в душі Сарпіяна ще й ще раз... Утихала бур'я за колибою, випогоджувалося небо, тоді виходив Сапріян з колиби, виходив на найближчу кичерку й подивляв зачарований світлом місяця гірський світ, слухав його казок, тонув, розпливався в морі краси й чарів. Усе перемінялося в чарівну казку... Он там ялиця, ні, тепер це не ялиця, це гірська красуня, пишна молодиця... Чеше свої зелені коси й приспівує собі... Співає пісеньку з часів, як ще молоденькою була... А там грубезний, старий бук, грубим, басовим голосом казку давніх літ розповідає, а там крислата смерека з короною срібного інею на голові, гордо-пишно довкола споглядає; молоді смерчки, взявшись за руки, танцюють, вітерець їм до танцю на сопілці приграє... Вода річки заворожена морозом, вона в кристалі льоду. Всі гори з лісами срібляться, іскряться, блищать самоцвітами, перляться перлами. Гори замінилися в казку, в казці ночі зимової живуть, усе тут чарівна казка, а Сапріян у ній заворожений легінь... Ці гори, та їх казка, це його душа і серце, це кров у його

жилах, це скарб понад усі скарби світу... На коліна припадав, руки вгору підносив і дякував Господеві за той, безцінний скарб — за гори!

III

Діждався Сапріян весни. О карпатська весна. Такої весни, як у карпатських горах не побачити в усьому широкому світі. Та й ніде її не зустрічають так, як на Гуцульщині! З такою радістю і втіхою. Та й чи дивне це? Ні? Де ж так довго мусять її очікувати, як тут? З такою тугою? Карпатська зима довга, як голодний рік, казали гуцули, сніжна, морозна й докучлива, наприкр'юється і навкучується, і людям, і їх маржині. А весна не дуже то спішиться у Карпати, вона, як кажуть «горени», має час. Що ж, і дорога, якою іти їй у гори, не близька, далека, мусить пройти її з далеких «долів», з Покуття і з Поділля, щоб дістатися в Карпати.

А вона не звикла бігти. Як уже і йде, то повільними кроками... Свій прихід заповідає легеньким вітром. Його знають добре гуцули, а почувши його шум у верхів'ях смерек і ялиць, відають: весна йде! Вони знають: це весняний шум, яким грають карпатські ліси, а граючи весну звіщають... Вона недалеко. Треба тільки вслухатися в шум лісів. Там ліси не шумлять, як звичайно, ні! Вони грають і співають, людей закликають, щоб готові були весну зустріти... А чим мають її зустрічати? Нічим іншим, а лише співом і грою. Знають це добре верховинці, тому-то, ніколи не чути в Карпатах стільки співаночок та веселої гри сопілок, фльоер і теленок, як на голос весняних шумів лісів і потоків... Навіть і Сапріян, що забув уже свою фльоеру, віднайшов тепер її, вийшов на кичерку й заграв такої, що нею можна і мертвих збудити.

Весна, весна! В гори йде, радість і втіху несе! Чудодійна весна йде в наші, чудові гори й чуда творить у них... Прогнала вже мороз, але приморозки ще не втекли перед нею! Та й вони пропадуть. Весна має велику силу! Куди лише ступить, усе будиться й оживає, земля пахощами дише. Весна застелює її квітастими килимами, квіточками й плахтами шовковими. Її очі з фіялок і первісночків гор'ять молодістю, іскр'яється райдугами дорогоцінних самоцвітів. За нею, куди лише переїде, зацвітають луки й царинки чічками-кві-

точками й манять людей до себе. Весна любить гори й гор'єн, тому пригорщами обсіпає їх усім, що має найкращого й найціннішого — нічого не жаліє їм. Любить дуже, щоб усе раділо й веселилося, грало й співало.

Вона сама любить грати, срібними пальцями перебирає на струнах, а при цьому ще й плете віночки з гірських чічок на голови верховинських музикантів і співаків — дуже любить їх... Знають верховинці, що весна любить тільки те, що гарне, красне. Вона ж сама красуня понад усі красуні на землі, — тому виходять їй на зустріч прибрані і вистроєні, як пави, а вже ті гірські дівчата й молодички, так вони хочуть собою і строями дорівнювати самій весні. Тендітна вона й здавалося б слабосила, а воно зовсім не так. Сильна вона серцем і духом. На її заклик будиться і встає все, що завмерло було, встає, грає, співає, творця гір і їх краси величає, прославляє. На голос весни будиться навіть і вуйко-ведмідь і вилазить на світ із своєї зимової гаври. Так — весна, це владна й всесильна пані — вона все може! От вона й сонця досягла своїми рученятами, бере з нього золоте проміння і застеляє ним усі гори, ліси й полонини. На плечах нашої гірської весни вся краса й багатство гір, її ручки — крильця ластівочки, в них дзвіночки з пестливим голосочком, її ніжки, ніжки сарни, пильність у неї — пильність трудолюбної бджілки, відпочинку вона не знає, гори просторі, а вона мусять їх усіх облетіти, всюди заглянути, всім свою щедрю руку подати, руку, не лише повну дорогоцінних перел-краси, але й повну сили й гарту для верховинців у їх твердому житті...

Вона, та наша, карпатська весна, приносить своїм верховинцям ще щось, дуже дороге й цінне. Два великі й дорогі їм свята: Великдень і св. Юрія. Великдень з писаночками, св. Юрія з овечками, з їх виходом на полонини. Так, як же їм, отим «горенам», не зустрічати весну, як найдорожчу й наймилішу гостю? Так зустрінув і привітав її і Салпріян! Радісними очима, гостинними руками, повними надій думками, грою сопілки й співами. Весна не лише відродила, але й переродила його, змінила й перемінила... Але й принесла йому на своїх ясних, променистих крилах одну чорну, прикру, сумну й болючу звістку...

Сам не знає, як добилася аж сюди, до нього, в цю лісову пущу, страшна, несамовита вістка: Довбуш Олекса, пан-володар карпатських гір не живе... Згинув у Космачі у Дзвінці від кулі Степана. Зрадлива любка загнала його в могилу... Осиротіли Карпати. Жалем і смутком покрилася Чорногора, заплакали верховинці, а з ними й Салпріян... До того

ще й весна почала мучити його... дивними нічними привидами. Звечора виганяє його з колиби духота — виходить надвір, сідає на колоду, курить люлку та й вслухується в шуми й шепоти лісів і річок. Сон не приходить... Але ж пізна вже ніч. Заходить у колибу, лягає, а вснути не може...

Вкінці таки якось усне — спить... Нараз чує, хоч не бачить, хтось підходить до його ліжка. Хто це може бути й чого хоче від нього? О, та ж це Лісна... Чує її віддих, нахилилася над ним, ба, чує і тепло, що йде від неї — вона держить його руку в своїй руці. Прекрасна, чудова, пречудна вона, ця Лісна...

Зелений віночок на її голові, довгі, шовкові коси, з її голубих очей б'є жар на нього... О, якби то її обняти за гнучкий стан і пригорнути до себе! Простягає руки... Ось зараз буде в них Лісна... Зловить, пригорне й не випустить з рук. Але в його руках замість Лісної — порожнеча. Відчиняє очі, протирає їх, дивиться, в колибі крім нього немає нікого... Що це таке діється з ним? Була це справді Лісна, чи лише сонний привид? Ні, ні, це була таки Лісна. Вона ж була зовсім близько нього, чув її віддих і тепло її молодого тіла... Не спав уже до самого ранку, — зійшло сонце, він був уже в лісі при праці. Послухав мудрої ради священика в Жаб'ю — шукати забуття в праці. Зайняв для себе стільки лісових просторів, скільки сам хотів, позарубував межі, «дільниці» ніхто не збороняв йому цього. Власником тих темних, оком незміряних лісів, кичер і ґрунів був лише Господь Бог, а він же створив ці гори не лише для звірів, але й для людей... «Бери, чоловіче, отого мого добра, скільки хочеш і користуйся ним» — каже Господь, добрий і ласкавий.

Узяв Сапріян того Божого добра, скільки хотів. Рубає ліс, палить його, корчує пні... З раннього ранку до пізньої ночі... Сам не знає, звідкіль у нього стільки сили й завзяття... Є сила, чи, як кажуть — «пустер'я», є охіль — охота, до праці, лише ті нічні привиди — Лісні, мучать його, не дають спокійно жити й працювати... Одної, весняної, соняшної неділі вийшов Сапріян на високу, безлісну кичеру... З неї видно далеко й широко...

«Стань, дивися і до Бога молися, дякуй Йому за все це, що бачиш, за всю красу й пишноту цього, гірського світу»... На одному далекому ґрунті побачив Сапріян хату, з неї виходить крізь дошки стріхи дим. Отже там напевно хтось живе. Не довго надумуючись, іде на ґрунь з хатою... Підходить до тієї хати. Бачить, по подвір'ї бігають діти, під хатою сидить не

старий ще чоловік, певне газда — і «тягне» дим з люльки. Привітав його Сапріян, газда просить сідати...

Розговорилися. Сапріян довідався, що газда зветься Шкіндя, живе тут уже довший час, зайняв для себе весь цей ґрунь — пізніше названо його Шкіндівським ґрунем — так зветься і по-сьогодні, — крім цього посидку має ще під Скуповою полонинку з зимаркою і царинками на сіно, є в нього маржина й овечки, є і пара коней, має газдиньку, що другу таку, як вона, не легко найти...

Не скоро пустив Шкіндя Сапріяна від себе, гостив його до вечора. Розповів ще йому, як він з нічого став тут «газдов» і придбав усе те, що нині має. Лісова звірина — шкіри з неї — поставили на ноги й зробили «газдов». Стріляв і ловив звірин, а шкіри з неї продав у Кутах, а ще більше «загоров», у Рахові, а навіть і до Сиготу відвозив їх. За грощі купив маржину.

Розійшлися пізнім вечером. За дві-три неділі загостив Шкіндя до Сапріяна. Гостилися, покурювали люльки й говорили про це, та про те... Але Шкіндя не довідався від Сапріяна багато про нього — про себе говорив Сапріян мало... Промовчав і своє колишнє опришківство в Довбуша. За якийсь час навідався Сапріян знову до Шкінді. Тепер щойно розповів Сапріян «мару», що ночами заходить у його колибу й не дає спати — про ту пишної вроди Лісну, розповів Шкінді... Шкіндя слухав, підсміхався і підморгував, а вислухавши все, сказав: «Тобі Юро, треба вженитися — меш мати жінку, не мет заходити к «тобі мара-лісна». На це йому Сапріян: «Та воно то легко давати раду, вженитися, але, де тут найти ту жінку для себе, де вона?» «Правду кажеш Юро, не легко найти «челідину», яка схотіла би осісти в цій лісовій пущі, на відлюдді, між звір'ями. Але, як кажут: «хто шукаєт, тот і находит...» Гірше, шос інше: Куди заведеш ту челідину-жінку? В цю колибу? Ні, тобі треба вперед збудувати хату, а щойно тоді женитися... Так, так... От виджу в тебе багато шкір із різної звірини, чому би не продати ті шкіри, не придбати за них грошей і не стати газдов із хатов, колешнями й маржинков? Подумай над цим, а я допоможу тобі. От бери мої оба коні, натерхай на них шкіри, тай завези їх у Рахів. Там візьмеш за них добрі гроші, вернеш і берися до будівлі... А тоді почнемо шукати «челідину» для тебе...»

Послухав Сапріян доброї ради Шкінді, але не признався, що в нього й без продажі шкір є гроші, щоб розвести газдівство, та ще й немало тих грошей... Повний бордюг золота й срібла

з часів опришкування... А коли Шкіндя повчав його, куди, якими полонинами, лісами пляями й стежками має їхати, щоб дістатися в Рахів, він лише підсміхався під вусом...

— Брате, знаю я ті дороги напевно краще від тебе... Ходив ними ще й далеко поза Рахів, бував з Довбушем і в Сиготі, і в Золотій Бані, та ще й далше...

Але цього не треба Шкінді знати. Одної днини, ще до сходу сонця, вирушив Сапріян у ту далеку, тяжку й варівку — повну різних небезпек, дорогу. Через плече перевісив пушку, за черес запхав дві пістолі і ніж, у руку взяв тяжкий топір. Лишень так можна пускатися «загору...» Скільки ж то полонин, лісів і потоків треба перейти, щоб дістатися в Руську Полянну, а з неї почерез Богдан у Рахів. Та Сапріян заїхав щасливо й без пригод у Рахів, добре попродав шкіри, накупив за гроші, що потрібне йому, та й з Богом вирушив додому...

Але не була вона легкою, о, ні! Як лише звернув з потоку на крутий плай, що веде на Копилаш, напали на нього волоські опришки-зłodії. Було їх п'ять. Були, мабуть, певні своєї добичі, але перерахувалися, не на когобудь потрапили — на Сапріяна, давного опришка, та ще й Довбушового...

Сапріян здалека почув — «занюхав» зłodійських волохів... Коні нагнав у ліс, а сам за грубезного бука. Нехай зłodії стріляють, вистріляють кулі з пушок і пістолів, їх кулі все одно його не досягнуть.

А зарядити ще раз пушки й пістолі він їм не дозволить. Стріляють зłodії, а кулі все в бука потрапляють, не в Сапріяна. А він не стріляє — держить пушку наготові. Коли ж зміркував, що вистріляли кулі з пушок і пістолів, тоді кулями по них... Бачить, один упав, певне не встане вже. Стріляє по інших, а ціляє добре. Вже й другий зłodій на землі... Вистріляв усі кулі... А тоді в праву руку топір, а в ліву ніж і кидається на тих трьох, що ще стоять. Він на них, вони на нього... Смертельний бій. Сапріян б'є куди попаде топором, ножем коле... Бачить з волохів «чурить» кров, але вони не здаються, бороняться завзято. Після якогось часу починають відступати, та Сапріян не дає їм відітхнути... Загнав їх у гущівник, подумав, «мають досить!»

Вернув до коней і плаєм на Копилаш. Не легко й не скоро дістався на його верх. Не міг би сказати, що «дужіне» в волохами не стомило його... Подумати лишень, — їх п'ять, а він — один. На Копилаші припочив і заночував при ватрі в лісі. А рано Руським Ділом на Шибений, звідтам на Ватунарку,

почерез Лудову на Скупову, та й над Чорну Річку. Розповів Шкінді, що «пацив» під Копиляшем — Шкіндя слухав і лиш язиком «цмокав» — тяжко було повірити, що Сапріян потрапив дати собі раду з п'ятьма волохами.

Але повірив, і з того часу Сапріян підріс дуже високо в очах Шкінді.

— Оце раз легінь-верховинець, — думав, дивлячись на Сапріяна. — Одної днини вибрався Сапріян у Яворів. Звідтам привів майстрів. До осені була в нього хата з просторими хоромами і клітями — коморами, хата-курниця, тоді інших хат не було в горах — були в Сапріяна й колешні. Купив у Жаб'ю корову, дві кози й кілька овечок. Міг більше купити, гроші в нього були, але ж для більше маржини треба більше сіна, щоб її перезимувати, а в нього мало ще царинок. Не легко й не скоро можна замінити ліс на царинку, — потрібний час і багато праці. Ну тепер почали оба — Сапріян і Шкіндя — думати, як би то й де, знайти газдиню і привести її над Чорну Річку... О, над цим треба було добре подумати!

Каже Шкіндя: «Добру жінку — газдиню бери лише з доброго, газдівського гнізда...» Радить Сапріянові брати собі за жінку доньку гідного газди в Красноіллі під Синицями, Федора Жикалека, Марічку. Він знає добре того Жикалека і його доньку, з неї буде добра жінка й газдиня.

Вибрався однієї неділі з Сапріяном у свати до Жикалека. Жикалек і його донька не сказали зразу ні сая, ні так. Однієї днини прийшли обоє старі Жикалеки з Марічкою до Сапріяна на «огледини». Оглянули все газдівство, поговорили між собою, пошептали й сказали: «гаразд, Марічка згідна стати жінкою Сапріяна Юри». Зараз по Різдві відбулося весілля і вінчання.

Не було багато гостей на весіллі — тоді ж не було ще й багато газдів над Чорною і Білою та Дідушковою, річками... От і має вже Сапріян жінку — газдиню. Та ще й яку! І добра, і лагідна, розумна й працювита, всяка робота, як то кажуть горить у її руках. Не може Сапріян налюбуватися нею і нахвалитися її. Разом з ним радіє і Шкіндя, а Сапріян не знає, як і чим віддячитися йому за раду, — пораду й допомогу... Росло газдівство Сапріянів, прибували царинки, а з ними й маржина та овечки. Мали вже й другий «посидок» у верху, зимарку й царинки коло неї. Одне лише захмарювало соняшне життя Юри й Марічки — не давав Господь їм діточок... Ходили вже по знахарах і ворожбитах, але й вони

не могли нічого допомогти. Втратила Марічка надію в Боже благословення...

Не потішить свого Юру ні хлопчиком, ні дівчинкою... А може й це правда, що говорять люди: «Одним, багатим, дає Господь гроші, а другим, бідним, діти...» Але ж на третій рік подружнього життя Марічка таки завагітніла, а там і дитину вродила — кучерявенького хлопчика привела на світ. Яка ж радість і втіха! Здавалося, сонце ввесь час освічує гражду Сапріянів, не заходить, світить і вночі... Навіть і маржинка радіє, пташки голосніше й веселіше співають, ліс інакше, ніж досі, шумить, не так, як досі, грає річка й пеструги в ній вище бідстрибують...

Але на світі нема нічого тривалого, а радість часто мусять вступитися з дороги смуткові... Таке трапилося і в Сапріянів. Почала Марічка хворіти... Не помагали жадні ліки... Сохла й в'янула, як чічка пізньою осінню... А одної днинки замкнула навіки молоді очі... Осиротила Юру і синка... Осиротіла й гражда, засмуткувало все газдівство...

IV

Осиротів Юра і його синок Михайлик. Не легко вести газдівство без газдині. Слуги не заступають господині, та ще такої, якою була Марічка, — слугами не доробитися.

Дораджують Юрі женитися вдруге. Легко давати раду, але підшукати другу жінку й дбайливу газдиню, та ще добру маму для дитини, не легко. Вдовицю брати за жінку якось не дуже похочує Юра, а для дівчини він уже може трохи застарий... Що ж йому робити? Оце радить йому Шкіндя взяти за жінку оту Парасину, доньку Сливчука за Магурою. Це ніщо, що вона зведениця, її нешлюбна дитина померла. Вітрогон, Кузьма обіцяв оженитися з нею. Здуріла й повірила. Але з неї, так думає Шкіндя, може бути добра й роботяща газдиня.

Послухав Юра Шкіндю, заслав сватів до тої Сливчукової Парасини. Вона не хотіла зразу вірити такому щастю. Де ж таке. Перший, найпередовіший газда в горах, багач над Чорною Річкою, Юра Сапріян, хоче її бідну, та ще й зведеницю, взяти собі за жінку! Ні, ні, це може їй лише таке присни-

лося? Ні, це не може бути. Так, але ж там на лавці сидять свати від Сапріяна, говорять з її ненею — деді в неї не було вже. Ба, питають і її, чи згідна вийти заміж за Юру Сапріяна знад Чорної Річки? Сама не знає «сьогодні», що їм тоді на це відповіла.

Дальше відбувалося все для неї, як у сні... Треба було бачити Сливчуччину Парасину, як їхала на карому коні з «биндами» поруч Сапріяна до шлюбу! Ніхто не сказав би, що це та бідна, залякана й затуркана, підмагурська Парасина, зведилиця.

Кінь під нею не йде, а підструбус, гордий — «княгиню» несе на собі. На ньому все вилискується, ноги Парасини в срібних стременах, на шиї в неї золота згарда, одяг дорогий, що й багатьська дівка не може мати дорожчого, сидить на коні, як пишна пава. Юра вийняв із скринь усе найкраще, що залишила його покійниця і прибрав ним Парасину. Але весілля не було дуже гучне. Юра ж не легінь, а вдівець. Вдівцеві не «елоси» справляти гучне весілля — померла жінка перевернулася б у деревищі. На весільній гостині було лише кільканадцять годних газдів і газдинь, ніхто не грав, не танцював і не було співів... Парасина сиділа за столом запишнена, але мовчазна, не відзивалася, лиш роззиралася по всіх і слухала, що говорили. Ще й дальше сама собі не вірила, що вона шлюбна жінка Юрашки Сапріяна... Сон це чи може якісь чари — питала себе. А може хтось замінив її, бідну зведнецю у лісну, або мавку й посадив отут за стіл?

За стіл у хаті Сапріяна? Ні, Парасина таки не знала, що діялося з нею. Чари, тай годі! — Скінчилася весільна гостина, Парасина опам'яталася, прийшла до себе. А Сапріян має вже нову, молоду газдиню... Та й що це за газдиня зробилася з Парасини! Рівні, в газдівстві не найти їй! Хвилинки не посидить бездільно, вся робота горить у її руках! А в Юру глядить, як у сонце, відгадує його думки. Він для неї і дедя, і чоловік. Радіє Сапріян, що послухав ради Шкінді і взяв за жінку цю Парасину. Це ж золото, не жінка! Кращої і ліпшої від неї не знайти в усіх горах. Росте Сапріянове газдівство, помножується маржинка, наповнюються добром скрині і гамбарі, кліті тріщать від усякого добра. А його синок росте. Парасина для нього рідною ненею... У добрі й гаразд пробіг Сапріянові рік. Не оглянувся, як уже й другий добігає. Здається Юрі, що ще ніколи не було йому так добре, як тепер. Не знає, що люди шепчуть собі до вух

і передають одні одним. Не про нього самого, а про його Парасину шепотять... Будімо вона сходиться потаємно зі своїм давнім коханцем, з тим, що звів її, з Козьмою Шорбанюковим... Щораз більше про це перешіптують, але Юра про це не знає нічого... О, якби хтось таке йому сказав, не повірив би — в лице плюнув би такому. Але ніхто не поважився Юрі про це навіть натякнути... Прийшла осінь, пригадав собі Юра ту колишню осінь, коли то він, убивши зрадливого побратима, залишив Селетин, пішов горами шукати для себе пристановища і сховку перед караючою барткою Довбуша. О, ту осінь тямить добре й не забуде ніколи! А якже з того часу все змінилося. Змінилося на добре. Він нині газда, та ще й який. Передовий! О, його газдівство велике, — тут і у верхах. І полонина в нього велика й посидок у верху не малий...

Ага, ось за плечима зима вже. Мусить збиратися з маржиною у верх, там перебуде в зимарці до Різдва, а тоді зійде знову сюди. З маржиною не буде скучно там йому. Та й візьме з собою котюгу. О, такої котюги не має ніхто! Велика, як здоровенний вовк і сильна, як ведмідь, а розумна, як чоловік, лишень що не говорить. І вірна Юрі, не дасть нікому приступити близько до нього, чи покласти руку на нього. З такою котюгою нема страху перед яким не було б ворогом. От уже час іти у верх. Слуги не візьме Юра з собою, він потрібний дома. Парасина налагодила йому усього в бесаги, перевісила їх на коня. Вирядила його аж під Скупову. Прощала його, не могла розпрощатися з ним і розійтися.

Дуже, дуже була прихильна до Юрашки. Раділо серце Сапріяна, що Шкіндя нарадив йому таку добру й милу жіночку. Добре, що послухав його... Але перед вирушенням у верх посварився, посварився був з Парасиною, не багато бракувало, були б обое погнівалися... Причепилася Парасина до нього, щоб залишив їй котюгу й не брав із собою.

— Лиши й лиши мені котюгу, — не просить, а молить, благає. — Я боюся сама тут лишатися. Хто оборонить мене й гадзівство, як нападуть які злі люди, злодії, чи опришки? Близько нема нікого, хоч би як кричала, ніхто не почує і не прийде на рятунок. Пропаде без котюги! В днину буде скучно, вночі варівко-небезпечно. Ну й Михайлик не мав би з ким гратися, а він дуже любить Лиска... Прося, прося тебе, мій Юрійку золотенький, пишний, намальований, не бери котюги з собою, лиши її зі мною і Михайликом».

До Косова...

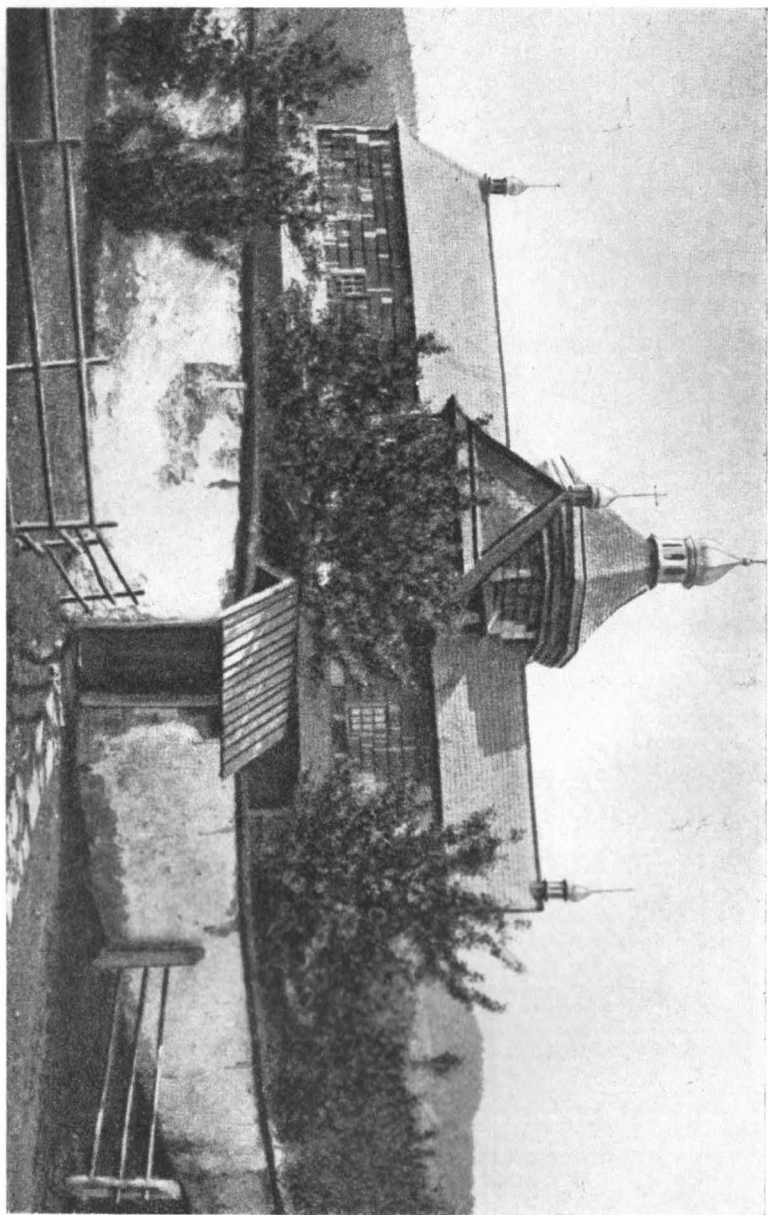

До церкви

Біля дзвінниці

Церква в Жаб'ю

Так забігала коло Юри, так підлещувалася до нього й завертала очима, що Юра вкінці сплюнув кілька разів з пересердя і не взяв котюгу з собою. А котюга гавкала, вила, мало ланцюга не перервала, як побачила, що газда вибирається у зимарку без неї. Потім кілька ночей і днів вила й не хотіла їсти. Не давала Парасині приступити до себе.

Прикочувався Юра до своєї зимарки. Слугу, що помагав йому кочуватися, відправив до хати. Парасина потребує помочі, газдівство велике, не дасть йому сама ради. А Юра не потребує тут помагача, сам усе зробить. Розгаздувався. Встає вдосвіта, вимиває лице, молиться, розкладає ватру та йде до маржини. Напоїть її, кине сіна, погодує, здоїть корови, внесе молоко до хати, процідить, поналиває у глеки, щоб скисло, збирає сметану, б'є масло. Сам заготовить собі їжу, зварить буришку, спече буришінники, натопить масла, візьме з беребениці бриндзі, а в коновочках завжди в нього «гусленочка».

Має він і м'ясо, то вуджене, то варене, в довколишніх лісах повно різної звірини, — за м'ясо «нескупю»... Та не лише м'ясо з лісної звірини, є і шкіри, а за шкіри гроші. На все Юра знаходить час. І маржину покутає і в хаті зробить усе, що треба, та й з пушкою піде в ліс і до сильок загляне, що їх наставить на звіринку. Щоднини мусить зварити кулешку, в будень, на воді, в неділі і свята на сметані — це бануш. Кулеша мусить бути завжди на дерев'яному кружку, прикрита скатертиною. Вона добра й смачна, однаково, гар'яча чи зимна. Казали верховинці: «Без олію не зомлію, а кулешу й саму «тешу».

Не дармував Юра й довгими зимовими вечорами, завжди знаходив роботу для себе, працював до пізньої ночі. То щось тесав, то стругав, шив, направляв, здіймав шкіри зі зловленої і впольованої звірини, чистив їх і сушив. А зимові ночі в Карпатах, та ще у верхах, це така чарівна краса, що силою витягає людей з хати. Викликали ті ночі і Юру з хати, казали: «дивися на чуда і дива гір та й наслухуй...» І Юра дивився і слухав... Ніч... Кажуть, що Господь призначив її на спання... Може й так, але не в наших горах. Тут, думав Юра, ніщо не спить і вночі. Все дише, шепоче, чути різні голоси, ба й співи і музику, але вони може й не з цього світу. Може це зірки злучили свої голоси з голосом гір? І славлять Творця їх краси? Частенько виходив Юра перед спанням надвір, вдивлявся і наслухав, і дякував Господеві за всі Його ласки. Він же, Юра Сапріян, нагрішив немало

перед Господом, він — душолюб, а Господь дозволяє йому жити красотою і багатством оцих гір...

Вертав у хату, вклякав, бився в груди й молився. Молився так, як умів, його ж ніхто не вчив молитися.

До сходу з верхів ще чотири тижні. Ось прислала Парасина слугу, приніс у бесагах немало харчів і сіль для маржини, сухі листки тютюну, а передусім хліб — коржі, чого не міг Юра спекти в зимарці. Розповів слуга, що дома все гаразд і з миром. Михайлик здоровий і тільки допитується, коли прийде його дедик.

Відійшов слуга, Юрі поплили дальші дні в щоденній праці... Лише, що у верхах більше снігу, щоднини рано треба відгортати його лопатою, а то засипав би зимарку й колешні з маржиною. А там і гірська, зимова бур'я розгулялася... Не дає вийти з хати, а вийти таки треба, напоїти й нагодувати маржину. Шаліє бур'я зі сніжницею усю ніч. Завіяла все снігами. Ледве якось Юра відхилив двері, і зміг просунутися надвір. А там усюди гори снігу. Проліз якось у комору, взяв лопату й прокопує крізь кочугури снігу стежку до колешень — там худібка ричить. Десять потів вийшло з Юри заки пробився до маржини в колешнях, покутав її, доглянув, нагодував і напоїв, але до пійла й до стога з сіном мусів теж прокопувати стежки. Слава Господеві, що дав Юрі здоров'я і силу — путер'ю... Ообійшов маржину, тепер може подумати й про себе. Прийшла неділя, забув Юра, котра то вже з ряду. Трохи скучно й «омпно»...

Ні церкви, ні дзвонів, ні людей...

Але ж, Боже, а чи це все, що довкола й угорі, не церква, велика й велечна, побудована самим Господом? А чи тут замість дзвонів не дзвонять потоки, хоч мороз намагається позбавити їх голосу, заткнути в лід? А чи не співають тут ліси, ще краще, ніж люди в церквах. У неділі він не береться до жадної тяжкої праці — «грішка»... Але худобу треба й у неділю «кутати»... До кожної корови підійде, дасть їй сільці, візьме за роги, заговорить, воликів погладить, попестить і почухає поза вуха, з молодняком пограється. Скільки років сам мав, того не знав, але поскільки років мали його корівки й волики, знає добре, знав, і точнісінько, коли, котра корова мала втелитися.

Було вже по св. Николі. Ще яких два тижні і покочує д'хаті. Добре, що там як запевняв слуга, все миром... Парасина неабияка газдиня, всьому дає раду... А Парасина? —

Було це якраз третьої днини по Миколі, — Парасина чомусь неспокійна. Однієї роботи не скінчила, береться за іншу, сама не знає чого хоче від слуг, ні, таки щось діється з нею. При- станула під грубим буком, водить по подвір'ю мутними очима й сама до себе шепоче щось. «Сьогодні, цієї ночі станеться те, що мусити стати. Так, так... Це станеться... А тогди? О, тогди я тут газдиня, не Юра Сапріян, опришок! Козьма, мавси зо мнов оженили, не оженивси — тепер си оженил. Але не я його, він мене буде слухати. Буде в мене котюжков на присилі, аскже! Лишень шос не по-моєму, а я: «Не забувай, що ти в моїх руках! Лиш, аді писну й вже тебе нема, вже по тобі». Так воно буде. Від завтрішної днини...»

А що діялося тієї днини з Сапріяном? Здається йому, що якась «бола»-хвороба, чіпається його. Їжа не лізе в рот, робота не береться його, сновигає з кутка в кут. Камінь приляг його душу. Перебув якось днину, дїждався ночі. Не ївши нічого, пішов спати. Та вснути не може ніяк, перевертається з одного боку на другий. Надворі тиша, ні вітерець не по- віє, усе послуло, в глухий сон запало...

Десь аж коло півночі вснув і Юра. Все і всі сплять цієї ночі? Ні, не всі! Онтам під Скупову бреде хтось снігами. Шапка в нього натягнута на вуха, в руці важкий топір, чи сокира. Оглядається, наслуховує і йде даліше. Минув Скупову, керує свої кроки в сторону Сапріянової зимарки. Чого йде до нього, та ще вночі? Та скоро не зайти до Сапріяна, сніги великі, стежки завіяні... А там над Чорною Річкою Параска Сапріянова в розпуці... Не знає, що сталося котюзі. Вже вдень була чогось неспокійна, а тепер, уночі, якби збісилася. Кидає собою, вие на всі гори, якби хотіла перегризти ланцюг, яким прив'язана. «Ні, ні, ланцюга не перегризеш, ні!», говорить Параска. Вдарила котюгу з усієї сили ломакою по хребті і пішла в хату. Котюга ще голосніше вие... «Вий, вий! Можеш вити й до ранку» — говорить Параска до себе... Але по якомусь часі котюга втихла. На- слуховує Параска — ні, не вие вже котюга... Що могло ста- тися? Вибігає з хати, біжить до котюжої буди... Прибігла й лишень скрикнула й заломила руки. Буда порожня, котюги нема... Не могла перервати ланцюга, ні вирвати залізний гак у стіні, за те потрапила перегризти грубий ремінь, що був в неї на шії. Як це вона зробила, Бог знає... Напевно побігла тепер до свого газди в зимарці! «Хто скоріше буде в зимарці, Козьма з сокирою, чи котюга? Якщо котюга, то все пропало! Що ж робити?» Бере Параска сердак на себе,

бич у руки й у верхи. Може наздожене ще Козьму? Наздожене і заверне назад. Котюга не дасть убити свого газду, а Козьму напевно зажере. Не йде, а біжить, то падає, то встає, а все д'гори й д'гори, дух їй запирає... Мусить забігти на «чес» до зимарки! Мусить!

А Козьма, минувши Скупову, теж приспішує кроку. Чим скоріше покінчить з Сапріяном, тим краще. Та й мусить за ночі повернути під Магуру, щоб ніхто не догадався, де був і що робив цієї ночі. Оце там уже й зимарка Сапріяна. Підходить до дверей хати, підважує їх топором і опиняється вже в хоромах. Двері з хоромів у хату не мають замка. Він уже в хаті. Бачить, на постелі Сапріян. Видно, твердо спить, чути, як хропить... підносить вгору топір — раз по голові й Сапріяна нема. Аж тут, що це, що? Щось мокре, кудлате ловить його за шию. Вилізло йому на плечі й душить... Топір випав з руки. Впав на долівку й Козьма. Все це сталося нагло й без голосу. Може Козьма закричав би був, але ж те кудлате здавило йому горло так, що й писнути не міг. А тепер чує «воно» гризе його горлянку, тепла кров спливає по ньому. Тратить притомність, здається, летить у якусь глибоку пропасть... Уже на її дні. Спустив дух, закінчив життя!

Котюга вр'ятувала життя своєму газді, а перервала життя його ворогові. На щастя прибігла в зимарку якраз на час. Спізнилася б була на хвилинку й було б по Сапріяні. Коли Козьма підносив топір, тоді котюга була вже коло нього, вискочила йому на плечі й лапами здавила його шию...

Мертвий лежить уже Козьма, але котюга й далше не злазить з нього й держить зубами за горло... Все це сталося дуже тихо й скоро. Сапріян спав твердо, не чув нічого. Але мабуть снилося йому щось страшне, бо закричав на всю хату й хотів скочити на землю, але станув ногою не на долівку, а на щось м'яке. Мало не посогнувся і не впав. Тоді щойно відізався його пес; пізнав його Сапріян по голосі. Запалив скіпку глянув по хаті, і остовпенів... Пізнав того, що коло його ліжка... Лежить, а при ньому важкий топір...

Що це, що це? Питає себе Сапріян — нічого не розуміє, нічого не догадується. А його котюга, видно, пізнала вже, що держить у зубах трупа, гавкнула й удвері, зникла, якби її тут і не було. Серед хати стоїть задеревілий Сапріян. А тут убігає вітром у хату... Хто? хто? Це Парасина... Вбігла побачила свого Козьму в крові, а серед хати Сапріяна, скрик-

нула несамовитим голосом, та й назад бігом з хати. Зникла. Сапріян уже ніколи її не побачить... А котюга побігла на Чорну Річку. Забігла до гражди. Знайшла того слугу, що то виніс був Сапріянові до зимарки харчі й казав, що в гражді все миром, зловила його за полу сердака й тягне за собою. Слуга впирається, не хоче йти, але ж знає, що з цею котюгою нема жартів! Загризе!

Йде туди, куди котюга веде. Бачить уже добре, куди... У верх, до зимарки газди. Привела котюга того слугу перед Сапріяна й держить даліше зубами за полу, і дивиться в очі Сапріяна. На долівці даліше лежить труп Козьми, слуга пізнав його. Таке то в зимарці Сапріяна: коло його ліжка труп, коло порога котюга зі слугою, а він серед хати. Нічого не розуміє... А пес шарпає слугу за сердак і грізно погаркує... Перервав мовчанку слуга: «Газдо, я все вам розповім, усе скажу по-правді, лишень нехай котюга вступиться від мене». Дав Сапріян знак і котюга випустила сердак слуги з зубів. Почав слуга розповідати: «До газдині, Параски, заходив із-часта оцей, що там лежить, Козьма. Обое сходилися потаємно в буків'єню за річкою. Знав дехто про це, але ніхто не відважився сказати це Сапріянові. Знав про це і цей слуга, але Параска дала йому кілька талярів і він забожився, що буде мовчати. Ну й мовчав, а тепер сказав те, що знав. Ага забув ще сказати: Він брехав, що Михайлик здоровий, так казала сказати Праска, а насправді Михайлик хворіє, здається, хворий дуже...»

Вислухав це Сапріян і казав слuzі йти зараз до Жаб'я і сказати, щоб прийшли звідтам гайдуки сюди, а дедєві Козьми переказати, нехай прийде й забере собі сина. Пішов слуга, Сапріян виніс трупа з хати до хоромів і прикрив там його джергою. Щойно за кілька днів прийшов дєдя Козьми з кількома людьми й забрав трупа. Гайдуки теж прийшли, але не дуже то вірили Сапріянові, підозрівали, що то він, не пес, задушив Козьму...

Сапріян не чекав уже Різдва, залишив зимарку й зійшов з маржиною на Річку. Тут довідався бiльшє про двоє «любасів», Парасину і Козьму. Козьма, звівши її, відрікся від неї. Коли ж побачив, як та Парасина розцвіла рожею на добрі і гаразді Сапріяна, навернувся до неї, ну, а вона — до нього. Велика любов ватрою загорілася у їх поганих серцях... А потім порадилися згладити Сапріяна зі світу і зажити його добром. Та не лише Сапріяна позбутися, але й разом з ним його сінка, Михайлика. Тоді Прасина, як шлюбна жінка Са-

пріяна, вдовиця по ньому, запосяде все його майно. Давала Михайликові пити якесь трійливе зілля, щоб помер. Того всього Сапріян не знав, щойно тепер почув правду. А він вірив біді Парасці... Тепер пригадав собі, що чув колись від Довбуша: «Не дай біді загинути, а вона не дасть тобі жити».

Хотів урятувати життя свого Михайлика, але було запізно — Михайлик помер, не помогли ні знахорі, ні ворожки. Поховав його коло нені.

Його тягали ще по судах, був і в Коломії. Його котюга не відступала від газди — куди газда, туди й вона. Всі, люди й «пани», подивляли розум і вірність тієї котюги...

V

Вертав Сапріян з Коломії зі суду, де випитували його про те, що було в зимарці. Задумав іти не почerez Косів; піде з Яблонова на Космач і його присілок, Завоеву, вийде на Грегін, а звідтам у Жаб'є і попід Магуру на свою Чорну Річку. З часів опришківства знає добре всі гірські плаї і стежки, не зблудив би навіть і вночі. Пішов з Яблонова понад потік і зайшов у Космач. Там задержався під хатою Дзвінки, де згинув Довбуш — постояв і втер кілька сліз, та й пішов далі. Іде, згадує Довбуша й своє опришківство в нього, а сльози знов капають з очей і плывуть по лиці. Не втирає їх... Наближається вечір, потискає мороз. Щоб скоріше знайти в Завоелу, там підночує...

Заходить у першу хату в Завоелі над потоком.

— Добрий вечір вам газдики, чи приймете наніч подорожнього?

— Приймемо, приймемо, чому мали б не прийняти, лавиці не пересидите, постелі не перележите, — відповів газда, — сідайте й будьте гостем.

— Дякувать за слово добре! Сяду, щоб усе добре у вас сідало й держалося вас і вашої хати...

Якраз тоді виймали газдиня буришники з печі, паляниці з ячменної муки, картопель і бриндзі. Поклала їх на стіл і дала до них у мищинці топлене масло. Просить Сапріяна присуватися до стола і харчувати, не униматися і не гордити даром Божим.

Похарчували — «роздекувалися», закурили люльки, розбалакалися. У хаті газда, газдиня і старий дідок. Є і трое дітей, два легіники й одна донька. Говорять старі, молоді не втручаються до розмови, слухають уважно, що говорять старі і мовчать. Так годиться і так має бути. Не багато говорить і дідок — видно, дуже вже старий, але ще кремезний, здоровий. Він лише «тягне» димок з люлки — черіп'єнки, слухає і головою покивує. Говорять газди і Сапріян — газдиня мовчить теж. Мішатися «челідині» до розмов «мужчін» не годиться. Поговорили, покурили, пора й спати. Каже газдиня, подорожній і дідок будуть спати в другій кімнаті. Холодно не буде там — у печі горить вогонь. Не буде й твердо спати — на лавці два грубі ліжники. Та й на «гр'єді» — жердці висять ліжники, якби було зимно, можна зняти й накритися. Побажав Сапріян газдам доброї ночі і пішов з дідом у другу кімнату. Зайшли обидва в неї, але спати не думали ще. Закурив Сапріян люлку, закурив і дідок. Потягнув кілька разів димку з люльки, помовчав, а згодом відізався:

— Казав ти, а я чув, що твое порекло Сапріян, та що живеш десь там за Жаб'єм, у глибоких горах, над якоюсь там Чорною Річкою, за Красноілею, чи то Дідушковою Річкою. А де родився ти, де жив твій дедя, чи знаєш це?»

— Ні, дідику, цього, то я не знаю і вам не скажу. Ні деді, ні нені не знав і не знаю, їх я не тямлю. Не знаю і де родився, а виріс у наших горах між людьми, то знаю лишень, що змалку кликали мене Сапріяном.

— Сапріян, Сапріян — заждико, най подумаю і пригадаю... Так, так, уже пригадав... Не одного, а двох Сапріянів знав я. Так, так... Той перший, що я знав його, жив у Річці, у тій Соколівській Річці. Туди, як казали, зайшов він, а звідкіля, то не знали. Та й ще щось — не дуже виразно говорили — але, чи воно так було на правду, того не знаю; казали, що він мав мати на сумлінню великий гріх... А скій, ніхто не знав, не знаю і я. Та, так мені си видит, що воно шос там мусило бути... Ага, ще собі пригадую, що було ему на «мне» Іван. Та, ек там із ним колись було, так було, але в Річці мали його за гідного газду. Лишень чув я, ще, що той Сапріян відбив для себе дівчину в одного легіня в Річці. Та це нічого такого злого не було б, але той легінь пропав десь так, що його, хоч як шукали, не знайшли. А дівчина, не діждавшись його, вийшла заміж за Сапріяна. Жили мирно й у злагоді, газдували, багатіли. Мали лишень одного

синка. А як воно було з тою його женячкою? І з тим першим женихом його жінки? Про це довідалися люди в Річці щось аж по кількох роках. Ось, як воно було:

— Сапріян загулив легіня у ліс, що припадав до Брустур, там убив його барткою по голові і залишив — думав, вовки з'їдять і слід по нім загине. А воно вийшло зовсім інакше. Легіня він на смерть не вбив, лишень приголомшив. Натів-живого знайшли його люди з Брустур і забрали в село. Взяли його до себе бездітні газди і вилікували. Але до повної пам'яті не могли привести й дізнатись, звідкіля він і як називається. Поза тим був здоровий і сильний, міг усе робити. Щойно по кількох роках почала йому вертатися пам'ять. Усе пригадав собі. Одної днини зник з Брустур. Пішов у Річку... Там же його Гафійка — він не забув її... Не забув і Сапріяна. В білу днину зайшов до нього, раз і два барткою по головч і вже по Сапріянові. Забрав свою Гафійку й обоє пішли в світ. Гуцульський світ великий, є де схритись і заховатись. Ніхто їх уже не бачив і не чув за них. Синка Сапріянового, здається, Костиком звався, забрали до себе добрі люди. Що ж, дитина невинна.

Погасла дідикові люлька, Сапріян узяв з печі грани й поклав у його люльку, щоб далі курилася. Дідок продовжував своє повістовання, Сапріян слухав і мовчав, не переривав старому.

— Добрі люди не лише ховали й годували Костика, але й дбали, щоб газдівство, яке залишилося по його старині не змарнувалося, не розлізлося... Так виріс Костик на легіня і взяв газдівство старині в свої руки. Задумав женитися. Та, біда, не легко йому вженитися, думають дівчата, вдається у свого деду, душегуба нещасного.

Знайшов для себе жінку в Яворові. Гарненька була, звалася Варвашка. Та її краса, це було нещастя Костика... Не лише легіні, але й жонаті почали підлабузнюватися до Костикової Варвашки. Варвашка була весела, любила забавитися, поспівати й потанцювати, газдівством не дуже журилася. Для неї храм, весілля, набуток, оце «газдівство...» До нього тягнуло її. А Костик на все це дивився крізь пальці, на все дозволяв Варвашці, та ще й тішився, що вона не лише йому, але й іншим подобається, що вона всюди перша між молодичками. А ще, як привела йому на світ синка, так тоді поза нею і синком не бачив уже світу. Аж тут одної днини, як грім з ясного неба, впало нещастя на голову Костя... Його жіночка, його Варвашка, радість, утіха, сонце,

— зникла, пропала... Була — й нема... Світила, гріла й — згасла. Шукав, питав, нічого не довідався — ніхто її не бачив, ніхто не чув за неї... Ні, без Варвашки нема йому життя! Залишив усе й пішов шукати її... Пішов і пропав! Пропала Варвашка, пропав і Кость... Гори високі, ліси великі, нетри в них глибокі...

Та, ба! Пропав потім і їх синок... А газдівство Сапріянів у Річці запосіли чужі люди. О це те все, що я пригадав собі про Сапріянів і тобі розповів, тобі, що теж Сапріяном звешся...

Закінчив дід повіствувати, затагнувся димом з люльки й уп'ялив свій зір у Сапріяна, цікавий почути, що той скаже. Щойно по хвилині, спитав Сапріян, чи не знає дідок, як звався син Костя Сапріяна?

— Як звався синок Костя і Варвашки Сапріянів, хотів би ти знати? Зажди, зажди, най, най подумаю, може й це пригадаю собі... Стара голова, тяжко їй працювати — давне, забуте пригадувати...

— Синок Костя Сапріяна, як звався?.. Звався, звався... Підожди, підожди... Ага, ага, о, знаю вже, пригадав собі... Називався Юра, а кликали його Юрашкою. Так, так, Юрашкою кликали...

Сапріян, що досі сидів і уважно слухав дідка, піднявся з лавиці на ноги й розповів усе про себе. Все розказав, нічого не притаїв.

Дідок слухав, покурював люльку й кивав сивою головою. Скінчив Сапріян свою розповідь-сповідь, а дідок мовчить не відзивається. Знає кого має перед собою... Юру, Юрашка, сина Костя і Варвашки Сапріянів. Погладив рукою сиву голову, похитав нею і промовив:

— Дивні дороги, якими водить Бог людей. А люди певні, що вони самі вибирають для себе дороги, якими йдуть і заходять до гробу. А воно зовсім не так! Це Бог визначає людям дороги й стежки, якими мають іти... Дороги чесного, правого й праведного життя, а хто за власною волею зійде з Божої дороги, той пропаде, не знайде щастя, ні вдоволення...

— Чув я раз у церкві в Космачі, як священик говорив на «наказуванню». Господь добрий, але й строгий і справедливий, за гріхи й провини карає до десятого покоління! Це говорив він не від себе, а казав, що так стоїть написано в святім письмі. А що це люди та їх життя? Світ, земля, це дараба на бистрій воді, на дарабі люди. Але не вони керують дарабою, ні! Керманичем дараби сам Господь Бог. Куди

покереує дарабою, туди вода понесе людей, захочуть вони цього, чи ні. Не бувало ще ніколи так, щоб Господь випустив керму зі своїх рук. Але це може колись статися... І що буде тоді з людьми, куди занесе їх дараба? Про це повинні б люди завжди думати й просити Господа, щоб не покидав дараби й не випускав керми зі своїх рук. На Бога не вільно нам нарікати, що дає, — добро чи зло, — від нього приймати. Бог же справедливий, добром платить за добро, злом карає за зло. А люди цього не розуміють і не знають... Буває, хтось у якомусь роді прогрішився. Чим прогнівав Господа, того його нащадки не знають, але ж мусять, бо Бог наказує, покутувати провини й гріхи предка. Але часто вони не знають цього й нарікають на Бога, немовби Бог незаслужено їх карає... А воно ж ясно: Не спокутував предок поповнених гріхів, мусять спокутувати їх унуки й правнуки. Так воно, Сапріянне, певно є і в твоєму роді. Поповнили твої предки гріхи, ба й ти сам певно не без гріха, тож тепер треба тобі терпіти й зносити кару Божу.

Довго ще говорив дідок, а Сапріян слухав, мало відзвивався.

Нарешті попросив дідка дати пораду, як йому далі жити й що робити?

Всміхнувся дідок і сказав, що таку раду тяжко дати. Все залежить від Бога та його святої волі. Одне лише певне: після ночі приходить день, після зими — весна, після бурі світить сонце... Після кари — покута, після покути — прощення...

— Здайся на Божу волю і ласку, не протився Божій волі, кару Божу зноси терпеливо, не нарікай і духом не впадай... Будь певний, що все буде добре.

Полягали спати. Дідок зараз таки вснув твердим сном, але Сапріян не замкнув очей до самого ранку. Передумав усе те, що чув від діда. Рано подякував газдам за нічліг-гостину й пішов через Грегів, Жаб'є і Магуру над свою Чорну Річку. Пішов з чорними думками й каменем на серці...

«Тягали» Сапріяна, як казав він, на переслухання ще й до Устерік і до Кутів. У Кутах закінчили «стягати» з нього «протоколи» десь аж перед самим вечором. Не міг іти в свої гори під ніч. Треба було заночувати. Пригадав собі, що має у Старих Кутах знайомого, багатого газду, Кардаша, в нього переночує. Пішов на Старі Кути. Кардаш утішився, побачивши несподіваного гостя. Попросив сідати.

— «Сідай, Юрашку й будь у мене, як у себе дома», — сказав.

Кардаш не знав справжнього «порекла» — Сапріяна — знав лише Юрашка.

— В мене, Юрашку, якраз сьогодні толока. Кінчать звозити з убоці старі дуби, що їх я ще минулого року зрубав. Треба тобі знати, що коли перші люди наші зайшли сюди, тут був віковий, дубовий ліс. Треба було зрубати його щоб були місця на посидки. Отут, де моя хата й інші будинки, город і сад, були теж самі грубезні дуби, не мало натрудився мій предок, щоб їх позбутися. А чого він не зробив, те докінчували його сини і внуки... Так Юрашку, будеш несподівано в мене на толочинній гостині, побачиш наших старокутських газдів.

Почали заходити в хату Кардаша газди-толочени. Здорові, рослі, кремезні, як ті дуби, що ще залишилися по узбіччях і облазах. Позасідали газди за дубовими столами — на лавицях і на стільцях старі, під образами, найстарший — на «покуття» — так годиться.

Перше, вип'ють!.. Не горілки, ні, старокутчани мають свій власний напитек, яблочник. Вже тоді вміли робити з яблук «вино»... Не слабше від горілки, якщо б забагато його випити. «Йшло в голову» — казали, тож уважно й поволі пили. Наливає Кардаш яблочнику у великі пугарі, теж власного виробу, випалювані з глини... Бо й це вміли робити старокутчани — вся їх домашня посуда була глиняна, випалювана у відповідних на це печах. П'є Кардаш до найстаршого газди, того, на покуті, а потім до всіх. Не дармує і Кардашиха з помічницями. От уже вгинаються столи під різними харчами... М'ясиво... М'ясо варене, печене, свіже й вуджене! З диків, оленів, сарн. Є і пструти з Черемішу, є м'ясо з диких курей. Як казали: «Їдж, харчуй і розперізуйся!» Сильні медведі м'ясом, м'ясо давало силу й людям... Зараз же за Кутами ліси й ліси без краю і без кінця, а в них повно всякої звірини, лови й стріляй, скільки й коли захочеш...

Звірини в лісах більше, ніж людей у гірських і підгірських селах, вистарчить м'яса з неї для всіх, залишиться ще й для вовків і ведмедів на довгі часи...

Гостяться Кардашеві «толочени», пють і харчують, як кажуть: «На столі нема межі, ні границь»... Гостем між ними й Сапріян. «Добре попав»... Хоч те все, що недавно пережив, перебув і переболів, точить, як черв'як дерево, його

серце й давить душу... Йому не то гостина, але і увесь світ не милий... «Задур'ює себе яблочником...» А той найстарший між толоченами, що на покутті, сивоволосий дід, чомусь не спускає очей з Сапріяна... Називався цей дід Федір Глібчук.

Коли вже гості похарчували й тільки попивали яблочник, той дідо — напевне багато старший від того діда в Завоєлі, казав Сапріянові присістися коло нього й спитав його, хто він, звідкіля і яке його порекло? На це відповів замість Сапріяна Кардаш:

— «Юрашка, кажеш, зветься він, оцей твій знайомий, але чи правдиве це його порекло, а може лишень «ймено»? Щось си мені видить, що цисе лишень ймено, а не порекло»...

— Юрашка, всміхаючись, сказав: — Вгадав, діду, вгадав, моє правдиве порекло Сапріян, на «мне» мені Юра, а з цього зробили люди Юрашку.

— А мене шос таки текло... Юрашка, Юрашков, але поза цим мусить бути шос друге... А ти кажеш, Сапріян. Дививсми на тебе і пригадував собі когось, що його колись знав, але забув його порекло... Тепер то вже пригадав собі — Сапріян називався він, так, так, Сапріян, а ти ек кажеш, також Сапріян... Дивно, дивно, а ци знаєш, Сапріяне, ти зовсім подібний до тамтого Сапріяна, ек вікапаний, тамтой Сапріян... А той Сапріян жив тут, у наших Кутах... Знав я его добре, був уже не молодий, ек зайшов сюди, а я був тогди хлопчіщем — далеко було ще до легіня... Так — давнічко було це... Але, але, був тут не лише один, але було їх двох Сапріянів, старий, дедя і молодий, його син. Мат бути, шо й ти походиш з тих Сапріянів — мат бути... Але розповім тобі, екшо цікавий, лишень про одного Сапріяна, того старого — про молодого то ліпше не згадувати...

Закурив старий Глібчук люльку-черепенку й почав повістувати. Повістував, а Сапріян слухав...

— Називався тамтой Сапріян Федір — мав жінку Настуньку. Зайшли в ці сторони, як казали, з дуже далеких країв, зайшли і осіли під самими горами. Сапріян був відлюдком, не любив сходитися з людьми й говорив дуже мало. Був рослий і сильний, мало було мужчин, які могли б рівнятися з ним силою. Його «газдівство» — була хатчина тай дві кози при ній. Це придбала їх Настуня. Був не лише сам Сапріян великим стрільцем, не меншим стріль-

цем була і його Настунька. Живив їх обоє ліс, живив потім і їх сина. А як повмирали, їх син покинув хатчину й пішов у світ, пропав, слух по ньому загинув. «Знав» я добре того молодого Сапріяна... Сьогодні дивлюся на тебе й видається мені, що це ти, не ти, а той, син Федора Сапріяна... Дивно, дивно... Та, залишімо цисе, а послухай те, що чув я колись від того старого Сапріяна. Не був він, як я казав, говіркий, але раз на одних христинах, коли трохи випив, розв'язався ему език і став говорити. Ось що почув я тогди від нього; Оповів тоді Сапріян на христинах, звідки то він і як зайшов під нашу Карпати й зажив тут. Вродився і виріс десь дуже далеко звідси, над якоюсь широкою рікою і не далекого й глибокого моря. Край там широкий, веселий, не знає зими, ні холоду, все там цвіте й буйно росте, лише, що мало дощу й буває посуха... Земля врожайна, плодівита, родить усе, що потрібне людям до життя... Все там є, але одного нема: спокою...

Жило там, десь близько мор'я, якесь дике, неспокійне плем'я, що звали його песиголовцями. Ті то песиголовці не давали спокійно жити людям. Бурею, ненадібно налітали на людей, грабували й мордували, в'язали й забирали з собою, передовсім дівчат і малих хлопців. Треба було бути завжди на чатах, на сторожі. Молоді легіні збиралися разом у ватаги й обороняли людей від тих лютих песиголовців. Оце почули раз хлопці, а з ними був і Сапріян, що песиголовці переходитимуть близько їх осель з великою добичею та будуть вести багато пов'язаних, десь над рікою наловлених дівчат. Порадилися хлопці і зробили засідку на песиголовців... Ждали якийсь час, аж почули: песиголовці ідуть, великий полон ведуть... Песиголовців багато... А наших хлопців мало... Що робити? Залишити песиголовців у спокою, не зачіпати їх? Ні, врадили ось що: підуть назирцем за ними, а там дасться видіти... Йшли хлопці за песиголовцями до ночі. Розтаборилася та погань, хоче заночувати... Заховалися хлопці, чекають, поки вороги вснуть твердим сном. Діждалися, підсуваються до песиголовського обозу — тихо, тихесенько. Було б усе пішло добре, були б повбивали сплячих песиголовців, якби не жіноцтво... А то дівчата, думаючи, що це хтось на них робить напад, підняли крик і вереск такий, що побудили песиголовців. Почався бій! Смертельний бій... В бою згинуло багато песиголовців, але ж погинули майже всі хлопці, лишень кількох врятували своє життя, а межи ними й Сапріян... Утікає, як лише може... А тут

причепилася до нього одна з дівчат... Кричить: «Не лишай мене на згубу, на поталу песиголовцям. Не відтручуй мене від себе, р'ягуй! Бери з собою. Вдасться тобі втекти, то й і мене врятуєш! Твоя буду на завжди! В мене ні деді, ні нені, я сирота»... Що мав робити Сапріян? Лишити дівчину, хоч би й хотів, не міг, вона бігла ще скоріше, як він, а тут за ними кількох песиголовців, от-от доженуть їх. Від них ур'ятують лишень ноги... Біжить, що сили в ногах і духу в грудях, а дівчина біжить як коза, здається скаче й летить...

Удалося втекти від песиголовців — не наздогнали й не зловили їх... Опинилися на полях, покритих височезними травами... Рівно, як на столі, ні горбочка, ні долинки, ні деревинки... Ні джерельця, ні водички... А сонце не гріє, ні, а жарить і палить, тяжко дихати, а спрага — жага страшна, в роті і горлі сухо... А тут не знає Сапріян, де він і куди йде. Знає тільки, що він у степу. Та й знає ще, що хто заблудить у степу, той пропаде, не так з «безхліб'я» — з голоду, як з «безвіддя» — без води.

А тут нема вже й сили в ногах... Присів він і дівчина серед буйних, вищих від них трав, зел і бур'янів. Дівчина ледве ще дише... Каже Сапріянові, що звється Настуня, щоб так і кликав її. А Сапріян каже їй зривати з зілля зелене листя і жувати його, цим можна трохи вгасити спрагу. Про голод і не думає. Обое жують листя... Не можуть довго сидіти в травах, можна в них задушитися, мусять іти далше, але куди? Щоб діждатися ночі, можна буде знати по зіздах, куди йти... На північ — це одне знає добре. Зайшло сонце, вечір... О, Боже, чує по лиці б'є його трава, але не така, як уднину, ні, мокра... Роса, роса! На траві і на листочках зілля! Злизує ту росу й Настуні каже це робити... Роса не лише гасить спрагу, але і вливає свіжу силу в тіло... А ніч ясна, зор'яна. Он на небі квочка з кур'ятами, є віз і косарі... Підуть за «косарями», не заблудять, не попадуть у руки ще якимсь песиголовцям...

Іти треба, хоч ноги просять припочинку і ломить сон. Росяна ніч холодить, треба йти! Але по холодній ночі прийде спечний день, що ж тоді буде? Єдина надія на Господа. Знайдуть десь воду — будуть вр'ятовані, не найдуть — пропадуть... Голод можуть ще стерпіти, але спрагу ні! Щойно десь над ранком попадали в траву й послули. Збудило їх жарке проміння сходячого сонця... Мусять іти далше... Йшли до полудня, а далше не стало вже сил... Сонце пече, вітрець ні дихне, ніде тіні, не дає дихати, падуть з ніг. По-

падали в траву... Але ж там можна легко вдуситися... Мусіли вставати та йти дальше... Сапріян тратить надію... Прийдеться таки згинутися в цьому степу... Аж тут — що це, привид, чи правда? Онтам долинка, а в ній корчі і деревця... О, Боже, там і вода мусить бути! Біжить у той видолонок... О, о, там джерельце, а з нього тече потічок. Водиця чистенька, як сльоза, холодна, як лід! Припали до джерельця, як як голодна дитина до грудей матері, жодна сила, навіть і песиголовці не відірвали б їх від водички... Але, що ж, заспокоїли спрагу, а тепер відозвався в них голод... Передше не було води — тепер хліба... Настунька зайшла в потічок, холодить ноги, зливає водою голову й лице... А Сапріян приляг над потоком, і мочить у ньому ноги. Ліг потім горілиць під корчем і думає: врятує життя, чи загине... Здавалося, що здрімався... А тут підходить до нього дика, польова коза, певне прийшла напиться води з потоку. Підійшла зовсім близько до Сапріяна й почала обнюхувати його. Певне, не бачила ще ніколи чоловіка, то й не боялася його... А Сапріян, пригадавши, що має ніж за ременем, вийняв його й перерізав козі горло. От і буде чим заспокоїти нестерпний голод. Здер з кози шкіру, але через голову, не порізав її. Частина м'яса з'їли — розуміється, їли сире, а частина буде на пізніше. Добре м'ясо, але шкіра ще ліпша... Сапріян перевернув її, вичистив і вимив. Стеблами з трави зав'язав сильно кінець шкіри так, щоб вода не витікала — зробив «бордюг» — налиють у нього води, зав'яжуть і другий кінець, і будуть мати воду на дальшу дорогу. Припочили в тій долині трохи й пішли дальше. Вночі легше йти, ніж дніною — холодно й звізди показують дорогу.

Ішли так степами ще дві ночі, днями припочивали. Держалися зірок... Аж одного ранку побачили невелику річку... Тепер Сапріян мав певність, що не загинуть. Пішли понад річку за її бігом. Сапріян знав, що річка пливе до якоїсь великої ріки. Так воно й було. А ще що? По звіздах побачив, що та річка пливе з півночі на південь. Підуть понад цю річку напроти її течії... Пізніше довідалися, що тота ріка, це був наш Прут... Потім ішли більше на північний схід, але завжди держалися ріки. Одне було погане: йти голіруч і самими руками здобувати їжу! Зайшли до якогось багача, хто він був не знали достоменно, здається молдаван був, стали в нього на роботу. Дуже тяжко працювали, але заробили дві старі пушки, з порохом і кулями до них, та й ще сокиру... Кресало й губку Сапріян мав... Молдаван

дивувався, пощо Сапріянові дві пушки... Настунька взяла одну пушку, зарядила її і ждала хвилину. Надлетів половик, високо-високо... Приклала Настуня пушку до плеча, націлилася, вистрілила, половик закрутився і впав на землю. «Знаєш тепер, пощо нам дві пушки?» — сказала молдаванові...

Не одну пригоду мали в дорозі Сапріян і Настунька. Часи були непевні і неспокійні. Настунька казала Сапріянові зробити для неї дубову довбню, кажучи: «Ти маєш пушку і сокиру, а я лишень пушку — так не сміє бути!» І Сапріян витесав для неї з дуба довбню... Тішилася Настунька: «Оце, то гей! Раз по голові і — амінь!» Так воно й було... Як лише побачили десь здалеку небезпеку, непевних людей — розбійників, Настунька ховалася... Нехай нападають на Сапріяна. А вона тоді ззаду раз і раз по головах розбишаків. Не жалував Сапріян, що взяв Настуню з собою.

Дійшли до того місця, де до Пруту прилучає свою воду Черемош. Тоді пішли понад Черемош «встріть» води й так зайшли аж під самі Карпати... Але ця їх мандрівка тривала щось з рік... Спитав би хтось, чому вони так довго мандрували, чому не осіли десь над Прутом? На це відповідав цей Федір Сапріян, що їм обом дуже до вподоби припала була така мандрівка — звикли мандрувати...

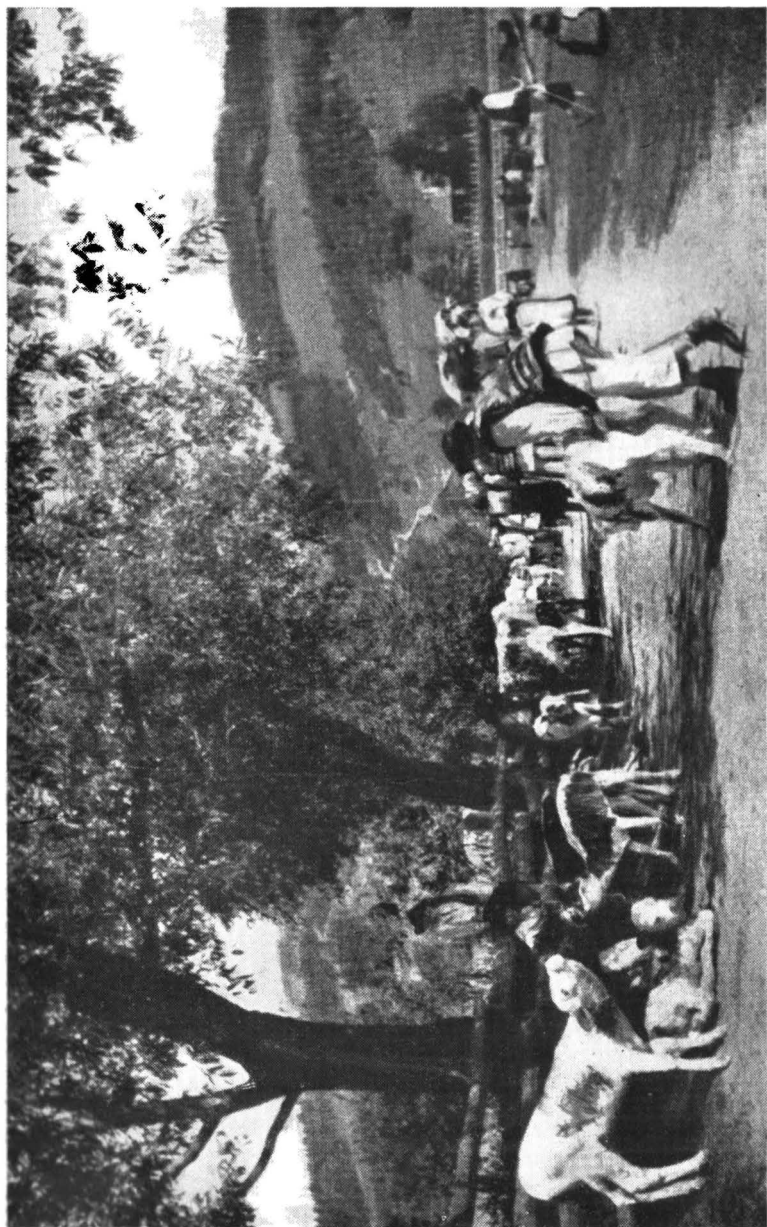
Були б мандрували ще й далше, але на перепоні станули Карпати. Настунька, побачивши їх, ті гори з лісами, тупнула в землю ногою і крикнула, — «Ані кроку далше!» І так було. Осіли під горами... — Оповідали люди багато дечого про Федя і Настуньку, але чи все це була правда — знає Бог...

Говорили, що Сапріян, а ще більше Настунька, не знали «пардону» для того, хто поважився зайти полювати в «їх» ліс, на звірину... Той не виходив ніколи живим з ліса...

Оце почув'єс, Сапріяне, про свого предка, Федора... Бо, що це був твій предок, я бигме присігнувбим! Бизівно! А ек шос і недоброго, погано сказавем про него, то не збануй, а будь вібачний старому Глібчукови... Про його сина, що дес пропав, ліпше не згадувати. Звавси Іван».

На другий день раненько, роздякувався Сапріян із Кардашем і пішов у свої гори... Знає вже всіх своїх предків.

Та це його не гріє і не потішає... Йому сверлить голову постійно одна думка: що має він з собою робити?..

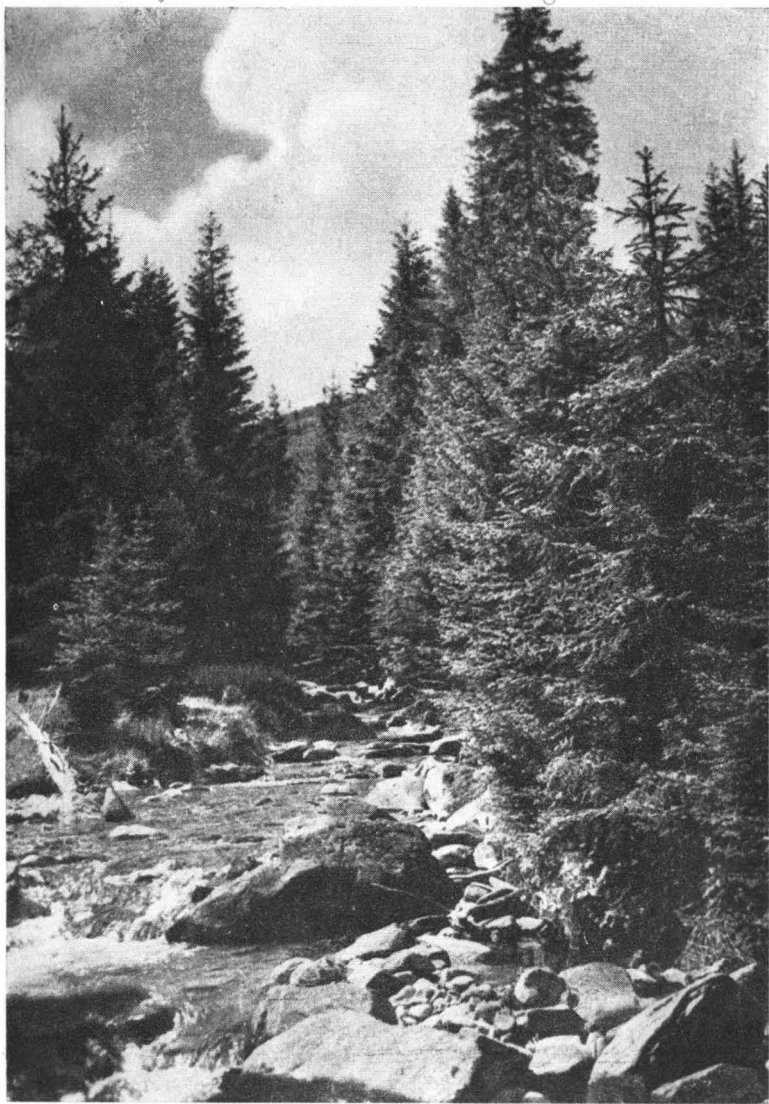
На торговиці в Жаб'ю

Карпатський краєвид

Гук — (водопад)

Гірський потік

Хто ж він тепер, отой, колись опришок Довбуша, а потім газда над Чорною Річкою? — став питати себе Сапріян. Розбитий, та й неподротований горнець — ось, хто він! Не хочеться жити, але й умирати немає охоти... Не береться його вдень жодна робота, а вночі сон утікає від нього... Чорні думки лізуть у голову, не дають спокою, А щоб відогнати ті думки від себе, пригадує собі часи опришківства в Довбуша. Часи буйности й безжурности, коли то в його душі і зимою була весна з квіточками й співаночками... Блукав удень горами, вночі сидів при вогні й курич люльку, а далше вдарив ногою в землю і сказав:

— Ні, най си дієт воля Божа, не відержу тут!»

Не спав усю ніч. Ранесенько був уже в Шкінді. Зовсім такий, як колись перед роками був, коли перший раз зайшов над Чорну Річку... Пушка й порошниця через плечі, за чересом дві пістолі і ніж, у руці тяжкий топір... «Бувай здоров, Шкіндю... Я — пішов! Усе газдівство моє лишаю на твою голову. Може вже більше не побачимось, не вздримоси».

Хотів Шкіндя заговорити до нього, щось спитати його, та він лиш махнув рукою і — пішов. Жаль огорнув Шкіндю — вийшов надвір і дового-довго дивився в сторону, куди пішов Сапріян...

Минув якийсь час. Пішли по горах чутки — одна каже, що появився новий ватажок опришків — Сапріян, Юрашка, Туман чи Туманюк, друга каже, це не жадний новий опришок, ні, це таки Олекса Довбуш, неправда, що його вбив Стефан Дзвінка, це вороги-зайди пустили таку вістку. Довбуш живе. Насправді ж ватажком нових опришків був таки Юра Сапріян. Любив, як щось там його опришок не так як треба зробив чи сказав, називати його «туманом вісімнадцятим», або туманюком, тому то його почали звати «Туманюком», або казали «Юрашка Туманів». А його опришківські походи таки в дечому нагадували походи Довбуша... З'являвся зі своїми опришками нагло й ненадійно та й зникав, як би западався під землю. Страх пішов по землях і краях поза Карпатами. Вдачність і успішність його нападів роззухвалювали його, а ще більше його легінів. А його напади різнилися таки від нападів Довбуша. Довбуш обдумував кожний свій напад, а Туманюк ні. Робив їх не обдумано, нагло, без застанови, несподівано, може й тому були вони успішні... Робив Туманюк напади не для гра-

бунків, ні! Для нього головне й важне, нагнати якнайбільше страху ворогам; та й ще, може, важніше — своїми, опришківськими походами й нападами заглушити крик душі та загоїти рани серця, в походах загубити себе самого, забути Сапріяна з-над Чорної Річки, а в нападах опришківських знайти Юрашку Туманюка, знайти й стати ним! Свої і чужі подивлялися Туманюкову силу й відвагу — свої раділи й гордилися ним, чужі боялися його й ненавиділи... Сапріян, ставши ватажком опришків, наче підріс, змужнів, ба, навіть і відмолоднів... Узявши на себе дорогоцінний, верховинський одяг, заклавши за цяткований, жирований черес позолочені пістолі, перевісивши через плече золотом і сріблом оковану пушку й майстерної роботи порошницю, а в руку сталеву бартку, був зовсім подібний до Довбуша, лише, що вищий.

Пропадали й шаліли за ним молодичі, молодші і старші. Та він не хотів і дивитись у їх сторону. Та й своїм легіням забороняв сходитися зблизька з молодичами... Тому то не дозволяв легіням, як це було за Довбуша, переводити зими в селах і набуватися там з молодичами. Не допусти Боже, щоб якийсь легінь переступив його «заповідь»: «уникай жінок, бо зрадять, в біду заженуть»...

Гострий, грізний був, не знав жартів — наготові в нього була завжди бартка. Його легіні мусіли зимувати разом з ним на Бабі Лудові, за недоступними лісами, в шаласах, що їх побудували для себе.

Туманюк чомусь дуже полюбив був ту Бабу Лудову й радо перебував на ній люті, сніжні й морозні зими, але його легіні не дуже то хвалили собі життя на заваленій снігами Бабі — нудно й скучно бувало їм нераз. Потіхою і розрадою бувала для них боротьба з тічною голодних вовків. О, тоді була нагода показати свою відвагу, зручність і хитрість... Але не поодинокі, а гуртом «наступали» на вовків, не вільно було вириватися з гурту... Хвилина й вовки розірвали б на кусні... Гордо й радісно вертали до шаласів з «війни» з вовками, несли вбитих, хоч і між легінями були поранені й покалічені вовчими зубами й пазурами. Поза тим полювали легіні щоднини на різну звірину, довгі вечори проходили їм на співах, грах і танцях. Голоду й «спраги» не було в них. Ще з осені дбали, щоб було чим узимі прополокати сухі горла, харчі давав ліс...

Прийшла весна, розвився бук, заграла в потоках вода, заграла й кров у жилах легінів-опришків... Свиснув Тума-

нюк і його легіні в похід готові. Підуть, куди їх ватажок поведе. На Мадярщину, на мадярських панів? О, чому би не йти на них і не бити їх, не карати? Легіні знають, не потребує Туманюк цього казати, як то мадяри пхаються силою в наші Карпати, щоб не лише їх, але й верховинців, узяти в свої руки... Так, чи не йти на Мадярщину й не бити мадярів?... На Волощину, на волохів? О, чи ж вони не пхаються на наші полонини, чи не намагаються загарбати їх для себе, прогнавши з них наших людей? У Молдавію іти? А чи молдавани не рідні брати волохам? На полячню, що вже всадовилася на наших землях поза Карпатами та й ласими очима спостерігає на наші гори та їх багатства? Бити, бити, треба їх і гнати туди, звідки прийшли!

Вдавалися Туманюкові напади на Мадярщину й тамтешніх багатих мадярів. Велику добиччю приносили звідти його легіні, а вже здобуту там дорогу зброю, треба було везти на конях. З Волощини, Молдавії і Семигороду приганяли легіні Туманюка ботей овець, коров і волів, та й табуни коней. Усе те роздавав Туман нашим «гор'єнам»... І почала лунати по всіх Карпатах слава про ватажка Юрашку Туманюка, про його сміливість і відвагу, про його розум і силу... Почали верховинці і пісні про нього складати й співати їх. У одній співаночці про нього запитувано, чи знає рахунок своєму товариству, на що відповідає, що в нього легінів «ек у лісі фої, та листу»...

Та й так воно у справді було... Ішли до нього в опришки легіні з усіх наших Бескидів, щоб показати свою відвагу та силу, вишуміти з превеликої буйности, а найважніше, держати ворогів далеко від своєї Верховини. А що опришківська слава завжди була кровава, це не відстрашувало легінів від опришківства, радше навпаки, це манило й притягало їх і так опришківська слава, хоча й кровава, лунала про Туманюка і його легінів по всій Верховині та й ніодна «зайдейська» нога не осмілювалася заходити в Карпати зі страху перед Туманюком.

Заходив Туманюк із своїми легінями часто і в Семигород, а раз був аж недалеко Дебричина в Угорщині. Знала його ляшня поза Коломиєю і коло Станіславова й Калуша — знали й дрижали перед ним, хоча він не любив убивати й не дозволяв своїм легіням це робити... Він лише, як казав, «учив ляшків розуму» так, щоб і до смерти цього не забували, ну й облегував їх від «тягару» від срібла й золота... А бувало, що й цього не робив, лише карав за їх збиткування над нашими людьми... Добре карав...

Чув Туманюк, як то верховинці згадують у колядах Дунай. Подумав, чому би не побачити йому цієї ріки? Ну й вибрався туди зі своїми легінями. Похід удався, були над Дунаєм, відвідали й усякі місцевості над ним, а вертаючи «обчистили» деяких багатих молдаван і волохів, і з великим «добром» повернулись у свої Карпати.

Цього походу не міг забути Туманюк, мило згадували його й легіні. Тож і не дивно, що заграли і заспівали з радості, коли на наступну весну сказав Туманюк, щоб лагодилися на велике, але багате місто, Галац. Був Туманюк і його легіні певні, що похід на Галац удасться. Чому б ні? Поплили гірські ріки з весною голосно й шумно в Чорне море, пішли в ту сторону й опришки на чолі з Юрашкою Туманюком, співаючи й у сопілки граючи. Не знали й не прочували, що жде їх велика невдача. Галацьким «панам» дав хтось знати, що на Галац ідуть карпатські опришки й вони добре підготувалися на прийняття «гостей» з Карпат. Довкола міста розставлено узброєну сторожу, до міста спроваджено відділ вояків. Цього не знав Туманюк. Напав на місто вночі. А тут сторожа боронить місто й доступ до нього... Все ж таки Туманюкові легіні перебили сторожу й увірвалися в місто. Так що ж, тут натрапили на вояків... Розгорівся бій на життя і смерть...

Наші верховинці, це вояки — борці з уродження і вдачі, вміють жити, але й уміють умирати! Якщо віддати в бою життя, так дорого! Так було й у Галаці... За одного легіня мусіло гинути кількох молдаван — зачервонілися вулиці міста кров'ю, легіні не здавалися, живим ні одного не дістали в свої руки молдавани... Сам Туманюк спливає кров'ю, але б'є молдаванів топором і коле ножем... Та вкінці поранений і паклічений падає на землю — не знає, що діється з ним — від упливу крові зомлів... Бачить, це один з легінів, спішить рятувати свого ватажка. Та не врятував, упав, зраний шаблею молдавського вояка, поруч ватажка. Оба очунали в темниці, куди заволокли їх молдавани.

Відозвався там легінь до ватажка:

— Згнули наші легіні явно, славно, чесно в бою з ворогами, а ми? Ми повиснемо на шибениці, співаючи, як колись Довбушеві легіні. «Вже нам більше не задзвонять дзвони в Коломиї»... Чому не дав Бог згинуті, як згнули наші легіні?

— Пусте й дурне говориш. Чому мали б ми згинуті не славно на молдавській шибениці? Мусить так бути? Ні! По-

думаймо не про шибениці, а про те, як нам вилізти з цієї темниці... Є ще в тебе трохи сили? В мене, хоч багато крові сплило з мене, сила ще таки є... — Відповідає легінь, що трохи сили в нього є, але, що з неї? Двері до пивниці грубі, та й певно ще й заліззям окуті, стіни грубі, муровані...

— Ну, то 'й що? — відповідає Туманюк... Заждико, в мене має бути десь кремін' і губка... О, є... Зробім трохи світла.

Вирвав кусень сукна, викресав вогню і запалив те сукно. Так, двері міцні, вікон темниця не має... Стіни її з грубого, тесаного каміння...

А що, якби так зрушити такий один камінь і витягнути його зі стіни? Була б діра, а крізь неї вилізли б ми на волю і молдавани не малиб кого вішати на шибенниці... Лишень, щоб не було біля темниці сторожі... На Господа надія! Берімося до роботи... Почали, чим і як могли довбати в стіні. Добре, що могли викресувати вогню і присвічувати собі. Не легка була їх праця та й тривала довго. Текла кров із пальців, поломили нігті... Але камінь у стіні почав рухатися... Та до середини не дає себе втягнути, треба випихати на двір. А що, як упаде й наробить гуку. Є діра в стіні. Лізе крізь неї Туманюк. Постояв хвилину, послухав — тихо не чути нічого... Темниця, як бачить, не в місті, а на краю міста, видно поля.

Це добре. Поміг своєму легіневі вилізти з темниці. Оба на волі... Сторожі не чути. Славити Господа за Його ласку. Тепер у поле... Добре, що на небі зірки. Їм треба братися на північ — по зірках знайдуть дорогу. Аж тут — що це? Високий, гладкий мур... Туманюк не думає багато — до легіня:

— Ставай під мур, я тобі на плечі.

Хвилина і він на мурі. Скидає зі себе сердак, каже легіневі ловитися за нього й тягне його на мур. Звідки взялася на це сила, не знає... А з муру? Треба «штрикати», щоб тільки не поломити ніг. Але якось повелось... Так, але ж за муром глибокий рів, а в ньому вода... Та що там та вода? Це ж не Черемош! Перебрили її, хоч вода сягала до горла. Видряпалися з рова, ловлячись корчів, якими порослий був високий берег... То йдуть, то біжать... Але ж їх ноги поранені, кровавлять... Поля, поля... і поля... А там майорить щось перед ними... Якись дерева, а за ними хати... Мабуть якесь село. Треба обійти його... Аж чують кінське іржання... Ірже один кінь, за ним другий, третій. Біжать туди,

звідки чути іржання... Бачать, пасовисько, а на ньому табун коней... Бігом туди... Хвилина й оба вже на конях. Женуть, що сили в кінських ногах. А все по зор'ях — напівніч... Їхали всю ніч... Потомилися коні, але ж і вони ледве що живі ще. Не легко їхати на коні без сідла... Доїхали до якогось невеличкого ліса. Покалічені, голодні, невиспані. І спрага мучить... Води, води! На превелике щастя знайшли в ліску джерельце. Не могли відорватися від нього. Напилися самі й напоїли коней, а потім вимили й позав'язували рани. Спати хочеться. Сон важніший від їжі. Але вснути не можна — вснуть, коні втечуть, нема чим присилити їх, увесь час мусять держати їх за гриви, та ще й міцно, щоб не видерлися. Нема ради, треба їхати дальше. Два рази до вечора мусіли припочивати. Стемніло, вечір, ніч... Доїхали до якогось села, видно, крайню багатську хату але там світло, газди не сплять. Мусіли пождати. Згасло світло — пішли газди спати. Нехай добре вснуть... Хоче Туманюк підійти до тої хати, але легінь каже, що він піде... І пішов. По якомусь часі вертає з мішком на плечах... У ньому хліб, бриндзя, масло та ще й пляшка горілки... Але не будуть тут їсти, хоч і як голодні... Коні змучені, голодні, почнуть іржати...

Пускають їх, нехай вертають туди, звідки їх узяли. Легінь каже, що в цього газди є в стайні пара добрих коней. Пішов і привів їх. Сіли на них — мусять об'їхати село, а там десь знайдуть місце для відпочинку. На конях є уздечки з довгими поводками, є за що прив'язувати, не втечуть... Знайшли догідне й безпечне місце, сіли й похарчували. Але спати нараз оба не можуть — на переміну треба спати — то один спить, а другий на сторожі, то міняються... Увесь день так проспали, а коні паслися під доглядом одного, то другого... Вночі поїхали дальше. По дорозі вдалося ще раз обміняти коні — знайшли свіжі, тамтих пустили до їх газди, щоб не плавав і не проклинав «злодіїв»... Їдучи отак, загубили й рахубу днів і ночей... Щойно, як доїхали до Радовець, знали, де вони та, як довго їм ще їхати, щоб заїхати в свої Карпати. Заїхали на «позичених» конях у Сторонець Путилів — коні пустили, нехай вертають до свого газди.

В Сторонці зайшов Туманюк до знайомого, найбагатшого тут «бадіка», Косована. Знав Сапріян ще колись, за часів Довбуша і дедю цього Косована. Він мав зайти в Сторонець — так казали — з Косова, тому й звали його Косованом... Щойно тут, у Косована, Туманюк і його легінь

почали «вилизуватися» з ґалацьких ран і трудів утечі з ґалацької темниці... Тут довідався Туманюк, що з його легінів лише ще двох чудом спасли своє життя і вернули з Ґалацу в Карпати.

Жаль було Туманюкові своїх легінів... Добрі, щирі й відважні були ті його «хлопці»... Та, що ж — «хто чим воює, від того й гине»... А вмирати кожний мусить, важне лишень, якою смертю?.. Туманюк виздоровів скоро, але його легінь залишився уже на все життя калікою. Він тримався свого ватажка. А «ватажок» почав думати, що йому діяти далше? Вертати над Чорну Річку? А чи вести далше опришківське життя? З ким? Його легіні залишилися в Ґалаці... Так, але ж до нього починають зголошуватися нові легіні...

Туті, дуже туті — тяжкі часи настали для верховинців... Крім ляшні почали лізти в Карпати ще й «австріяки» — почали лізти за шкіру верховинцям люті мандатори, почали вилловлювати легінів до австрійського війська. Тоді не один з легінів сказав собі: «Ні, краще, піду в опришки!». Так самі легіні зголошувалися до Туманюка й просили, щоб був їх «отаманом-герштом-ватажком»... І Туманюк став знову ватажком карпатських опришків, улюбленцем верховинців.

VII

Любили верховинці своїх опришків, а ще тих, Туманюкових! Любили так, як колись і Довбушових. Любили й Туманюка, любили, але й троха боялися... Був завжди поважний, похмурий, задуманий і, мовчазний. Був теж і гострий, міцно держав у твердих руках всіх своїх легінів; за найменшу провину, чи непослух, карав, а вже для зайдів не було в нього пощади, ні помилування.

Любили «горени» опришків за їх буйність і сміливість, вони знали, що не йшли легіні, ті вірні сини Карпат, в опришки для наживи й грабунків, ні! Йшли з великої любови до гір, йшли боронити їх від ворогів-зайдів. Гнала їх в опришки молода буйність, жадоба пригод і пімсти на ворогах гір та погорда смерти. На смертельні, повні небезпек виправи йшли, як на весілля. Ідучи, співали й на сопілці грали. Про це, що доведеться декому й на шибениці повиснути, ніхто й не думав.

Дивувало «горен»: Туманюк не любив заходити в довгі розмови-балачки, але співати то любив дуже. Не було, здається, співака понад нього. Лишень, що в його співанках було багато сумовости, а мало веселости. Сам складав ті співанки й сам їх співав.

Співав про Довбуша та його сміливі походи, про відвагу й очайдушність його легінів. Оспівував їх, не завжди вдачні пригоди, був же сам опришком в Довбуша та знав, що воно «всеко» бувало. Били ворогів, але вороги били теж опришків, немало їхньої крові потекло. Співаючи, переживав усі пригоди. У кожній співанці прославляв опришків, їхню відвагу й погорду смерті, завзяття й очайдушність. У його піснях оживали ті, що спливали кров'ю, дорого продавали своє життя в боях з ворогами, віддавали молоде життя за красу й вільність гір, залишаючи нащадкам приклад життя, виповненого боротьбою, та закінченого геройською смертю. Співав і про те, що душі тих погиблих борців за волю гір увесь час і по нині понад Карпатами літають і пригадують верховинцям, що нема життя без боротьби, що хоробрість і завзяття, це найвищі людські чесноти. Тож хто хоче вільно жити, мусить хоробрим бути й смерті не лякатися. Своїми співанками вливав Туманюк свіжу, гар'ячу кров у жили слухачів, завзивав їх до боротьби, змушував їх серця для гір битися, завзятими й сміливими бути, а смерті в очі сміятися.

Велика сила була в співанках Туманюка! Могли ті співанки навіть і мертвих з гробів піднести й на ворога йти і мститись на них, за те, що лізли в наші гори, важко предками верховинців здобутими. Найбільш улюбленою в нього була пісня про очайдушний напад Довбуша на Золоту Баню в Угорщині. Співав, як то Довбуш не лише сміливістю, але й хитрістю і підступом потрапив здобути ту Баню, що її мадяри вважали нездобутною, як то там Довбушові легіні сікли-рубали бартками гайдуків, як то сам Довбуш поломив на головах «катунів» кілька сталевих барток, як то його сердак був подіравлений ворожими кулями, але ні одна не задралнула його тіла. Як то вертали в свої гори з великою славою й добичею, хоч між ними були поранені та покалічені, повертаючи грали і співали. Тисовими гіллячками кресані прикрашували, бартками вимахували, — як їх потім над Прутом і Черемошем вітали, гостили й славили.

Співав і пісеньку про те, як то раз Довбуш у палаці в одного мадярського графа над Тисою вибив тому графові

барткою шаблю з рук і міг йому одним ударом розчерепити голову, але, побачивши перелякану жінку графа з дитиною на руках, випустив бартку з рук, казав графові сідати на одного коня а графиню сам посадив на другого й казав їхати геть, бо тут наша «руська цара» й мадяри не мають чого на ній шукати... Від'їхав граф з графинею, а легіні всю ніч набувалися в палаці. А виходивши рано, запалили палац, щоб, як казали, не було над Тисою і духа мадярського чути.

Оспівував Туманюк і славні походи Довбуша Карпатами аж до Болехова й даліше. В співанках прославляв красу боротьби й гри життя зі смертю, підносив силу над слабкістю, а відвагу над трусливістю. Оспівував далекі опришківські походи на волоських і молдавських, трусливих бояр, висміював польських «панів», що трясли штанами перед опришками й просили в них помилювання. Була в пісеньках Туманюка й краса та велич гір, був шум темних лісів і рев потоків, була зелень завітчаних полонин, оспіване було й вільне, буйне життя верховинське, сила й мужність «горен», та їх велика любов до землі, здобутої і запосілої предками.

Слухаючи співанок Туманюка, росли верховинці в силу тіла й духа. В його співанках чули вистріли пушок-пістолів і брязкіт сталевих топорів, гомін гір і шум лісів, рев збурених потоків, бачили блискавиці над Чорною Горою, чули гук громів, бачили Карпати в зеленій, літній і білій, зимовій шатах.

В співанках Туманюка греміли слова усього гуцульського племені, вставала з могил «старовіччина» й завзивала нащадків до чуйности й готовости боронити гори перед «зайдами». Довго-довго лунали по карпатських горах співанки Туманюка, чути їх було й тоді, коли Сапріян занехав авое опришківство й став ґаздувати над Чорною Річкою, співали їх верховинці й по його смерті, не скоро забули їх і Сапріяна...

Знали й любили Туманюка та його бравих легінів верховинці над Черемошем і Прутом, над Тисами й Путилівкою. Гостили їх, не пускали їх скоро від себе, не могли натішитися своїми оборонцями. А вже оті гордопишні молодички й дівчата, так ті пропадали за молодими опришками. Годі було легіням вирватися з їхніх рук.

Не дуже подобалося це Туманюкові, знав, що любá бувала часто для легіня згубою, танув у руках палкої гуцулочки, як віск на сонці. Не раз і говорив: «Жінці не вір, як котюзі»... Досвідчив цього сам на собі. Старався держати своїх легінів здалека від молодичок і дівчат, але не завжди це вдавалося йому.

Оце одного разу захопила його зима в поході на Мадярщину. Повертаючи з Мадярщини, задержався зі своїми легінями у славному, великому й багатому селі Богдані, щоб там опровадити Різдвяні Свята. Славився Богдад не лише багатством газдів, але й рум'яними, черноокими дівчатами та молодичками. — Самі красуні! «Чічені», мальовані, як полонинські квіточки навесні. Не дивно: діти прекрасних гір не могли бути поганими, біда лише, що своєю красою брали в полон легінів, а взявши їх не випускали з неволі. Святий Вечір опровадив Туманюк з легінями в гражді богданського багатія-дуки Молдавчука. Колядували поза північ, потім пішли до церкви. Різдво провели теж на колядах — харчували, набувалися, співали. Та зовсім інакше було другого дня Різдвяних Свят вечером. Це були не лише набутки з харчунками й вином, але й з музикою, співанками й танцями. Було це в домі багатого газди богданського Дмитра Котлана. Не лише він, але всі богданці любили опришків, опришки ж, як казали, дали початок їх Богданові. Так, любили богданці опришків, а богданське жіноцтво таки навипердки заприязнювалося з опришками.

Ще далеко до вечора столи були застелені білими скатертями, а на них, Боже, чого там не було! Усе, що давали тоді гори верховинцям! Жарене, вуджене й варене м'ясо з оленів, з диких і свійських свиней, печені дикі кури й орібки, ковбаса й студенець, вуджене бараняче м'ясо, — їж і розпережися, як казали. Було й що пити, горілка з жита, золотисте мадярське вино різного «гатунку» й «кольору»...

До пиття і харчунку не треба легіням принуки. Харчують, аж за вухами тріщить, і вином запивають. Горени люди набутливі, вміють забавитись, але й уміють ворогів бити, не знають ляку-боязні, трусливість, — це ганьба, сором. Уміють пугарами-шклянками дзвонити, але й вміють бартками вогню викрещувати. Великий набуток у Богдані, а все тут по-газдівськи, по-предківськи, спокійно, чесно, по-божому; інакше не може бути.

Аж у хоромах ударила музика. Таких, як тут музикантів, нема над Прутом і Черемошем. Гра цих музикантів замінює

кров у жилах у вогонь. Горить кров у слухачів, горять очі, жаром палахкотять тіла, серця б'ють молотами, не то всидіти, але встояти не можна, музика підриває, жене в танець не тільки молодих, але й старих. Не всидіти легіням при столах. Не тільки сама вогняна музика, але й рум'янці з вогнем в очах дівчат й молодиць кличуть їх у хороми до танцю. Гуцульська музика, гуцульський танець. Горіюча ватра, чорногірська буря, бистрий, шалений потік без гаті, без стриму. Сила й краса, вогонь і бур'я...

Перший з Туманюкових легінів пішов у танець Лесьо Мурмилюк. В танець покликав за «партнерку», чорнооку, рум'яну молодичку. Перед музикантами станув з нею, тупнув ногою, аж поміст загудів, заспівав і вітром закрутив молодичкою... По-верховинськи:

«Данцуй, данцуй, кобес міг,
Та не желуй моїх ніг!
Мої ноги насталені,
Данцювали б, ек шалені».

Та якже не бути ногам шаленими, коли й данець гуцульський шалений, вітряний, буряний. Ріжуть музиканти, вгинаються під ногами танцюючих дошки помосту, трясуться стіни хорім...

За Мурмилюком пішли в танець й інші легіні. Загуділо й загреміло в хоромах, затанцювала гуцульська стихія. Ватрою загорілися серця танцюючих. Не вгасити тієї ватри, не здержати бурі, вихру. Вогнем палає збурена гуцульська молода кров.

Це не буря в Чорногорі загоріла, не вдарили громи, не заревіла Тиса спіненими водами, не заграли гірські потоки, не зашуміли від вітру буйного ліси темні, предковічні, ні, це заграла гуцульська музика й затанцювали сини і дочки гір карпатських, полонинські чічки, лісові буки, обнявшись, завертілись, закрутились у шаленому танцю!

А як затанцювали легіні аркана, то здавалося гори стряслися, от-от поміст завалиться, повала впаде на їх голови. Здавалося, що разом з легінями затанцювала Чорногора, йдучи з ними в присіди й вибиваючи «гайдуків»...

«Гайдук раз! Гайдук два! Ще такий, ще малий, ще прибий!».

Верхом увесь гірський світ закрутився у танці. «Чи не варт отакого, першого-ліпшого скраю легіна за шию обняти, до грудей приторнути, до серця приголубити, жаром кохання

обсипати», — подумала собі не одна з дівчат і молодичок богданських, дивлячись на танцюючих легінів та їх подивляючи. О, напевно варт!

Душею і серцем радів Туманюк, дивлячись на своїх танцюючих легінів. Нічого не говорив, курич люльку й мовчав. Не посоромили його легіні в походах на ворогів, не вкриють ганьбою і в танцю. Гордість ними розпирала його груди. Не пропадуть гори, маючи таких легінів! Та затісно й задушно Туманюкові в кімнаті. Іде надвір зачерпнути гірського морозного повітря. Вийшов подальше гражди, над потік зайшов і пристанув. Підвів очі вгору, в сріблісті й золоті зорі задивився. Морозні іскри сиплять на гори, ясними очима моргають... А гори взяла в свої обійми тиха, різдвяна, святкова ніч. Голубить і пригортає їх до себе, як мати рідну дитину. Свята, Божа ніч над горами. Тихим пошумом лісів уколосує їх, казкою правків присипляє, чаром надземської краси заворожує. Силою наповнив Господь гори, красою оповив, білою скатертю прикрив. «І нам, нам горенам, подарував їх! Чи можна їх не любити, чи не варт їх перед ворогами ообороняти?» — думає Туманюк.

Його душа піднеслася до зоряного неба. Чар краси гір гарячою кров'ю наповнив жили, напружив м'язи, буйну молодість пригадав. В хату повертає, в хороми заходить. Підносить бартку вгору — знак для музикантів, перестати грати. Дівчата й молодіці відступають, на середині хорім залишаються Туманюкові легіні.

— Бартки в руки! Колом стати! — командує Туманюк.

До музикантів: «Довбушівської, вдарте»!.. І вдарили... Туманюк іде з легінями в танець. О, танець це, танець! Гуде підміст, трясуться стіни, дзвенять бартки, вдаряють одна в одну. Так танцювати вміють лише опришки.

Закінчився танець, перестали музиканти грати, Туманюк кинув їм жменю талярів...

Гостили богданці опришків ще й третього дня свят, гостили б були й ще даліше. Та Туманюка не впросити, й не вговорити. Дав знак легіням попрощатися з богданівцями й у похід. До Руської Поляни, а звідтам на Копиш.

Щедрували в Жаб'ю-Ільці, а на Відорші були в Жаб'ю-Слупейці. Був там осідок лютого мандатора з гайдуками-«бляхарами», та Туманюк не лякався їх, кпив собі з них.

Ранесенько був з легінями над Черемошем на водосвятті. Коли священник проголосив перші слова Євангелія, опришки «випалили» з пушок і пістолів. Від гуку вистрілів затряслися довколiшні гори й наповнили гуцулів почуттям відваги й сили.

На зимівлю пішов Туманюк з легінями в Словічору над джерелами Білого Черемошу. Всі легіні були разом з ватажком, не було лише Леся Мурмилюка. Залишився в Богдані. Це непокоїло Туманюка, у перший раз таке притрапилося. Знав добре, що це якась молодичка приворожила його легіня до себе. Пропаде... «Люба-згуба!».

Туманюк задумав іти на весні на волохів, що то кожного року пхалися зі своєю маржиною на гуцульські полонини. Аж тут приходить вістка: Лесьо Мурмилюк у мадярській темниці в Сиготі. Вислідили його в Богдані мадярські жандарми, зловили й завезли до Сиготу. Не довго надумується Туманюк, — треба легіня р'ятувати від шибениці! Якщо мадари не повісили його вже, так він ур'ятує його, витягне з темниці. Дає легіням знак до походу. Полонинами пішли, хоч там було ще багато снігу й дорога не була легка.

Діставшись на мадярський бік, йшли не дорогами, а стежками, плаями й вертепами, щоб ніхто їх не бачив. Підганяє Туманюк своїх легінів, щоб прискор'ювали кроки, час дорогий, ану ж запізно прийдуть і Леся в живих не застануть. Накликає їх, як колись Довбуш своїх легінів накликав. «Бігом хлопці бігом, бігом!». Зайшли в ліс недалеко Сиготу. Там каже Туманюк легіням дождати ночі. Сам іде з одним легінем до Сиготу, щоб устійнити, чи Мурмилюк живий ще. У нього в Сиготі є знайомі й приятелі. Скоро довідався всього, що було йому потрібно. Мурмилюка ще не повісили мадари, а держать у темниці.

Знає Туманюк, що мадари хочуть уперед «вітігнути» з нього все про опришків, а щойно потім повісити на шибениці. Але знає і те, що його Лесько твердий, щоб як мучили його мадари, своїх не зрадить. Так воно й було. Допитували його, мучили, вибивали зуби, ломили руки, били, щоб сказав, скільки в Туманюка опришків, яку посідають зброю, де переховують її, де по цьому боці Чорногори мають між верховинцями приятелів, де заховані опришківські скарби й усе інше хотіли знати. А Мурмилюк, як би води в рот набрав, мовчав, нічого ворогам не сказав. — Убийте, а від мене нічого не «вітігнете» — казав.

Де була в'язниця в Сиготі, Туманюк знав добре. Розвідав лише, скільки гайдуків сторожить її вночі. Коли вже доволі пізно було, післав легіня в ліс по опришків. Той привів їх до Сиготу. Ішли не гуртом, а поодинко, йшли як нічні тіні, аж зайшли в бічну вулицю, близько в'язниці.

Визволяти Мурмилюка піде сам Туманюк з двома легінями, а ті в темній вуличці мають ждати «про всеке»... Не можна наперед передбачати, що може статися. Була вже напевно північ.

Підійшов Туманюк до мурів в'язниці, до брами не йде, там сторожа. Її знешкідливити, це вже річ тих, що залишилися поблизько на вулиці, але так, щоб ніхто й не писнув. Його легіні зроблять це... Цього Туманюк певний. Підходить ближче до муру в'язниці. Як рись на дерево, так він на мур вискакує і витягає на нього обох легінів. Як коти зіскочили з муру і почали «господарювати» на подвір'ю в'язниці. Кількома кроками-скоками були при сторожах коло дверей в'язниці. Ділить їх лиш хвилина й сторожа на землі. Все було б у порядку, але оподалік дверей в'язниці був ще один сторож. Він вистрілив на тривогу з кріса. «Погапо» — подумав Туманюк, скочив до того сторожа й одним ударом бартки поклав його на землю, опинилися уже на подвір'ю.

Але на гук вистрілу того сторожа позривалися зі сну інші гайдуки. Тепер у Туманюка одинока надія на легінів у темній вулиці. Вони кинулися на сторожу при брамі до в'язниці. Умертвили сторожів, виважили з завісів браму й уже в подвір'ю. Зав'язався бій на життя і смерть. Пішли в рух бартки і ножі. Туманюк наглить легінів кінчати бій з гайдуками — їм може прийти допомога з міста, а тоді не вр'ятувати Мурмилюка, а то й самим доведеться погинути, або попасти в мадярські жорстокі руки. Знають це легіні, тому докладають усіх сил, щоб скоренько викинути гайдуків. Туманнюк виважує двері до темниці, де ув'язнений Мурмилюк. Добувається до нього й витягає його на Божий світ. Дає знак легіням. — «Бігом хлопці, бігом, бігом!»...

Щастя, що Мурмилюк, хоч побитий, покалічений і виголоджений, спроможний ще йти, а навіть бігти. Є і не мало легінів покалічених і побитих, покровавлених і з розбитими головами, але радість з перемоги дає їм силу бігти за своїм ватажком.

Задумувало вже сонце будитися зі сну, як опришки віддалились досить далічко від Сиготу в лісі над потічком. Тут задержалися. Побігли до потоку, спрага-жага палила усіх.

У потоці обмили один одному кров, а потім присіли відпочити й похарчувати те, що мали зі собою в бордюгах.

Один з них Федько Джуфко подав Туманюкові бордюг з вином. Це вино «роздобув» у темній вулиці в Сиготі, зайшовши до пивниці мадяра. Туманюк прикликав до себе Мурмилюка, казав сісти коло себе й дав йому першому «потягнути» вина з бордюга, щойно потім напився сам і передав легіням, щоб підкріпили себе. Потім сказав до Мурмилюка:

Не варт ти Леську, того, щоб тебе визволяти, провинився ти дуже супроти товариства, самовільно відрікся його, дав себе заманити чорним очам молодички. Так, але як знаєш, у нас один твердий закон: «Один за всіх, а всі за одного». Молодий ти ще — молодий і нерозумний. Дав себе обдурити серцеві. А треба було послухати розуму, не серця. У серці тільки кров, а не розум! Розум у голові. Але що ж, які роки, такий і розум в тебе. Маєш науку: не слухай серця, слухай розуму — серце не веде до добра»...

Мурмилюк поцілував Туманюка в руку, а ватажок його в побиту голову. Не довго тут припочивали, хоч не одного морив сон і мучила втома, ватажок казав іти даліше горами, лісами в Чорногорі.

Не минуло багато часу, вкортці Туманюк був зі своїми опришками на Волощині. Таке життя й такий закон і звичай у опришків. Мурмилюк скочив би в огонь за своїм ватажком, вірний був йому, вірніший від решти легінів. Не легко йому було розійтися з Туманюком, коли той загадав покинути опришківство й повернути над свою Чорну Річку. Мурмилюк плакав, як мала дитина.

З того часу проминуло багато років, Туманюк-Сапріян жив зі своєю Домкою над Чорною Річкою і провадив велике й багате газдівство, лиш деколи згадуючи давнє опришківство. Одного разу вибрався в Єловічору, мав там якусь пильну «орудку». Вертаючи звідтам почерез Голошину, пригадав собі Леська Мурмилюка. Він же походив з Голищини. Спитав про нього одного стрічного чоловіка. «Лесько Мурмилюк — сказав той — живе онтам за ліском». Сапріян, без надуми завернув коня до тієї хати. Лесько зразу пізнав свого колишнього ватажка. Не знав, як тішитися його відвідинам, де посадити його, якими словами заговорити до нього. Приніс з

кліті старого афиняку, вина, настоящего з афин на меду та й закуску до нього й поклав на стіл. Випили раз і в другий, а тоді розповів Лесько про себе.

Не легко йому було покидати опришківство. Але це вже не було те давнє, буйнє й бурхливє опришківство, не було ватажка, як був Туманюк. Покинув опришківство й повернув у свою Голошину. Тут оженився з вдовицею і став газдувати. Та, якє там його газдівство! Його газдівство ліс і звірина в ньому. Випивши ще один пугар міцного афиняку, сказав:

— Так, як видиш, мій ватажку й дедю мій, жию я тут. А моя душа й думки блукають молодими ногами опришківськими пляями-стежками, лісами й облазами».

— А серце напевно біжить до Ксені у Богдан — перервав, жартуючи Сапріян.

— Буває і таке — сказав Лесько й говорив дальше: — жию згадками тих молодих літ, що то їх бистрими кіньми не догонити й не впросити, не вблагати, щоб ще хоч раз, на годину, на хвилину повернули й усміхнулися. Не повернуть, як не поверне Черемош своєї води під чорногірські полонини. Не повернуть, ой не повернуть — сказав і похилив сиву голову на стіл.

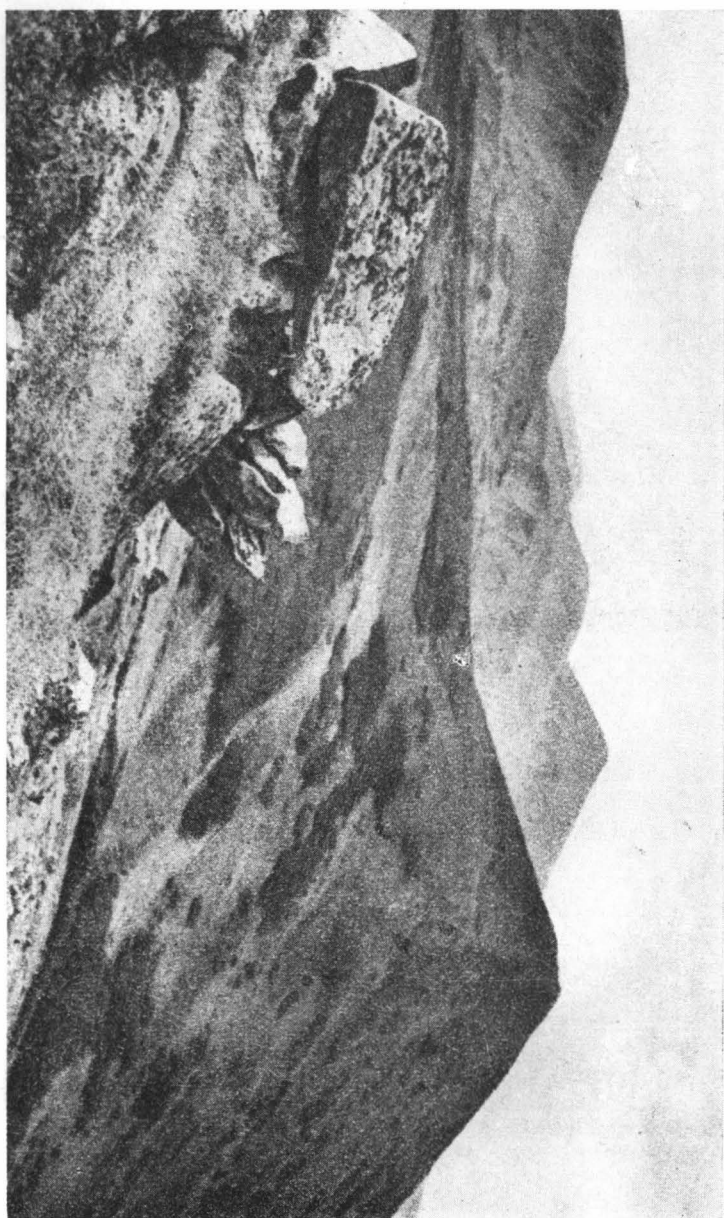
— Це правда, — потішив його Туманюк, — що наша молодість поплила з водами гірських рік у далекі моря і ніколи її нам не побачити! Це правда. Але залишилися нам наші гори й життя у них. Залишилися нам їх краса і велич, що їх у усьому світі не знайти. Краса буйності і веселість тут! Навіть і вмирати тут не сумно й не тяжко. Умреш, покладуть у деревище, в найкраще лудіне наріде, і заграють тобі у трембіти. Гратимуть, везучи тебе на цвинтар, як грали колись музиканти, виріжіючи до шлюбу. Покладуть у ему на цвинтарі твоє тіло, а душа буде й дальше буюти над горами, як бують душі наших предків над нами.

Пили афиняк і говорили. Так пересиділи при столі далеко поза північ. Сиділи, покурювали люлки, та згадували давнину. А потім заспівали Туманюкових пісеньок. Не співав їх Сапріян від часу занехання опришківства, а нині заспівав їх разом з Мурмилюком. Якже ж заспівав ту пісню про визволення Мурмилюка з мадярської темниці, той не відержав, не то заплакав, а заревів на всю хату. Потекли гарячі сльози з очей по зморщених лицьях.

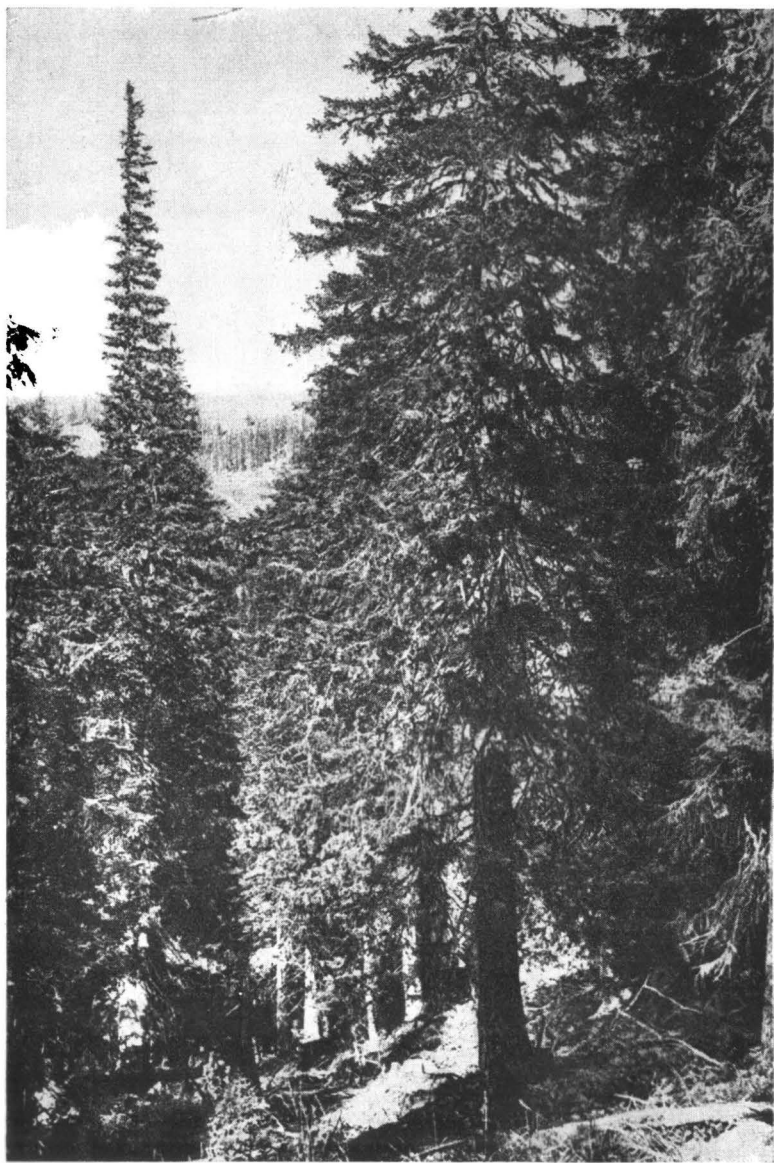
Може було там і кілька слізок за богданською красунею, та за її палкими карими очима?

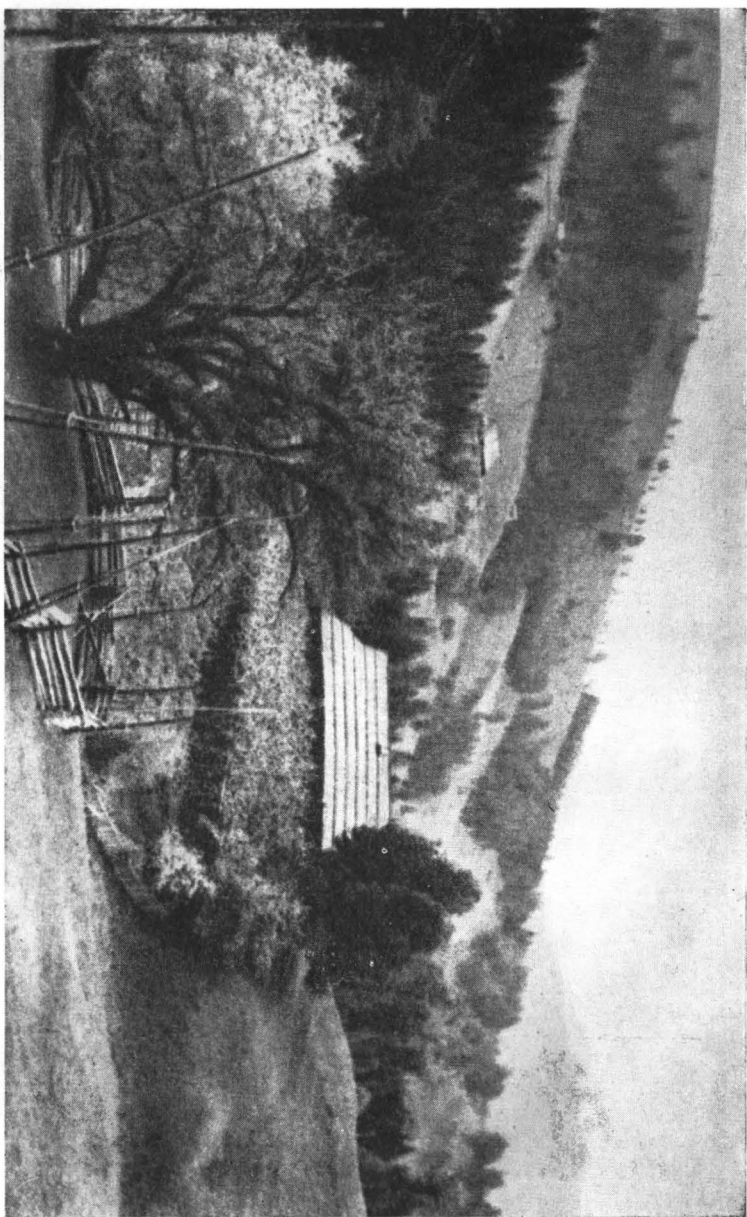
В дорозі на полонину

Тюберия

Карпатський праліс

У Звеним

Розпрощався Сапріян з Лесем щойно наступної днини, коли пішло ген-ген позаполудне.

Був присутнім Мурмилюк на похороні Сапріяна-Туманюка, було ще й три інших колишніх опришків Туманюка, колишні кремезні легіні: Джуфко, Понипалек і Кочені.

Вони винесли з хати деревище з тілом Сапріяна й поклали на сани. Ідучи позад саней, втирали сльози.

Отакі то були колись опришки — ватажок Туманюк і його завзяті легіні.

VIII

Але після Сиготу Туманюк не думав ще покидати опришківство — гуляв і далі з своїми легінями. Неслася слава про нього по всіх горах, ішов страх на «зайдів» — ляхів, мадярів і австрійців. Проти Туманюка висилали «пани» гайдуків-блехарів і жандармів, але він сміявся з них і кпив собі... За ним стояли всі верховинці і були всі проти зайдів — ворогів... Росла ненависть і завзяття верховинців та опришків до чужих «панів», а ті, де лише могли, і як уміли, мстилися на «гор'енах». У залізні кліщі неволі, в панцизняне ярмо, намагалися взяти вільних орлів Бескиду... Боялися «пани» Туманюка, але й ненавиділи його. «Щоб там не було, мусимо дістати того опришка в свої руки й повісити на шибениці» — казали. — Та Туманюк сміявся з цього... «Не так то легко зловити чорногірського орла й посадити в клітку...» Але одне робив зле Туманюк. Як було вже сказано, своїх нападів не обдумував і не підготовляв, як це робив Довбуш. «Ліз у воду, не спитавши броду». Так зробив із нападом на Кути, де лютував поганий мандатор. Напав на Кути однієї темної ночі. Не знав, що мандатор оточив себе гайдуками, озброєними до зубів. Ще й допомогу дістав з Коломії. Так, не знав цього Туманюк... Кинувся зі своїми легінями на дім мандатора, а гайдуки посипали на них кулями... Кулями відповіли й опришки. Прийшло потім до рукопашного бою бартками й ножами. Гайдукам наспіла допомога. А тут ніч темна, не легко розпізнати, хто свій, а хто ворог... Казав Туманюк одному з легінів підпалити сусідній дім... Стало видно, але не лише опришкам, а й ворогам, гайдукам. Рубанина й різанина тривала до самого ранку. Багато Туманюкових легінів погинули, він сам порубаний, окровавлений і покалічений, очунявся в тюрмі... Пригадав собі — Галац... Але в нещасть мав таки щастя... Ні мандатор, ні його гайдуки не зна-

ли, а навіть і не догадувалися, що мають у своїх руках самого «гершта» — Туманюка, а то були б зараз його повісили. Не дивно, Туманюкове обличч'я було окровавлене, засохла кров на ньому змінила його до непізнання... Туманюк знає добре, що його чекає... Шибениця. Лютий сам на себе... Чому, цього не знає... Знає лишень, що був довго без пам'яті, був напівмертвий і довго не міг очутитися... Починає думати, хоч у його голові якби млин молотів — шум... Темно у в'язниці, але і в його очах і голові темнота... «Ні, ні! кричить і б'є кулаками у стіну — Туманюк не згине на шибениці, ні!

Вивів його, грішного, Господь з галацької темниці, так чому не мав би допомогти йому вийти на світ і з мандаторського криміналу. Чи не казав священник у Жаб'ю, що добрий Господко помагає не раз і грішникам? Чи не змилосердиться тепер і над ним? «О, Господку наш добрий, ласкавий, вр'ятуй грішного Сапріяна від шибениці. А він отут клянеться і присягає занехати опришківство й вертати на Чорну Річку». Молиться, як уміє, б'ється у груди... Аж тут заскрипів ключ у замку, відчиняються двері, хтось входить у в'язницю... В одній, лівій руці, свічка, в правій пістоля. Це сторож — певне післали його подивитися, чи ще живе опришок — думає Туманюк. Заговорив до сторожа, а той накивує йому, щоб мовчав «в'язневі не вільно відзиватися до сторожа» — каже. «Туман ти вісімнадцятий, дурень!» На це йому Туманюк. Рве в одному місці «портіниці» — штани й витягає щось блискуче, показує те сторожеві. «Бачиш це, знаєш що воно? Та де це туманові, дурневі знати! А це, дурню золотий таляр: — хотів би мати його, дурню?» Витягає з портіниці ще такі таляри й тиче їх під ніс сторожеві... «Слухай добре, дурна голову, хочеш, будуть ці таляри твої! Силою не візьмеш їх від мене, бо я сильніший від тебе, з пістолі не стрілиш у мене!» Один скік і пістоля вже в руках Туманюка... «Бачиш, тумане вісімнадцятий, не я в твоїх, а ти в моїх руках... Не потребує стріляти в тебе, ні, ручкою від пістолі по голові, та й уже нема тебе!» «Ой, бадічку, даруйте мені життя, в мене жінка й діти» — почав сторож проситися в Сапріяна. — «А чогож ти став на котюжу службу в панів, хіба не знав, що котюзі котюжа смерть?

— Та, я не тутешній, я з села Рудник — там служу в пана Мойси. Він поїхав до Відні, а мене передав на гайдука своєму приятелеві, мандаторові в Кутах, поки си не повернет из Відні.

— Слухай тепер, тумане й дурню. Маєш тут ці золоті таляри, бери й заховай їх добре, а мене випускай з цього криміналу, чуєш?

— О, Господи, та, як мені зробити це? Та ж тоді пани замість тебе, мене повісять! Господи, Господи, що мені робити? Пропав... А в мене ж жінка й діти... — розплакався бідачисько...

— Не казав я, що ти туман — дурень, та й ще великий, — Туманюк до нього. — З криміналу випустиш не одного, а двох, мене й себе.

— Ну, та й що? Куди тоді дінуся? До Рудник не піду, а й у Кутах не зможу жити — плаче сторож.

— Дурень дурнем. Таких талярів, як оці, дістанеш від мене повну пригорщу! А з талярами не згинеш, ні ти, ні твоя жінка, ні діти! А чи ти дурню знаєш, хто говорить до тебе? Та де це тобі знати! Перед тобов, знай дурню, сам ватажок опришків, Юрашка Туманюк. А він, що скаже, те й зробить. Підеш з ним у глибокі гори, Туманюк пішле легінів у Рудники й ті приведуть тобі жінку й дітей і будеш жити, як у Бога на печі, за Туманюкові таляри станеш газдов, не будеш котюгою ні в Мойси, ні в мандатора!

Кинувся сторож до Туманюка й став цілувати його руки... — Дедику золотенький, най буде, як кажеш. Маєш пістолю й ключі...

Бачить Туманюк — ключів багато... А сторож наглить іти — Іди, дедику вперед, а я за тобою піду, — каже.

— А, що не казав я, що ти туман вісімнадцятий! Та ж у цьому криміналі певно повно наших людей, і що, ми мали б ми себе спасати, а їх тут лишити? Чи було б це по-християнськи? Та й пощо ці ключі в моїх руках? Ходім і випустімо наших людей з панських кліток...

Зробили, як казав Туманюк... Опустіли клітки, а «птахи» були нарано десь аж на Сокільськ... А з ними і сторож — гайдук, родом з Рудник. Не для гірських орлів клітки, хоч би й залізні...

Туманюк додержав свого слова — як казав — «плюнув, того лизати не буду» — дав сторожеві пригорщу «червоних» з «причинком», завів його в свої гори, а два легіні привели з Рудник жінку з дітьми. «Всадовився» за Білою Річкою і став «газдов»... Його рід — рід Фединчуків, названий Мицкалками, живе й по нині в Головах і згадує Сапріяна, Юрашку Туманюка.

Туманюк, як прирік Господеві, вирікся опришківства. Та поки вернути до свого газдівства над Чорною Річкою, пішов перше до священика в Жаб'ю висповідатися... Довгою була ця його сповідь... У ній він почав нарікати не так на Бога — Бог же вир'ятував його два рази від шибениці — нарікав на свою нещасну долю... Зрадив його побратим, зрадила любка, перша жінка вмерла передчасно, друга стала йому ворогом, хотіла позбавити його життя, загнала в могилу його синка... Думав забути все в опришківстві, не повелось...

Багато розумних слів почув від священика — не все розумів добре, не все запам'ятав... «Не вільно людям нарікати на Бога, ані на долю...» «Людська доля — Божа воля...»

— Треба знати: не той добрий батько, що завжди гладить синка по голові, ні, ще ліпший той батько, що синка, як треба, то й потр'ясе за чуприну, а то й наб'є. А Господь Бог, це ж батько — дедя усіх людей, найрозумніший, найліпший і найсправедливіший, Він за добре нагороджує, а за зле карає... Карає, але вкінці каже — годі! А чи не має за що Бог карати тебе? За твої власні і за твоїх предків гріхи? Не спокутували своїх гріхів предки самі, мусиш ти за них покутувати. Покутуй їх і не нарікай на «долю»... Прийде час, коли добротливий і ласкавий Господь скаже — досить! Нарікати на Бога — гріх, — Богові треба коритися. Проти людської влади можна, а буває, що й треба бунтуватися, але проти Божої сили не вільно повставати! Та й треба ще знати: не людському, малому розумові зглибити Божу мудрість. Бог для людей — це загадка не до розгадання. Чоловік може Бога лишень любити, шанувати та Йому вірно служити, а даліше — його розум закороткий і заслабий. Власним розумом і волею не знайде людина щастя на землі. Сама земля і життя на ній не дадуть щастя, ні вдоволення. Треба вміти відриватися від землі і підноситися вгору — вдень до сонця, вночі до зор'яного неба. Та й ще знати треба: як найбільші сніги не можуть на довго придавити землі і всього, що на ній, як не можуть і найлютіші морози замінити в лід гар'яче серце, так і найбільше горе й лихо не зломить і не згнобить віруючу в Бога людину.

Багато, багато добрих і розумних слів почув тоді Сапріян від жабівського священика... Ішов із Жаб'я на Чорну Річку і не чув землі під своїми ногами. Ішов, співаючи й граючи... Співала його душа, грало серце... Перше, що зробив, зайшов привітати Шкіндів... Зраділи йому Шкінді, як рідному братові. Шкіндя не питав Сапріяна, де був і що робив, а той про

це сам оповів. Що Юрашка Туманюк, той славний опришок, про якого говорили всі гори, це Сапріян, того Шкіндя не знав. Про це довідався пізніше, але не від Сапріяна... Шкіндя передав Сапріянові його господарство ще й з приростом та прибутком. Сапріян подарував Шкінді золотом і сріблом оббиту пушку, Шкіндісі коралі і хустку, а найстаршому синові Шкіндієв карого коника. Послухав Сапріян ради священика. Щоб не думати про те, що пережив, взятися знову до праці. Рубав і палив даліше ліс, корчував пні.

А чимбільше напружував свої жили, тим тугішими ставав, був щораз сильніший, міг боротися і з ведмедем... І не старівся. Молоднів.

IX

Однієї днини загостив до Сапріяна якийсь незнайомий чоловік. Молодий ще, не дуже високий, але кремезний, широкий у плечах, сильної будови тіла. Не сам зайшов до Сапріяна, була з ним і жінка, чи дівчина, чорнообривка, кучер'ява непогана, гарненька. Привітали Сапріяна, а він попросив їх зайти в хату й сідати за стіл. Наклав на стіл усякого харчунку, знав же, подорожні, чужосторонні, певно голодні. Припрошує, заохочує, щоб харчували. Похарчували, подякували, але якось не думають відходити. Говорять то про це, то про те, а даліше каже чужосторонній: Він здалека забрив у ці гори — зі села Рожнова він. Рожнів, велике село на долах, далічко від гір. Його дедя, називався Костюм і від цього називано його сина Костюком. Це порекло, а ймено його Федір. Ця челядина, що з ним, це ще дівчина, він щойно думає звінчатися з нею, якщо Бог дозволить і поблагословить. Сапріян слухав, що Костюк говорив, але не питав, що занесло його з дівчиною у ці далекі гори, чого шукають тут обоє. Про це розповів сам Костюк. Дедя його великий багатир, але дуже ласий на маєтки, усього, що має, замало йому, хотів би все більше мати, — що бачать очі, те хотів би в руки взяти. Хотів, щоб таким був і його Федько. Ото підшукав для сина в сусідньому селі Кобаках якусь багату, кланцату й капулясту дівку й каже: «женися, Федю з нею, це буде якраз для мене відповідна невістка з великим віном».

— А я на це своєму дедеві: — Може й правда, де', що була б для тебе добра невістка, але не добра для твого Федя жінка!

Можеш убити мене, а я таки не вженюся з нею! Вподобаласи тобі, то женися ти з нею, ти й так удовець!

— Сказав я це, та й у двері! Знав добре, що з моїм дедом нема жартів. Буде бити, кулакувати.

Уперся дедя, затявся його син. Наказував, умоляв, уговорював дедя сина, а далі взявся бити. Б'є, мотлощить, молотить, копає ногами — добре ще, що не кусає зубами. Бачить син, що біда, та й ще яка — не мала, велика... Попаде дедя в ще вбільшу злість, і як не вб'є, то обезвічить, скалічить, відбере здоров'я.

І так воно й було б, якщо б дедя був знав те, чого на щастя не знав... А саме, що його Федько мав уже дівчину, сам собі найшов... Як рожу в городці, як калину в лузі, як ягідку, але, але бідну — сирітку. Федько сказав собі твердо: лишень цю, жадну іншу, візьму собі за жінку!

А дедя? О, він уже підшукав старостів, каже йти в свати в Кобаки, а потім до священика, а там і до шлюбу з зубатою, окатою... А Федько — ні і ні! Убий, а тієї вивалької дівки не візьму за жінку! Дедя з кулаками на Федю, б'є, кричить. «Не хочеш слухати дедю, виродний сине, так геть від мене! Іди, щезай, щоб я побачив тебе тоді, як тогідній сніг! Геть, геть!» І викинув сина з хати, ще й ногою копнув... «Геть, геть!» Знай: від сьогодні ти не мій син, а не твій дедя!»

Станув Федько на подвір'ї... Вже вечоріє, темніє. А в його голові темно, як уночі. Що йому робити? Оженився б із своєю Ксенею, пристав би до неї, біди не боїться, в обох здорові руки, якимось жили б. Але чи дедя дасть їм жити? Напевно ні! О, завзятість і лють свого деді знає... Так, що ж діяти? Куди йти? Де шукати порятунку?... Темніє в очах, крутиться голова, стигне душа, серце молотом б'є... Має в селі щирого побратима, він знає його нещастя, піде до нього. До Ксені не піде... З чим іти до неї? Що їй сказати? Межами поміж городи пішов до побратима. Той, як міг, так розраджував і потішав його. Вкінці порадив іти в Хімчин, до славного старого ворожбита й знахора Кушпайка. Лишень той дасть раду і порадю. На тому й стало — піде Федько в Хімчин до того Кушпайка. Заночував у побратима. Але вснути не міг. Далеко було ще до днини, а він уже йшов у Хімчин. Зайшов до Кушпайка, розповів йому свою журу й біду. Вислухав його ворожбит і казав вийти з хати надвір, там чекати поки його покличе. Чекав Федько таки досить довго, поки Кушпайка покликав до себе... Входить Федько в хату... Станув і остовпів. На столі ворожбита щось чорне, завелике, як кіт, очі в

нього великі й світлячі, та й проникливі. По одному і другому боці того «кота» два великі, також чорні, птахи, може круки, а може ворони... Сміється ворожбит до тих чорних сотворінь на столі, гладить чорненьке рукою, дає птахам щось дзьобати. А весь час говорить щось, але що, того Федьо не розуміє... Та ті сотворіння певне розуміють Кушпайка, бо помахують до нього головами й видають зі себе дивні голоси, а постійно дивляться на Федя, і то просто в його очі... Стало страшно й моторошно Федезі... Дав ворожбит рукою знак своїм «звір'яткам» і вони щезли зі стола — поскакали в двері до комори. Тепер казав Кушпайка Федеві сідати серед хати. Взяв його праву руку в свої руки, а ліву казав тримати на своєму серці, очі замкнути й не відмикати їх... Потім потер рукою понад очима чоло Федя. «Примкни щільно очі!» сказав... «Кажі, що бачиш?» Федьо: «Бачу здалеку гори й ліси, нічого більше не бачу... О, тепер бачу ще бистру річку, в ній каменюки, понад неї ліси й ліси...» «А дальше?» «Дальше крута, стрімка доріжка... Йде все вгору і вгору. Гора. А з неї доріжка, якби в пропасть... А там ріка. Широка, камениста, голосна, гримуча... А дальше, дальше човен на цій ріці і перевіз на другий бік... А там гори, гори й темні ліси, і річка, і доріжка нею в глибину гір... А там дальше дві річки. Доріжка понад одну з них... І потічок з лівого боку в ту річку. Там прогалина. О, о, там якась хата, а коло неї чоловік — гуцул. Стоїть, щось думає...»

— «А тепер відімкни очі і стань на ноги. Слухай, що тобі скажу, Федю. Так, тобі на ймено Федьо, так. Ото ж так: вертай у свій Рожнів, зайди до своєї Ксені — так, вона називається Ксеня — бери її за руку та й ідіть з Рожнева, ідіть у далекий світ, де не буде лютого деді і зубатої, багатої «нареченої» — ідіть обоє у далекі гори, в глибокі ліси темні. Далека й тяжка дорога перед вами, але не заблудите. Ти ж бачив усю ту дорогу замкненими очима. Бачив, правда? —

— «Бачив». — відповів Федьо.

— «Так, так, підеш зі своєю Ксенею тими потоками й річками, що їх бачив, аж зайдеш туди, де невеличкий потік упадає в річку. Осядеш і будеш жити в добрі і гаразді — забагатієш. Будеш мати там доброго сусіда, держися його...»

«Подякував я Кушпейці тай вертаю у Рожнів. Зроблю так, як зін порадив, піду з Ксенею в гори. Знаю, що Ксеня піде туди, куди піду я. І так воно було». Розповів їй усе, що було у ворожбита та й спитав, чи згідна йти з ним у далекий, незнаний, карпатський світ. Ксеня усміхнулася і сказала: «Куди ти, туди і я...»

Темна ще ніч була, як залишали Рожнів і пішли на Косів у сторону гір. Але перед тим Федько закрався, як злодій у хату свого деді і взяв звідтам те, що найконечніше, а це — пістолу, топір-сокиру, ніж, лопату й дещо з харчів. «Оце все» сказав... Як сонечко сходило, були вже за Косовом над річкою Рибницею. Пішли понад нею, аж вийшли на Буковець, з нього на Черемош і понад ним у Дідушкову Річку й даліше. Каже Костюк: «Увесь час видавалося мені, що я вже сюди раз ішов — усе так, як бачив я в хаті ворожбита. Все, все!» Звертаючись до Ксені додав: «Бачив я тоді і цю хату, що ми в ній і цього газду, що нас у хату запросив і погостив. Тімунь то я оповів йому все поправді і пощирості, як якомусь доброму знайомому, чи побратимові. Чудо й диво, що то можуть наші ворожбити й знахарі. Не знаю лише чи знайду ще й той потічок, над яким мав би осісти й завести газдівство»? Всмівнувся Сапріян і сказав:

— «Є, є і той потічок, уже навіть і недалеко звідси. Знайдеш його, але не нині. От зараз буде й вечір. Заночуєте в мене, а завтра заведу вас над потік. Але поки осядете там, мусите звінчатися, без Божого благословення не було б вам тут життя».

— «А певно, що так, — сказала несміливо Ксеня, що досі не відзивалася.

— «А ти газдо, будеш нам за старосту», — сказав Костюк. — «І за дедю», — додала Ксеня.

Наступного дня раненько були над потоком — дуже сподобалося їм те місце, де мали б жити.

Сапріян забрав їх до себе. За кілька днів пішов з ними до Жаб'я до священика. Той, не розпитувався багато, звінчав їх. Другим старостою-свідком був дяк.

Почали молодята будувати хатчину над потоком — їх помічником і дорадником був Сапріян. Був справді їх дедом. Зразу годував їх ліс... Давав не лише м'ясо, але й різні ягоди та гриби. Тяжче було за гроші — їх можна було мати лише за шкіри зі звір'ят. Не можна сказати, що життя Костюків було на початку легке — ні, було тяжке. Щойно пізніше за гроші зі шкірок купили дві кізоньки, Сапріян подарував їм теличку, потім придбали дві курочки, а там і овечки вже були в них. Сапріян подарував їм і пушку — з неї стріляла Ксеня цільніше, ніж її Федько. Костюк зайняв і «відбив» для себе стільки землі з лісом, скільки сам хотів. Ліс палив, обгорілі пні корчував. За працею не знали, коли минав їм час. Усе треба було самим зробити власними ру-

ками. На весну мали Костюки при хаті вже грядочку на ярину. З кожним місяцем і роком помножувалося їх газдівство, видно було колешні, а в них корови і воли, був і кінь, один, а потім два. Ба, збільшувалася і їх родина, Ксєня приводила на світ то хлопчиків, то дівчаток. Але ніхто не чув, щоб Федьо коли злим словом згадував свого дедю, або нарікав на нього. Згадуючи часом дедю і його побої, сміявся, кажучи: «Що бив мене, то бив, це правда. Але, що не казати й ще не думати, це бив рідний дедя, не хтось чужий. А чи був би я сьогодні газдов під Скуповов над Чорною Річкою, якби дедя не бив і не прогнав із Рожнова? Напевно, що ні! Коли ж якось чудом дійшла до нього аж сюди чутка, що дедя помер, він, не роздумуючи багато, осідлав коня й поїхав у Рожнів, хоч дорога далека й не легка була Найняв у Рожнові Службу Божу за дедеву душу й поставив на його могилі камінний хрест. Костюк і Сапріян були великі приятелі. Те приятельство зберегли пізніше і їх потомки.

Х

Легше, веселіше і відрадніше жилося тепер Юрашці. Мав доброго сусіда Костюка, на груни був щирий, старий приятель Шкіндя, а недавно осів за річкою Тимчук, званий Кайлак, його дітей називали Кайлачуками, пониже в сторону Красноїлі поселився Іванійчук-Шелефет, під Круглою за Білою Річкою жив Понипайло, на верхах мали свої гражди Маротчак-Бичук і Черлено. Було з ким зійтися і побалакати. Газдував, помножував достатки, але це не дуже тішило його, завжди чогось не ставало йому, чогось бракувало, а передусім не було газдині. А газдівство без газдині, казав Шкіндя, як джерело без води, або кінь без уздечки. А Юрашці добігає уже п'ятдесятка. Але його знайомі кажуть, що по ньому не пізнати цього. Напевно може рівнятися не з одним молодеком. Радять ще раз оженитись... Але ж, чи не був він уже два рази жонатий? І що вийшло з того, що це дало йому? Тяжко жити без жінки, але й із жінкою життя не легке. Не одну ніч, сидючи при ватрі й покур'юючи люльку, думав над тим, що дораджували йому люди, до чого намовляв і Шкіндя. Правда, таке самотнє життя і скучне, і сумне, але ж зважитися йому ще на третю жінку, це таки дуже «варівко»... Та, й де її шукати, де знайти її?..

Одинока жінка для нього була його Домка в Селетині... Так, так, тільки з нею був би щасливий... Але ж вона зрадила його... Зрадила... А тут, якби щось укололо його в серце, якась нова думка закрутилася в голові... А може й не зрадила?... Може й не винувата була? Може винуватий був лише побратим, що нахабно залицявся до неї? Може?... Це перший раз така думка прийшла йому до голови... Перший раз від часу, як убив побратима, а Домка втекла з хати. Ця нова думка не залишала вже його ні вдень, ні вночі, не давала йому спокою...

Перед його очима Селетин, а в ньому хатина на горбику, а в хатині його Домка... Що сталося з нею?... Селетин, Домка...

Заходить раз до Юрашки Шкіндя, й каже, що вибирається до Селетина, там має полагодити багато орудок, до Косова чи до Кутів якось його не тягне... Почав намовляти Юрашку, щоб і він відвідав Селетин, там і він зможе полагодити деякі орудки. Та Юрашка не хотів про це й чути. Ні, ні, до Селетина він не має чого їхати! Але Шкіндя був упертий, не давав йому спокою — їдь і їдь зі мною до Селетина! Та Юрашка був також неменше впертий... Аж одного дня таки сказав Шкінді, що поїде з ним до Селетина. Чому так нараз перемінив свою впертість, того не прозрадив, а Шкіндя не питав його. А от чому то Юрашка захотів відвідати Селетин? Приснилося йому: він у Селетині коло церковці. Бачить, якась шлюбна пара йде до церкви, приглядається до неї ближче... Княгиня? — Та це ж його Домка! Так, так, вона, Домка! А князь, хто він? Та, та, це ж він сам, він Юрашка Туманюк Сапріян... Дивний, чудний, сон. Але ж він не сховався від думки весь день. Вечором пішов до Шкінді сказати, що поїде з ним до Селетина... Поїде... Щось, сам не знає, що, каже йому їхати.

Одного досвітку осіддали й навантажили коні і пустилися у далеку, тяжку дорогу. Почерез Красноілю, Вигоду й Устеріки, а перед Бєрвінковою переправилися через Черемош і понад Путилівку дісталися на Плоску, з неї до Селетина. У Селетині Шкіндя мав приятеля, до нього заїхали Шкіндя з Сапріяном. Переночували, рано похарчували й пішли залагоджувати орудки й потреби, Шкіндя в один, Сапріян у другий бік. Походив Сапріян по Селетині і пристанув на кладці над бистрим потоком. Поглянув угору. Онтам на горбику хатина, як колись стояла, так стоїть і нині. А в тій хатині його Домка... Жила там колись... А що з нею тепер? Живе? Вийшла заміж? А той сон, що він його мав?

Гей, гей, все могло бути інакше, а чому воно не так сталося? Чому? Задумався... Стоїть. Дивиться у напрямі хати Домки... Згадки минулого й проминулої молодії буйности обсіли роєм його голову... Ножем урізуються в серце, викликають бурю в душі... Шумить у потоці вода, а в його голові думки-згадки.

«Гей, гей» пішли молоді літа марне з цього світа пішли, не вернуться...

Потонув Юрашка в згадках, утопив зір у хату Домки... Раптом чує, хтось там іде... Вже на містку за його плечима... Не йде дальше, щоб уступитися з кладки, хоч вона вузька. Нараз, як би якась нечиста сила бере Сапріяна за плечі й завертає обличчям назад. Глянув і завмер... Не вірить своїм очам... Напроти нього... Домка. Його Домка... Мало що змінилася з часу, як останньо бачив її... А вона? Певне пізнала його. Але не відзивається. Мовчить і Сапріян. Перший очутився він, хоче вступитися з кладки, зробити місце для неї... Але Домка не дає йому зійти з кладки...

— Юро, хочеш ще раз відректися мене? Так? Не хочеш і відізватися до своєї Домки? Невірниці, зрадниці? О, Юро, Юро, як би ти знав те, чого не знаєш? Якби знав, що твоя Домка була тобі колись вірна, вірною залишилася і по нині! Зrobiш, як сам схочеш, але правду мусиш почути від Домки! Мусиш! А та правда ось яка: не я, а твій побратим зрадив тебе, залицяючись до мене. А ти цього не знав! Мене мав за зрадницю... Думав, що я злакомилася на залицання і підлабузництво твого побратима й проміняла тебе за нього. Ні, ні, так воно не було. Я відганяла його від себе, як лише могла, але він був дуже влізливий. Сказати тобі про його залицання до мене боялася — знала, який ти опалистий... Не думала, що воно станеться так, як сталося... Ти ввійшов у хату якраз тоді, коли твій побратим Івашко намагався проти моєї волі мене обняти. З усеї сили відштовхувала я його від себе, була б і витрутила геть з хати, але нещастя тоді принесло саме тебе. Заздрість і непогамованість відібрали тобі розум і ти вбив Івашка. Що ж було мені робити? Знала, що й мене вб'єш, тому й утекла. Невинно згинуту з рук того, кого любила й кому вірною була, не хотіла... Це певне сам Господь звів нас тут разом, щоб ти почув від мене правду. І почув...

— «Так ти й досі не вийшла заміж», — запитав Юрашка.

— «Чув же, була тобі колись вірна, вірною тобі й нині! Багато женихів було в мене, але я відганяла їх від себе...

Оце все, що мала я тобі сказати. Почув, а тепер пропусти мене д'хаті.

Але Юрашка й не думав уступатися з кладки. Домка хотіла виминути його, та він ухопив її сильно за руку й не пустив. Так, не відзиваючись, стояли довго на кладці й дивилися собі в очі. З очей Домки лилися сльози... Не знати, чи сльози жалю, чи радості. По якомусь часі мовчанки відізався Юрашка:

— «Йди д'хаті. Вечором прийду до тебе. Не сам, а прийду зі сватами. На те Господь звів нас тут разом, щоб уже ніколи не розлучалися. Нехай станеться по Божій волі!»...

Знайшов Сапріян Шкіндю, розповів йому про зустріч на кладці. Говорить, а очі в нього гор'ять, як дві жаринки у ватрі, веселий, як ще ніколи й відмолоднів, якби хтось з його плечей десять років зняв... Просить Шкіндю у свати. Не знав Шкіндя, що думати — жартує Юрашка, чи може десь хтось напоїв його чемерицею? Та ні, бачить таки, що той не жартує... А все на сонце споглядає — увечір же має йти в свати... Побіг кудись... Вернув з повними бесагами... Не «єлоси» йти в свати з порожніми руками. На другого свата попросив Сапріян приятеля Шкінді. Діждався Юра вечора, зійшло сонце з гір, але з обличч'я Юри воно не зійшло, світить і далі. Іде Юра зі сватами. Говорить Шкіндя, жартуючи:

— «Не казав я тобі Юро, не раз і не два? Газда без газдині — топорище без сокири, бербениця без бриндзі, віл без ярма, аякже».

Заходять у хату, де жила Домка з матір'ю. Зайшли, звіталися. Газдиня просить гостей сідати. Сідають свати, Юра мовчить, мовчить і Домка коло печі. Виговорили свати, що мали виговорити... Тоді сказали й «молодята», що мали сказати... Іде Юра до бесаг, а мама до печі. Хвилина й на столі повно різного добра — є що харчувати, є що й випити. Харчують, попивають, говор'ять, приговорюють, жартують, сміються, веселяться... А потім? От у Юри за чересом сопілка, а в Шкінді флюера. Заграли. Грають напереміну. Грає більше Шкіндя, а Сапріян співає... У Сапріяна співаночок, як на полонині овечок, як у Довбуша легінів. Та й голосок у Юри неабиякий — не даром же опришки називали його співаком. Таким веселим не бачив Шкіндя Юру ще ніколи. Каже Шкінді грати, а сам іде з Домкою танцювати. Так танцювали лишень опришки. Разом з Юрієм танцювала хата й усе, що в ній. Не видержали й оба свати. Мусів Юра їм

грати, а вони оба пішли в танець. Танцювали, аж геть потопилися

Пішли знову за стіл, харчують і п'ють далі, та й не перестають говорити й жартувати. Розповідає сват-селетинець, як то він придбав собі жінку. Знайшов її не тут, не в Селетині, але аж у Чудині. Як лише побачив її перший раз, так сказав собі: лишень ця, і жадна інша, буде мою жінкою? Припав і він Одокії до вподоби. Але що ж, коли її стариня сказала: «Не дамо свою доньку якомусь там приблуді з гір! Ні, ні, не дамо свою Одокійку на далеку, чужу сторону!» А тут ще й чудинські флекави-легіні відгрожуються: «Не дамо з села найкращу дівчину! Посічемо, порубаємо селетинця!»

Що ж мав діяти бідний селетинець? Постановив викрасти Одокійку з Чудина і сховати в Селетині. Умовився з Одокією. У деді був сильний, швидкий кінь. Його він осідлав і поїхав у Чудин. Одокія очікувала його в умовленому місці. Посадив її позад себе на коня і в дорогу. Що дасть Бог, те й буде... Пігнули вітром у сторону Селетина. Ніч була темна, але не для нього. Дорогу знав добре, не схибив з неї. Переїхали може вже половину дороги, було певне поза північ. Оглядається селетинець поза себе, хоче заговорити щось до Одокії. А її нема, на сидлі він сам... О, Господи, що могло статися? Огортає його страх, та й ще не малий... Завертає назад... Переїхав кусок дороги, Одокії не видно й не чути. Нараз бачить ватру, їде туди. І що бачить? При ватрі сидить його Одокія і сміється... Заїдає горішки, що їх нарвала із звисаючої ліщини. Знала добре, що її Дьордій спостереже, що його Одокія впала з коня, заверне й забере її. Тому й ватру розклала, кресало й губку мала.

Якже воно сталося? Ото їхали попід ліс понад бистрий потік — шумів ліс і дзюрчав потік, а кінь гнав, що мав сили в ногах. Одокія впала з коня і хоч кричала, Дьордій не чув її крику. Та вона не попадала в розпуку, не боялася.

Заїхали щасливо в Селетин, звінчалися і живуть, як двоє голубів. Одокія забула Чудин, за своїми Дьордієм плигала б і у ватру...

Звернувся до Домки й підморгуючи сказав:

— Відав буде й твоя, Юро Домка для тебе такою, як Одокія для мене.

«От згадав давне, то й кров заграла в жилах, як колись, як за молодих літ. Заграй, Шкіндьо, най потанцюю!»

І Шкіндя загравав, а Дьордій пішов з газдинею в танець. Танцювали обое аж хата тр'яслася. Потім Шкіндя розповів, як то він знайшов для себе жінку. Сказав, сміючись, що знайшов свою жінку у воді, витяг з води й одружився з нею. Розповів, що й сам не знає і не може сказати, яка то сила занесла, чи затигнула його в ті глибокі гори, де тепер живе й казала осісти на тому ґруні, що називається нині Шкіндівським ґрунем. Ходив, блукав горами, лісами, аж зайшов на той ґрунь і побудував собі там хату й колешні. Сам-саміський серед гір і лісів, нема до кого заговорити, хіба йти в ліс на розмову з ведмедами. «Газдівство» — пушка, пістолі, порошниця, ніж, топір, рискаль та й кресало і губка... А майно — багатство в лісах.

Призбирав шкір з куниць і видер — чув, що за них добре платять у Кутах. Вибрався туди. Попродав шкіри, а за гроші купив те, що найпотрібніше. Перевісив через плечі бесаги з накупленим добром і вертає у свої гори. Було по дощі, шумить Черемош, гримлять потоки. Минув Тюдів. Перед ним потік. Звичайно можна було його перебрести, але нині треба шукати бері — кладки. Ага, онтам, праворуч кладка; дивиться, а на ній дівчина. Хоче перейти на другий бік. Уже на середині потоку, а кладка гойдається. Нараз, бачить Шкіндя, дівчина похитнулася і вже у воді. Кричить, що має сили в горлі. А тут ні живої душі... Втопиться дівчина — думає Шкіндя. Біжить на кладку, а з кладки в потік. Зловив дівчину обома руками й витяг на берег. Наслухав, дише, серце б'ється... Щастя, що не набрала ще в себе багато води. Не зараз заговорила й піднялася на ноги. Усміхнулася до Шкінді, а даліше промовила: «Декувать, леріню, що вр'ятував від водяної смерті»... Говорить, але тр'ясється і дзвонить зубами — вода в потоці холодна, а вона вся мокра. Питає Шкіндя, чи далеко до її хати. «Ні — каже — недалеко, онтам на ґрунику». Подорозі Шкінді. Пішли обое разом. Питає дівчина Шкіндю, звідки він — з Розтік чи з Білобездки? О, ні — відповідає він — я здалску, з високих гір, з темних лісів. Мое «житло», де довкола нього вднину медведі проходжуються, вночі вовки в хату заглядають, а олені рогами двері до хати відчиняють, понад хату вітри свищують, лісовики проходжуються з лісними, а мавки в річці купаються, чугайстер чигає на них, упирі і вовкулаки по верхах ходять, а щезники по деревах скачуть...»

— Ой, Боже, то ж там страшно й лячно! А ти того всього не боїшся? Чому не втікаєш звідтам? А чи там живе більше людей? — запитала дівчина.

— Сам, сам живу, до сусіда далеко, рідко — коли сходжуся з ним. А лякатись не лякаюсь нікого й нічого, лишень одного Господа Святого. Він там сокотить мене від усякого лиха й нещістя...

Так, розмовляючи, дійшли до стежки, що вела до хати дівчини. «Бувай здорова, дівчино» — каже Шкіндя. А дівчина на це: «Та, що ти, легію, не видиш, що вже ніч насувається на гори? Стане темно, не видно буде дороги, а ти ж сам. Нападуть вовки й з'їдять, кісток з тебе не лишать.

— «Вовків я не боюся, до них звук, з ними я за пані — брат», каже Шкіндя.

«Ні, ні, не пушу я тебе під ніч! Ходи до моїх, деді і нені, переночуєш, а завтра підеш до своїх медведів і вовків. Вони там певне дуже скучають за тобою», — каже дівчина, бере Шкіндю за руку й веде до своєї хати...

Що ж мав робити Шкіндя, а ще, як ближче приглянувся до дівчини... Гарненька, що й казати! Подобалася йому, то ж і не пручався, пішов куди попровадила. Зайшли в хату, дівчина зараз оповіла старині, кого, якого гостя, привела. Старі попросили гостя сідати, погостили, нагодували й поклали спати. Добре й вигідно спав, не так, як у себе на причі. Рано дали поснідати й «вирідили» на дорогу над Черемош. Подякували ще раз, що вирятував їх Марічку з води. Просили, щоб ще колись повернув до них — може, як ітиме до Кутів, або вертати з них. Зокрема попрощала Шкіндю Марічка, не словами, а очима й таким соняшним усміхом, що його він ніколи не забув.

Два рази, йдучи до Кутів і повертаючи з них, не минав хати Додеків. За третім разом спитав Додеків, чи не дали б йому Марічку за жінку. «Вона — сказав — повинна б бути моею, її я витяг з води не для когось там, а для себе — відав сам Бог призначив її мені на жінку — сказав. Поглянув старий на стару, а вона на нього, пошептали щось, а тоді сказав Додек:

«Про це ми вже думали й говорили й сказали собі те саме, що й ти кажеш — відав таки воно так і є, що Марічку призначив Бог тобі на жінку. А що ж ти, Марічко, скажеш?» Марічка, спустивши очі вділ, прошептала: «І я не проти Божої волі, але, як подумаю, що треба буде так далеко, в глибокі гори йти й жити там без деді і нені, то великий страх збирає, мороз іде поза шкіру... Але, як ви, дедю і нене, та й Бог, так хочете, то я непротивна».

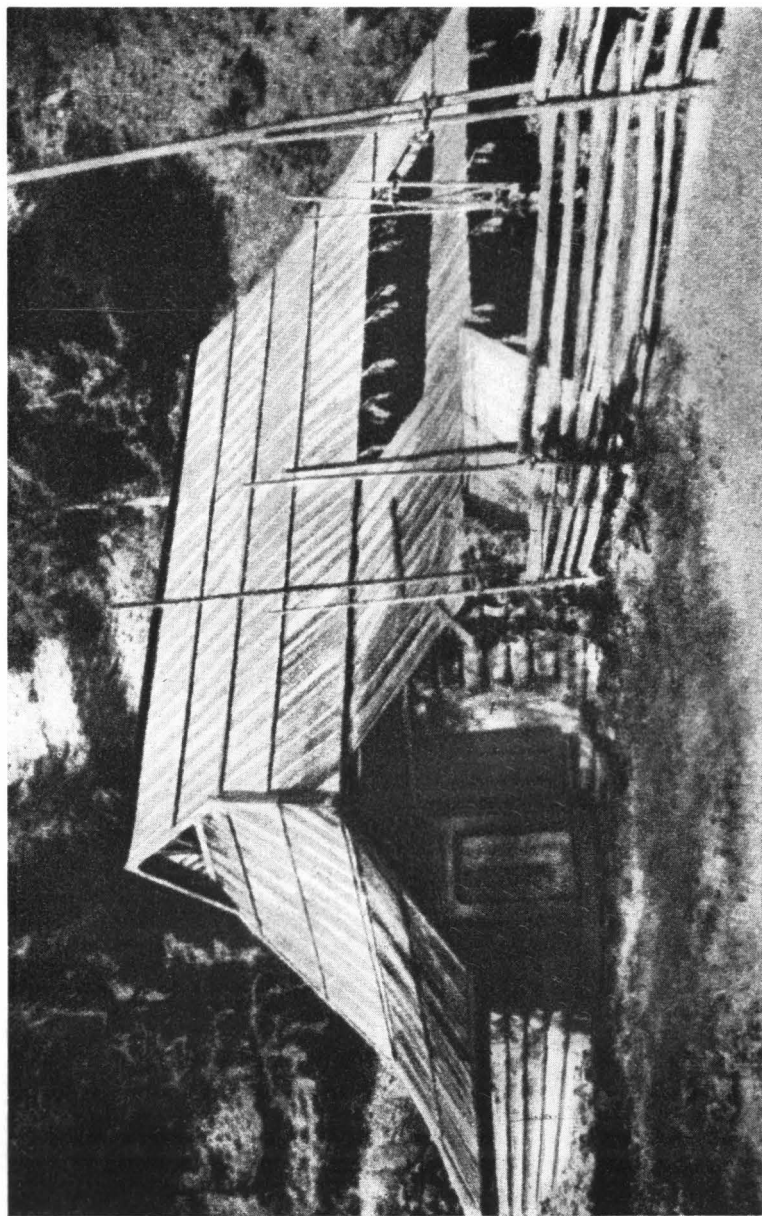
«Так то я оженився зі своєю Марічкою та й кажу, що моя жінка з води. З води витяг я її собі... Але ж не легко й не

скоро звикла вона до самотнього, гірського, життя! Не мало пролила слізок... А вже найбільше плакала, що нема в нас церкви й не чути дзвонів навіть у великі, рокові свята. Та тепер уже звикла до всього й заспокоїлася». Вислухали всі те повісткування Шкінді, а тоді Сапріян налив перлистого вина в пугарі і сказав: «Випиймо за здоров'я водяної Марічки Шкіндючки!» Випили. Свати говорять даліше. А Домка присілася до свого Юри і почала стиха: «Мушу тобі сказати щось, що тримали ми обі з ненею в таємниці — мусиш почути це від мене. Слухай: Оскаженів ти тоді, вбив Івашка, а я втекла. Що діялося зі мною, того не можна висказати словами... Не їла, не спала, ходила, руки ломила, думала заподіяти собі смерть. Та й не знала, що сталося з тобою, а це ще більше гризло й мучило мене, сказала раз ненья: «Домцю моя, послухай мене, піди зі мною до того славного воржбита, до Дарадуди на Плоскій, може він дасть тобі яку пораду, допоможе, «втопить твою журу». Не хотіла я послухати ненью, але потім дала себе намовити. Пішли ми до Дарадуди. Оглянув мене з усіх боків, утяв з коси трохи волосся і пустив з мізинного пальця трохи й крові та сказав прийти до нього на наступний тиждень. Прийшла я до нього, як казав, а він до мене: «Знаєш, дівче, оте безконечне: „зима мине, літо буде, літо мине, зима прийде"... Таке й твоє: „Був легінь і нема — нема легіня, але ще буде..." Прийде, прийде, до тебе твій легінь — Юра йому на ім'я, так? А тобі — Домка? Отож Юра твій повернеться до тебе, повернеться бизівно, це каже тобі Дарадуда, а він правду каже. Але, як то кажуть люди: „Обіцяв Бог дати, але казав ждати,... Так і ти довгенько мусиш ждати на свого Юру. Але діждешся його! Коли, то вже цього Дарадуда не знає і тобі не скаже"...»

Почула я це від Дарадуди й легше стало на душі, здавалося, що щось скинуло з мого серця тяжкий камінь. Вернулася д'хаті, почала рахувати тижні і місяці. Та ба, воно прийшлося рахувати роки... Багато років... Але я таки вірила, що прийдеш до мене — роки рахувала й ждала... Аж таки діждалася. Оце, Юрашку, сказала тобі, як воно було...»

Розповідала це Домка Юрашці, а Шкіндя і Дьордій доливали собі вина в пугарі й пили, та й говорили. Піла з ними й газдиня, приговорювала та й приспівувала...

Спали довго, чи може й зовсім не спали, а перед полуднем були всі, так, як були в хаті, у священика в Селетині. Священик, почувши прізвисьце Сапріян, зблід і затрусився... —

Гадіска хата

Під Чорногорою

«Сапріян, Сапріян, ватажко опришків!.. Це ж той другий Довбуш, про якого йшла опришківська слава по всьому Бескидові!» Скорими кроками ходив по кімнаті, смикав сиву бороду, махав руками, кивав головою... Але, не було ради, мусів таки звінчати Сапріяна з Домкою, донькою Палагни Чуперчук.

Набулися, повеселилися та й треба було збиратися в далеку дорогу... Гей, гей, де Селетин, а де Дідушкова Річка! Далекі високі гори, круті стежки, стрімкі доріжки — плаї... Плакала неня за своєю Домкою. Проливала сльози й Домка — за ненею та за Селетином. Як лише могли та вміли, так потішали й розраджували їх Шкіндя і Дьордій... Чуперчучка надавала Домці добра стільки, що було двом коням що нести. Сапріян сварився, кричав: у нього всякого добра повні комори!

Але стара завжди своєї: «Це віно моєї доні! Не пущу її без віна!» Виряджала доню аж на Плоску. Там ще й ще раз поплакали обидві, попрощалися і розійшлися...

XI

Святкуватиме Сапріян перше Різдво зі своєю газдинею, Домкою... Нині Святий Вечір... Але ж який він відмінний від усіх тих Свят-Вечорів, що він їх досі бачив і пережив! Зовсім інакший! Ну, та й він, це певне, не той, що колись був... Багатий газда, власник великого газдівства, а в нього газдиня щира й вірна, як би сам Господь її йому дав... Тільки, чи заслужив він її в Бога? Чим?..

Домка зготувала сьвяту вечерю — дванадцять страв, як годиться і як має бути, поклала на стіл із зеленим, запашним сінцем, накритий білою скатерттю, дві воскові свічки й хрест, за стіл засіли обоє газди й слуги. Помолилися перед вечерею і після неї, а тоді пішли обоє газди до маржинки й дали їй скоштувати з усього, що взяли зі стола. Обкурили все газдівство ладаном і вернули в хату. Та Сапріянові не сидиться в хаті — Святого Вечора мало йому в хаті, йде надвір побачити той Свят-вечір, що на горах і над ними, послухати святовечірніх голосів, шумів і шепотів. Станув Сапріян на одному горбочку перед хатою... Станув, глянув, підняв угору не лише очі, але й руки... О, Господи, яка ж це чудова ніч! Свята ніч... Усе, гори й ліси, та й небо над ними не таке, як у звичайну ніч. Усе якесь святкове, овіяне й надихане

святістю, поблагословлене новонародженим Сином Божим Ісусом, що в цю ніч зійшов на землю.

Боже небо злучилося з людською землею, янголи з людьми. Бачить — летять янголи, грають у трубки й співають: «Роздество Твоє, Христе»... А далше: «Бог предвічний, народився»... Це вже не самі янголи, але й увесь світ співає — гори, ліси й люди... «Прийшов днесь із небес, щоб спасти люд свій весь»... О, це коляда! Сапріян знає її! Цю коляду співав Довбуш у Різдва́ні свята зі своїми легіями... А крилатих янголів над горами щораз більше! Летять і співають... Він чує виразно шум їх крил... Ба, йому здається, що й у нього за плечима — крила... А чи не підвестися б йому на тих крилах угору й полетіти понад верхи, ліси й полонини ген аж у Чорногорі, стати на вершку Говерлі й заколядувати так, щоб і Господь почув його?... Підлетіти, підвестися?... Та, ні, ні! Бачить, Чорногора рухається... Сунеться в долину... Але, що це — вона не сніжна, не біла, а вся зелена й квіточками закосичена. А на її полонинах вівчарики з овечками, співають, у сопілки грають... Разом з Чорногорою щораз ближче підходять, бачить їх і чує. Куди ж то суне Чорногора з полонинами й вівчарями на них?... А тут летять з неба зірки, одна за одною, якби Господь хотів засіяти ними всі гори. Он там на небі одна, велика зор'я, від неї не йде, а б'є ярке світло... Тепер, у світлі тієї зорі бачить усе — Чорногора, вівчарі, ба й звірі, всі йдуть у один бік, туди — це бачить Сапріян добре — звідки відбивається і розходить ся світло отої великої зірки — знає, — це віфлеємська зоря — спішить он до тієї колешні, що за річкою. Звідки ж вона там узялася? Її там не було, а тепер є... Світло над нею, світло й у ній... А довкола неї, — о, скільки там людей і звірів! А всі на колінах. Несеться голосний спів: «Слава во вишних Богу!»... Той спів несеться угору, лине по горах, лісах і потоках...

Сапріян не знає, що це діється, дивиться і дивується... Оце Віфлеємська ніч і її чуда й чари... Аж ось, раптом чує, хтось там іде, — чує, але не бачить. От уже хтось цілком близько коло нього, бере за плече й говорить до нього, не голосно, а шепотом... «Сапріяне, Юро, Юрашко Туманів — Туманюку, спитай себе, чи достойний ти все те бачити й чути, що тут у твоїх горах твориться? Чув, що оце зійшов Син Божий на землю спасти людей. Він спасе й тебе... Віднині даровані й прощені всі твої і твоїх предків гріхи й провини. Жий з Богом, а Його Син буде з тобою, твоїми дітьми і внуками».

Ударило ярке світло в очі Сапріяна, захитався він і упав на землю...

Довго очікувала Юру Домка... Що сталося з ним? Чому не вертає в хату? Вийшла надвір, розглядається, Юри не видно... Почала кричати: «Юро, Юро, де ти, йди в хату». Юра не відзивається — ляк огортає Домку. Йде шукати його... Знайшла на горбику й скрикнула... Юра лежить на снігу... Спить, ні, не може ж спати на снігу й морозі... Боже, може хтось убив його тут? Ледве якось очутила його й поставила на ноги...

«Юро, що з тобою?» — питає. — «Нічого, нічого... Здрімався отут, а може й заснув, не знаю»... Оглядається блудними очима, не бачить і не чує нічого з того, що бачив і чув недавно. Довкола ліси й гори, покриті снігами, на небі срібні й золоті зірки... Тиша й нічний шум лісів... Що було з ним, що діялося? Снилось це все йому? Та ні, він же не спав, не міг спати на снігу й морозі... Хіба один Бог знає, що це було з ним? Але тепер у нього на душі й серці так ясно, радісно й весело, як ще ніколи не було. Здається йому, що він щойно тепер народився і побачив Божий світ...

До півночі колядував з Домкою і слугами. Потім пішли до церкви... До Жаб'я — ближче не було тоді церкви. Від цього Різдва Сапріян зовсім переминівся — сам себе не пізнавав — сам себе питав: я це, чи не я? Зараз, першої неділі по Різдві зайшов до Шкінді. Довго говорили оба й нараджувалися. На Відорші — Йорданські свята — зійшлися «годні» газди в Костюка, не так на гостину, як на раду. Стали раду радити, як би то й де побудувати церкву. «Без церкви не можна дальше жити», — сказав Сапріян. «Ми ж християни! Мусимо мати свою церкву».

Що церква конечна, над цим не потребували довго радитися — всі були однієї думки. Але, де її побудувати? — от над чим мусіли довго думати й радити. Та рада в раду, сказали, що збудують її в Дідушковій Річці — Красноїлі на просторій соняшній царині.

Наступної неділі зійшлися з красноїльцями. Не довгі були наради. Збудують церкву, щоб там не знати, що було!

Зараз таки почали рубати ліс, що був за царинкою — приготувляти матеріял на будову церкви. З весною взялися до будови. За короткий час була церква готова. Сапріян сказав, що своїм коштом поставить у церкві вівтар, Шкіндя — іконостас, Понепайло — бічні вівтарі, Костюк заплатить малярів, решту — хрест на бані і все інше, а передусім дзво-

ни, взяли на себе красноїльці. Восени церква була готова... Відправили першу Службу Божу... Яке ж це радісне й величне свято! По обох боках вітвар'я Сапріян, Шкіндя, Костюк і Понепайло з грубими, восковими свічками в руках. Не лише побожність, але й гордість у їх очах і поставах... Хто бачив Сапріяна в церкві, як клячав, хрестився, бив поклони й бився в груди, ніколи не подумав би й не сказав би, що він, колишній опришок Довбуша, ватажок опришків, та ще й душолюб... Що ж, був добрим опришком, став не злим газдою і вірним щирим християнином. По закінченні всіх осінніх робіт, почав над чимось думати... Про що думав, того не казав нікому... Врешті сказав своїй Домці, що мусять вибратися в далеку дорогу — до Коломиї... Сплеснула в долоні Домка, почувши це. Коли ж Юра сказав їй, чого й пощо задумав поїхати до Коломиї, нічого на це не сказала, лишень почала готувати все потрібне для Юри на ту дорогу. Вже на день перед його від'їздом були бесаги повні різних харчів на ту далеку й довгу дорогу. Одної днини рано-ранесенько сів Сапріян на коня. Домка виряджала його, аж до Красноїлі йшла з ним...

«Най Господь сокотить тебе, Юрашку, най криє від усякого лиха, зла й нещістя» — сказала, три рази перехрестила його й коня, та покропила свяченою водою... «Гости з Богом, Юрочку й з Богом си вертай» — додала на прощання... Поїхав Юра... Легко це нині сказати: поїхав з Голов до Коломиї... Легко сказати й поїхати. Але в тих часах, коли Сапріян їхав до Коломиї, не була це легка дорога, ой, ні, не легка, а тяжка, та ще й варівка — небезпечна. Але не для Сапріяна... Без пригод, щасливо заїхав до Коломиї. Іде шукати того, за чим приїхав, а чого не сказав навіть Шкінді, лишень своїй Домці... А він зробив цю далеку дорогу, щоб купити золотий хрест над вітвар у церкві в Красноїлі... Але такого хреста не знайшов у Коломиї — сказали, що його можна знайти в Станиславові, а може аж у Львові. Що ж — поїде до Станиславова, а як треба буде, то й до Львова. Юра завзятий, — що задумав, те й зробить! Мусить зробити, щоб там не знати що було! Весело їхалося йому рідними селами з Коломиї. Вибігали на дорогу діти з криком: «Довбуш, Довбуш, їде!» А Юра метав на їх голови дрібні, срібні, монети й реготався, як вони ловили їх... Виходили на вулиці сіл і молодичі, сміялися до Сапріяна й підморгували бровами, жартами вітали його. А він жартівливими словами відповідав їм і теж моргав до них... Домка не бачить

цього... У Станиславові вдалося йому знайти й купити золотий хрест. Привіз його й заніс у церкву в Красноїлі. Оба зі священником — більше ніхто не бачив цього — повісили над вівтарем золотом сяючий хрест. Ніхто з людей не довідався, що його купив Сапріян... Але ж ніхто не знав і того, що діялося з ним у святу різдвяну ніч... Ба, цього не знав і не розумів і сам Сапріян. Про це не оповідав і свій Домці...

А Домка привела в цьому році на світ першу дитину — хлопчика. Казав Сапріян: «хлопчіще, ек топорище». А Домка, намахуючи йому пальцем, казала: «Ні, ні екес там топорище! Синок, ек пстружочок». Шкіндючка казала «ек огірочок»...

Охрестили того хлопчика на саме велике верховинське свято — на Юрія. Гучні були ті хрестини! Хресних батьків-кумів було десять пар... Самі чільні, годні й пишні газди й газдині тут зійшлися. Набувалися, гостилися, співа-ночкам і розповідям — повіствуванням не було кінця. Лило-ся «загірське» вино, плили й переливалися щирі, солодкі слова. Шкіндя, що вже мав трохи забагато винця в голові, плеснув долонею по плечах Сапріяна, але так, що аж у хаті загуло, й сміючись сказав до нього. От, як воно, Юро — з доброго опришка добрий і газда! Що, може неправду рцу?» — Сапріян думав, що ніхто тут не знає, що він, це колишній опришок. Але якщо знає це Шкіндя, то напевно знають й інші... Та — нічого, нехай там знають... Відплачуючись з лихвою, ударив долонею по плечу Шкіндю і сказав: «А з доброго газди буде, як зайде потреба, й добрий опришок». — «А певне, а бизівно, що так!» — крикнув Понепайло. «Най лиш хтось попробує лізти верховинцям за шкіру!» — «Правда, правда» — сказав Бичук і вдарив кулаком у стіл... «Гей, братя-опришки, долийте до чарки... Заграйте в со-пілку, беріть в руки бартки!» Заспівали гості Сапріяна, а він з ними. — Вміли давно наші верховинці набуватись. Але й уміли бартками ворогів-зайдів із своїх гір гнати. О, ще й як уміли...

Юрашка перестав і думати про своє колишнє опришківство, пошир'ював і помножував своє газдівство. Став своїм багатством перевищувати інших газдів.

З великою пошаною ставилися до нього всі верховинці. Хто лише згадував Чорну Річку, то мав на думці Юрашку Сапріяна-Туманюка.

А чому ту річку названо Чорною? Оце має вона свої джерела під кичерою, що звется Комарничий, або ще інакше Гринєва Кичира. Комарничий знаний всім верховинцям, бо через нього веде плай, що починається в Дідушковій Річці, там, де сходяться обі річки, Чорна й Біла та веде на полонину Скупову. Комарничий, звідки бере свій початок Чорна Річка, має багато дрібного чорного каміння, греготу. Той чорний грегіт бере річка в свою воду й несе до Краснолі, її дно вкрите чорними камінчиками, то ж вода від нього виглядає чорною, і звідсіль і назва Чорна Річка. Але все ж таки її вода чиста, як сльоза, на її дні видно найменший камінець і рибку. Біла ж Річка, що випливає спід Скупови, має на своєму дні біле каміння, тому й названа Білою.

XII

Зараз по св. Юрієві викочувалися газди зі своєю маржиною «у верхи», на полонини. Шкіндя на свою під Скуповою, Сапріян під Кренту, а Костюк аж на Лудову. Понипайло з-над Білої Річки на Стовпні, Бичук на Луковиці. Літечко було погідне, дощі перепадали не часто, травиця на полонинах була «манниста», овечки давали багато молока, буде бриндзя, вурда, масло й гусянка. Барани випасуться, буде «буджениця». На царинках, далеко ще до Петра-Павла, а травиця вже до колін, буде достатком сіна для маржини на зиму. Славити Господа, все гаразд і миром було б, як би не докучали звірі, не так вовки, як ведмеді. Десь так по св. Івані почав ведмідь навідуватися до маржини Шкінді, почав заглядати і до Сапріяна. То корову, то телицю, а то й вола уб'є... «Нещістечко» — каже Шкіндя — «погано й не гаразд» — каже Сапріян. Як можуть, так сокотять маржину днями й ночами, але всокотити її не легко. Ведмедиско якийсь не дурний і хитрий. Вдалося його підглянути... Це не він, не вуйко, а вона, ведмедія, та й не сама. Водить за собою двоє ведмедят — тулуків. Дбає не лише про себе, але й про дітей, щоб не були голодні. Малі навчилися жерти м'ясо — мама навчила. Не дивно, що ведмедія така пажерлива.

Почали Шкіндя і Юрашка, думати — придумувати, як би ту ведмедіцю-шкідницю покарати й убити. «Мусимо вбити, — каже Юрашка — а то до осені наробить немало лиха»... «Та воно так — убити її треба, але що буде тоді з тулу-

ками? Погинуть. Вони ж ще не потрапляють без мами пошукати для себе поживи» — каже Шкіндя, в якого було м'яке й жалісливе серце. «Малі не винні, що їх мати робить нам шкоду» — додає. Не перечив Юрашка Шкінді, погодився з ним — будуть ждати, аж тулуки підростуть, а тоді мусить ведмедиця згинуть від куль з їх пушок! Сокотять даліше маржину вдень і вночі. Ходять завжди з пушками на плечах, вночі стріляють для відстрашування ведмедиці з пістолів, трублять у роги, б'ють у бляху, кричать, перекликаються... Але не багато це помагало, ведмедиця не лише пажерлива, але й хитра та обережна була. Не давала себе відстрашити від маржини. Наближалася осінь — під осінь ведмеді дуже пажерливі. Хочуть так нажратися, щоб вистачало їм на весь час зимового сну. Шкіндя і Сапріян постановили, щоб там не було, вбити тепер ведмедицю. Мусять вислідити, де найчастіше перебуває, куди виходить з ліса на полонини.

Нарешті вдалося їм вислідити, що та шкідниця живе недалеко від їх полонини, у тому великому й густому лісі під Скуповою, в Кривім. На полонини виходить раненько, як лише починає сіріти, або пізнім вечором. Ходить сама — її тулуки вже на «власному хлібі». Але підстерегти її, захопити в лісі, чи на полонині, дуже тяжко, просто неможливо... Нема іншої ради, треба підождати, як уб'є якусь маржину й затягне її в ліс. Підуть тоді за її слідом, щоб знайти місце, де заховає м'ясо. Підглядять і будуть чекати в сховку, аж прийде жерти те м'ясо. Тоді з обох пушок у неї, в її серце!

Сталося так, як думали... Ведмедиця вбила бика й затягла м'ясо з нього в ліс, де заховала його добре й прикрила сухим чатинням. Стрілці засіли недалеко того сховку й чекають... Довго, але даремне ждали — ведмедиця не прийшла до м'яса... Добрий нюх мала — занюхтіла стрільць і відреклася м'яса. Стрільці не могли сидіти в сховку день і ніч, мусіли відійти, щоб заглянути до своїх стай. Коли ж знову прийшли на те місце, м'яса вже там не було... «От тобі ведмедиця! Перехитрила нас». — Сказав, закляв і сплюнув Юрашка... — «Так — каже Шкіндя — ми сиділи в одному сховку, а вона в другому. Ми чекали на неї, що прийде до м'яса, а вона ждала, аж навкучиться нам пусто-дурно сидіти й підемо геть. Ми відійшли, а вона, сміючися з нас, забрала м'ясо й перенесла його в інший сховок». Ходили по лісі, продиралися крізь гущавини й ані ведмедиці не побачили, ані не знайшли захованого м'яса. Люті були, як

шандарі, що не могли дістати в руки опришка. Росла в них лють і завзяття. Мусять дістати ведмедицю на ціль куль з пушок! Мусять!

Та, ба! Ведмедиця теж завзялася не датися їм... Завзяття на завзяття... Бувало й таке, що наші стрільці бачили ту ведмедицю то в потоці, то на краю сигли, то на узбіччі, бачила вона і їх; бувало, що й стріляли до неї, але завжди було якось так, що їх кулі не досягали її — віддаль була завелика. Одного разу були вже певні, що поцілили ведмедицю, але вона пішла собі спокійно в ліс і зникла їм з очей... Так було щось два-три рази. — Ведмедиця на віддаль стрілу — стріляють, а вона, якби під землю западається. Почали, Шкіндя і Юрашка, думати, що ведмедиця заворожена, чи причарована — куля не досягає її... Але їх завзяття не меншає, а зростає, злість розпирає груди. Що це має бути? Вони ж уже по кілька десятків ведмедів постріляли, чому ж не могли б цю ведмедицю усмертнити?! «Пек ти й осина!» А тут час уже залишати полонину. Щож, мали би залишити ведмедицю живою в Кривім? Сором і ганьба! Люди сміятися будуть з них. Та чи лише люди? Чи не буде й ведмедиця сміятися з них? «Ні — це не може бути!» каже Юрашка. А Шкіндя на це: «Залишімо маржину на слуг — побудуть на полонинах ще кілька днів і нехай ідуть у село, а ми соко-тім ведмедицю». Так і зробили. Ходять день-у-день, зранку до вечора й шукають ведмедицю, а її не видно... Але вдалося їм вислідити стежку, якою виходить з ліса на полонину, знайшли сліди її лап... зробили при тій стежці на ведмедицю засідку. Три дні чатували там на неї, не показувалася. Аж четвертої днини понад вечір, чують, іде... Під її тяжким ходом тріскає все, чагиння і сухе гіляччя... «О, аж тепер ти наша!» — думають оба стрільці — по одному і по другому боці стежки в засідках — думають і тримають наготові пушки. Не стукотять їх серця, ні, а такі молотами б'ють. Бачать уже добре ведмедицю — іде оглядається, нюхтить і сопе, отяжіла під осінь... Ось вона вже недалеко — можна стріляти в неї. Майже одночасно падають два цільні стріли, але все ж таки перша куля випала з пушки Туманюка, тому й ведмедиця, хоча напевно має в собі обі кулі, кидається в ту сторону, де Юрашка. Ото кладе вже одну лапу на його плече... «Боже, пропав Юрашка — думає Шкіндя — він же не буде мати часу витягнути ніж з череса й боронитися. Все так нагло й скоро сталося». Хвилинка й Шкіндя вже коло ведмедичі, пускає кулю з пістолі

в неї. Ведмедиця залишає Юрашку й кидається на Шкіндю. Але в руці Юрашки вже довгий, сталевий ніж. Ним він ведмедицю в серце. Бухнула кров і залила очі обом стрільцям... Оба відскакують від смертельно пораненої ведмедиці. Вона ще не падає, а «мечет» собою і реве, що «пуду» дає. З лютої вирвала кілька гаджуг. Але потім упала на землю, і почала й на землі ще кидати собою, і бити лапами, та й видавати з себе не так уже рев, як глухий стогін, — на-решті перестала дихати. Тоді приступили до неї стрільці... Раді, раді, якби їх хто на сто коней посадив. Допняли свого, не даремно трудилися і недосипляли ночей... Їх ворожиця» гезди перед ними на землі... Почали здіймати з неї шкіру; зняли — тяжка, буде що нести. Знайшли у ведмедиці шість давніх куль, але не в серці. В серці знайшли лишень дві кулі — їх кулі, а третя, та зі Шкіндевої пістолі, за-стр'ягла в грудях ведмедиці поза серцем.

Занесли шкіру до стаї Шкінді, там і залишився наніч Юрашка. З радощів не могли оба вснути — сиділи при ватрі, курили люльки й балакали. Ця вдача з ведмедицею розохотила їх так, що постановили залишитися дальше у «верхах». Появилось багато вовків — знак, що наступить зима й буде гостра. І справді була вона дуже люта, морозна й сніжна. Якраз така зима пригожа для стрільців. А Шкіндя і Сапріян задумали вдатися на весну зі шкірами «загору». Всю зиму полювали й сушили шкіри. Хоч «загоров» був найбільший попит на шкіри з дрібної звіринки — з куніць, видер і рисів, вони полювали завзято й на вовків, які робили багато шкоди не лише в людських загородах між вівцями, але й у лісах, нападали на сарни й лані. Полювати на вовків не було легко й безпечно. Зимою ходили вовки не одинцем, а зграями, тічнями. Зустрінутися з такою тічнею було варівко — небезпечно. В пушці чи пістолі було, звичайно, по одній або дві кулі. Вистріливши їх, треба було знову зарядити зброєю, а на це потрібний був час; вовки, користаючи з цього, кидалися на стрільця і роздирали його. Одинокий р'ятунок — утеча на дерево, якщо було поблизу. Так робили нераз Шкіндя і Сапріян. Полювання на вовків вимагало відваги сприту, та ще й звинності й обережності. А цього не бракувало нашим стрільцям. Було ще далеко до весни, а вони знали вже, що будуть мати з чим їхати «загору». Коні матимуть що нести. Щоб тільки весна не забарилася. Мусять їхати туди так, щоб вернути перед Великоднем, бо не-

забаром прийде св. Юр і полониський вихід. Мали знову щастя — весна прийшла несподівано дуже скоро. Навантажили шкіри на коней, та й з Богом в далеку дорогу. О, дорога знад Чорної Річки до Рахова Чорногорою, не лишень далека, але й тяжка, та й повна небезпек. «Усеко может бути» — казали гор'єни, пускаючись у таку дорогу.

Але оба наші газди мали щасливу дорогу, та й не скучну. Співали їм ліси весняними шумами, грали потоки весняними водами. Весело було. Бог крив їх від лиха, нещастя й поганих пригод. Щасливо дісталися до Рахова. Там добре гостили, незле попродали шкіри й накупили всього, що потрібне для себе й для їх «челіді».

Оба мали в Рахові знайомих і приятелів, не годилося і не «елоси» бути в Рахові і не відвідати їх. А ті гостили їх і не хотіли пускати від себе. Всі наші гор'єни були незвичайно гостинні і набутливі. Але Шкіндя і Сапріян мусили спішитися, їх там удома з неспокоєм очікують — дорога далека, а до того, хто не знає карпатської весни? Вона, як молода дівчина — тут сміється, сміхом аж заходитьсь, а за хвилину вже плаче, слізми заливається. Така й весна в горах. Небо ясне погідне, сонце до гір сміється, аж раптом, не знати звідки, з'являється чорна хмара, дощ із снігом, сніжниця, світу Божого не видно... В долинах, на лугах чічки цвітуть, а на верхах і на полонинах курить снігами, весняна бур'я з ніг звалює... А їм треба перейти не одну і не дві полонини... Та й треба було ще подорозі відвідати знайомих у Поленах — Руській Полянні. З Руської Поляни понад Руський потік дісталися до плаю на Копилаш. Мусіли заночувати під Стогом. На краю ліса розклали велику ватру. Коли один спатиме — другий буде сторожити коней. Вовки й тепер ходять тіннями. Сидять і курять. Аж чують хтось іде... Людина чи, може, звір? Людина... Постать підходить до них і вітає їх словом Божим... Чоловяга старий уже, але здоровенний...; просять його сідати й погрітися коло вогню... Вдивляється в нього Сапріян, раз і ще раз... «Брате, Мафтею! Живий ще, та й звідки ти тут узався? — питає гостя. «Сапріяне, пропавший колись з опришків Довбуша! Ось, де знайшов я тебе!» додав Мафтей. Кинулися собі на шиї... Оба колишні легіні Довбуша. Мафтей старший був від Сапріяна. Він то врятував був раз Сапріяна, коли той в час нападу на одного угорського графа попав був у руки графським гайдучкам.

Юрашка вийняв з бесаг величеньку плящину мадярської горілки, чи, як казав Мафтей, палінки, й випиваючи, стали

пригадувати давне, буйне опришківське життя й походи з різними пригодами. До самого ранку говорили й докладали дров до ватри, що горіла й не погасала... Між іншим оповів Мафтей, що був у Космачі при смерті Довбуша й знає, де похоронений Довбуш... У Чорногорі... Сапріян не питав, де саме спочиває отаман, знав же, що ті легіні, що взяли були Довбуша «на топірці та занесли в Чорногірці», склали тверду присягу не зрадити місця його спочинку.

Мафтей два рази в році, весною і восені відвідує те місце й молиться за душу Довбуша.

Там він знайшов і для себе місце вічного спочинку у глибокій печері. Прочуватиме свою смерть, піде до тієї печери, ляже й засне вічним сном...

Раненько розійшлися, щиро розпрощавшись. Мафтей пішов у Луги — це було його рідне село, Шкіндя і Туманюк подалися на Шибене, звідтам почерез Ватунарку на Лудову й Скупову та й на Чорну Річку.

Радість і втіху, що їх туди принесли, не вмістив би й у дві бесаги. Раділи всі, не так тим, що привезли, а ними самими, що Господь дозволив щасливо повернути додому...

XII

Зараз після св. Юра викочувався Юрашка з маржиною на свою полонину. Нема для верховинця радіснішої днини, як вихід на зелену полонину! Нема життя понад життя на полонині! Веселе, щасливе, свободне, оте верховинсько-полонинське життя... Хто не був на полонині і не бачив її чарів та приман, той узагалі не знає, що це краса і вільність життя! Те, розспіване, безжурне, вільне життя серед прекрасної гірської природи... На полонині все, все не таке, як деінде — це відмінний, до іншого не подібний, полонинський світ. От хочби полонинське небо з сонцем удень і місяцем та зірками вночі... А схід сонця на полонині! Бог його знає, де ночувало, де припочивало, а тут нараз показує полонинським верхам своє ясне, росами обмите лице, моргає оком, сміється до них і сіє на них щедрою рукою тепло і радість. На кожную овечку, корівку, на кучері вівчариків по одному золотому промінчикові. Стрясає з травиці холодні роси, щоб худібці смакувала. А вона пасе травичку й слухає співу й гри пастухів, своїх сторожів. Та й велику силу має те сонце. Двома-трьома промінчиками з-за далеких,

буковинських гір, тими першими, слабими ще промінчиками, «корнее», підносить і ставить на ноги все! І ватага, і вівчарів, і бовгарів, та й маржинку й овечки, що блеють, а корівки ричать... Рух і метушня, а все це роблять золоті промінчики сходячого сонця... А стане високо над полониною, спішить усе — вівчарі до стаї, овечки до загород. І знову рух... Дойння овечок і корівок і харчунок у стаї, та й знову на полонину, бо сонце починає сходити зі своєї висоти вділ... А полонинські вечорі! Та й той передвечірній «чес», коли то сонце, відбувши далеку дорогу, задумує йти на нічліг. Лагідними, останніми проміннями прощає полонину, шле їй пращальні поцілунки... — Знак для вівчарів спішити до стаї і загород. Тут багато праці, кутання. Та все це проходить весело, з жартами й сміхом... Усе покутане, з'їли вечерю, кулешу з бриндзєю і гусленкою, запили жентицею — сирваткою, помолилися, та й спати... Сонце не дасть довго лежати. Але й не всі вснуть зараз, передувсім ті, хто в заставках при «кошерах»... Мусять у роги трубити, стріляти й у бляхи бити, «відпуджувати» звірів. Щойно потім стає на полонині тихо, ніч кладе на неї свою темну долоню...

Але нічна, полонинська тиша має свої чари і голоси та шепоти. Дзюрчать потоки, догінки, покрикують нічні птахи, ревуть звірі, а ліси гудуть таємничими шумами, вітрець допомагає їм. Нема мабуть кращої нічної музики і співу, як на полонині... Так минає час, пробігає літо на полонині всім верховинцям, а з ними і Юрашці Туманюкові. Все в нього миром, та й медвідь цього літа не дуже часто навідується на його полонину. Так, було б усе в мирі і гаразді, якби не...

А то десь так коло Петра-Павла загостило на полонину «нещістечко» — верглася на маржину «бола»... Не знати звідки впала на маржину, передувсім на молодняк. Ото ходити по полонині і пасеться теличка, чи бичок, а нараз помутніють у них очі, посмутніють, а за тим он уже на землі, неживі... Заходить журба в Юрашкову голову, не знає, що думати про ту болу. Іде до Шкінді, може він щось знає проти неї. Шкіндя вислухав його та й сказав, що та бола, це «вуглик» — від нього, як від ватри згор'яє, чорніє, як вуглик печінка, чи легені в маржині, і вона гине. Це дуже погана бола. Вона є в траві і маржина, пасучи траву, бере її в себе. Нераз та бола тримається полонини й кілька років. Лишень тоді, як на початку зими, коли ще немає на полонині снігу й прийде сильний мороз, він зморожує ту

болу й вона щезає. Порадив Юрашці зараз, без надуми, залишити свою полонину й перекочуватися на інше місце, от хоч би на Скупову, там місця і трави багато; буде й для його маржини досить. Не дуже радо хотілося Юрашці переходити зі своєї полонини на Скупову... Знав він, що на Скупову заходять гайдуки з Устерік, а він не хотів би бачити їх. На Чорну Річку вони не заходили й мав спокій від них. А на Скупові можуть легко його знайти. Але, що було робити, мусів рятувати маржину перед поганою хворобою. Перекочувався на Скупову — бола щезла — маржина здорова... Але сталося так, як прочував...

Однієї неділі зайшли до нього Шкіндя і Костюк, сіли, закурили люльки, та й говорять про це й про те... А тут гайдуки... Але до стаї зайшло їх лишень двох — видно — «старші» — решта залишилася за стаєю на полонині. А ті два озброєні від ніг до голови — бутні, певні себе, очі в них, як у вовків. Один із них, показуючи пальцем на Юрашку, питає, чи це він Сапріян-Туманюк? «Так, це я» — відповідає Юрашка. «Або що, пощо тобі знати це?» «Наш мандатор хоче тебе бачити, наказав сказати тобі, щоб ти зголосився у нього». «Не зробиш цього по добрій волі, так ми силою заведемо тебе на Устеріки» — каже гайдук. Засміявся Юрашка... «Дурний ти, гайдуче, а твій мандатор не мудріший від тебе. оба ви тумани вісімнадцяті. Кажеш, мандатор наказав, щоб я зайшов до нього. Ха, ха, ха! — наказав... Скажи йому — Юрашка Туманюк знає лишене ті накази, що сам собі їх дає! Кажеш, що силою заведеш мене на Устерики... О, аж такої сили нема в тебе! Нема й не буде! Ні, не буде!» Витяг з череса два золоті таляри, дав їх «старшому», і сказав, заскреготавши, зубами: «На, масш, удавися цими талярами й щезай від мене! Щезай, щоб моє око не бачило твоєї морди, а моє вухо не чуло твого котюжого голосу!» «Старший» взяв одного таляра для себе, а одного дав другому гайдукові, а до Юрашки сказав: «Цим разом нехай буде так, як є. Ми ще прийдемо до тебе, ти опришку, а тоді побачимо, як воно буде, та в кого більша сила, в тебе, чи в мандатора та його гайдуків!» — «Добре, добре, — каже Юрашка — побачимо, але не те, що кажеш! Побачимо, що, як я казав, ти й твій мандатор, дурні — тумани вісімнадцяті».

Пішли гайдуки... Юрашка бачив здивовані очі Шкінді і Костюка, коли давав таляри гайдукові, тому сказав їм таке: «Вас здивувало, що я мандаторовому котюзі дав два таляри... А що дається поганому котюзі, щоб не вкусив?

Кидається йому кістку. Так і я зробив — мусів зробити, інакше міг котюга вкусити, бо ні я, ні ви, не змогли б позбутися його. На це ми не приготovanі. Це раз, а друге, котюга приходить завжди на те місце, де обгризла смачну кістку — таке буде з гайдуками; вони прийдуть сюди ще раз. А тоді ми будемо готові прийняти їх не талярми, а чимось іншим».

Стали всі три газди раду радити, як прийняти гайдуків, як збере їх охота ще раз вийти на Скупову, Радили й урадили. Але якось довго не чути було про гайдуків... Та однієї днини перед першою Богородицею з'явилися гайдуки на Білій Річці, а з-над неї пішли на Дівок. Підуть на Кременицю і плаєм на Скупову. Напевно, що так. Ще не вийшли гайдуки на Кременицю, як уже там, де нині зимарка Шкіндів, засіли на них наші три газди, вівчарі та інші легіні з пушками, пістолями й бартками. Юрашка розставив їх по обох боках плаю, казав прилягти й повчав, як мають зустріти «непрощених гостей»... Лишень наблизилися гайдуки до засідки, посипалися на них кулі, та ще й каміння. Цього вони не сподівалися, тому навіть і не боронилися. Закричали-заверещали та й почали втікати. А «наші» за ними з бартками. Гнали їх аж на Кременицю — з неї покотилися гайдуки стрімголов аж у толоку Зеленських. З того часу не заходили цього літа на Скупову, та й не заглядали на Чорну Річку, до Юрашки, ані до Костюка чи інших газдів. На Білу Річку почали заходити гайдуки й пушкарі аж тоді, коли то в горах «розгулявся» був дуже Бойчук — Клям. Заходили, аж таки вдалося їм зловити Кляма й повісити на шибениці в Кутах. Згинув один птах з опришківського гнізда...

XIV

Плило життя в газди Юрашки Туманюка — плило спокійно й мирно, не так бистро-голосно як вода Чорної Річки — з кожним роком побільшувалося газдівство, помножувалася маржинка, наповнювалися комори всяким добром, поширювалися царинки й городці в селі й у верхах. Підростав синок Федь, потіха й надія Юрашки й Домки.

Весна й літо минали скоро. Весною треба було прочистити царинки, викорчувати пні зі спаленого ліса, засіяти на корчунку трохи довголітнього жита, ячменю і вівса, в городцях засадити буришку й іншу ярину, вигнати маржину на

полонину й не знати, коли вже й минула весна й прийшло літо... Ростуть запашні, квітисті трави на царинках — радіють очі верховинців, тішитися Юрашка. Буде доволі сіна — буде чим перезимувати худібку. Але ж, скільки важкої праці! Покосити буйні трави, потрапити на погоду, щоб «поліг» не мок на дощі, висушити скошену травичку, згромадити в копички й поносити в стоги й оборogi. Важка й гаряча праця. А тут уже й осінь за плечима. Нової праці повні руки... Треба все приготувати на довгу зиму — зібрати все з городів і добре заховати перед морозом, що прийде... Зійшла вже й маржина та овечки з полонини... Так проминає тепла частина року — весна, літо й осінь... Гірше з довгою зимою. Вправді, знайшлося б і зимою доволі роботи й заняття в гражді, але це не для Юрашки-кочовика, здобичника й ловця звірини тягне невидома сила в ліси, у верхи. Звірини в селі, що на очах росло на ґрунях, кичерях і понад потоками, де простяглися темні ліси — і стало зватися Головами, ставало щораз менше, втікала в дальші ліси поза верхами й полонинами, не було тут уже на що полювати й закладати силки. Перебував Юрашка нераз у зимарці, за Скуповою, або під Крентою з маржиною, але там було стільки «кутання» й заняття, що мало часу залишалось на полювання... А пересидіти зиму над Чорною Річкою було Юрашці тяжко й неможливо. Нудьга заходила до нього, скука сідала на плечі й придавлювала його. До сидячого життя не звик і його не любив... Оце однієї осені почав намовляти Шкіндю вибратися взимі в ті темні й глухі ліси, що за Скуповою над Гнильцем, ген аж до Чорної Ріки й лучаться з лісовою пущею над Лудівцем. Там повно всякої звірини, є на що полювати й що ловити. Шкіндя дав себе намовити...

Почали приготуватися до тієї зимової виправи на звірину. Про все треба добре подумати, щоб нічого не забути, — пушки, пістолі, ножі, топори, порох, кулі, та й харчі, крім м'яса, кіттики, щоб було в чому часом зготувати кулешу, масло й бриндзю, та й сіль, кресала й губки, ну й теплу одежу взяти на себе, сорочки виварити в маслі, щоб «гергелиця» не замножувалася на тілі, одна сорочка мусить вистачити на весь час. «Понабивали» повні бесаги, буде що нести на плечах. Діждалися першого снігу. Бесаги й пушки на плечі, пістолі і ножі за череси, топори в руки. Розпрощалися зі своїми, та й у верхи. «Здоровенькі бувайте, най Бог сокотить від лиха й нещістя!» — «Здорові гостіте й здорові вертайте — най Господь криє вас свойов ласков!»

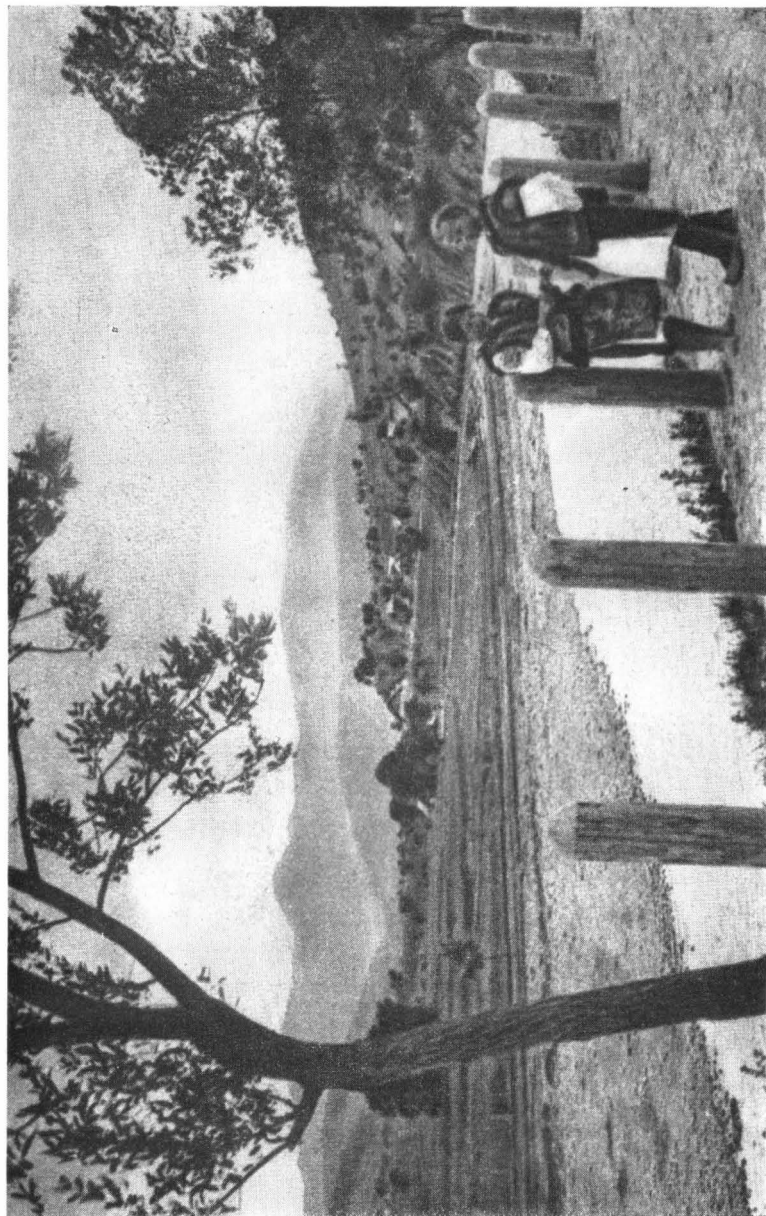
Пішли. Не легко й не зараз знайшли пригоже місце для побудови колибчини на всю зиму. Поки збудували колибчину мусіли надворі під смереками при ватрі спати. А збудувати двом колибу не так то легко, якби хтось собі думав, ой не легко, маючи до цього лишень по дві руки, дві сокири в них і один свердел! Вперед треба назрубувати смerek і обчіхати їх тай притягнути на місце, де має бути колиба. На стіни покласти кривлю з луб'я, з кори, надертої зі смerek і добре прикріпити, щоб бур'я не здерла. Двері до колиби теж потрібні сильні, щоб звір не заліз у колибу, як підуть у ліси на полювання, або вночі, як поснуть...

Ну, слава Богу, є вже колиба. тепер треба ще нанести до неї «пластів» — гіляк із смerek — це буде постіль, назбирати моху й позатикати діри поміж бервенами в стінах, щоб вітер не завівав до середини, та й ще понабивати в стіни кілків, клинків, щоб було на що завішувати скіри зі звірини... Скінчили роботу, відіткнули, закурили люльки, похарчували, помолилися і полягали на зеленому, запашному чатинні при палаючій на середині колиби ватрі. Твердим, але й солодким сном спали. Рано чекала їх ще одна робота: мусіли наносити під колибу сухого «дерев'я» на ватру. Багато його треба нанести й натягати. Впадуть сніги, позавівають усе, де ж тоді шукати дров на ватру? Про все треба наперед подумати й подбати...

Почалося тепер їх полювання. Удень полюють, перед вечором закладають силки на звірину, а потім допізна вночі здають шкіри зі звірини, вішають на клинки й сушать.

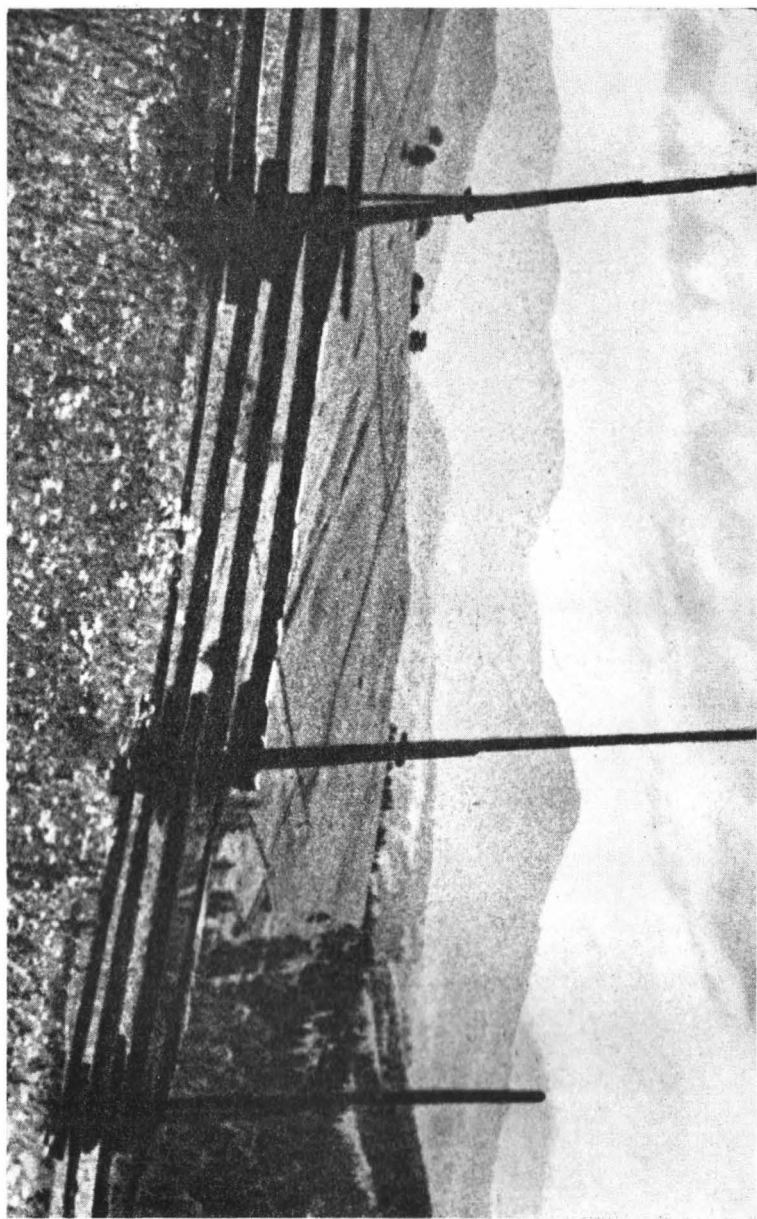
Шкіри з упольованих вовків висушили — це їм на ліжко і прикриття. Хоч насередині колиби горить велика ватра, то все таки крізь щілини в стінах завіває морозний вітер, холодно, треба добре вкриватися, щоб не змерзнути... Раненько готують їжу, харчують та йдуть до закладених силбок, витягати зловлену звіринку. А тоді в лісі. Звірини в них тьма-тьменна...

Так пройшло їм багато тижнів... Незадовго прийдуть Різдвяні свята. Відсвяткували вже тут св. Дмитрія і Михайла, за тиждень буде св. Миколая. В неділі і свята не полюють — це була б велика «грішка»... Сидять у колибі, припочивають, сплять і покурюють люльки — «бакуну» мають досить... Усе гаразд, усе миром, лишень банно їм за своїми. там, над Чорною Річкою... Чи й у них усе миром? Зараз по св. Миколаю загадав Юрашка вибратися на полювання у ті великі ліси, що над Лудівцем і до самої полонини Лудової.

З Криворієні в Жаб'є

Чорногора

Намовив на це й Шкіндю. Ранесенько, погасивши ватру в стаї і зачинивши та підперши колом двері до неї, пішли понад Гнилець у сторону Черемоша, а недоходячи до нього зайшли на Лудівець. А тут звірини, якої хто захоче; А найбільше рисів і куниць, над Лудівцем видер. Із цих звір'ят шкірки дорогі й за ними питають «загоров»... Порадилися — перебудуть тут кілька днів. Надворі тепліло, мороз злегшав і сніг не падає — якось перебудуть десь у гущавині, де захистно, дві-три ночі при ватрі, як не пересплять, то пересидять тих кілька ночей. Так і зробили. Переспали, не переспали, а більше пересиділи одну ніч, а раненько, знайшли якусь стежку, якою певне ходила звіринка до Лудівця пити воду — і пішли нею д'горі.

Довго, чи не довго йшли, застрілили кілька рисів і куниць та присіли, щоб відпочити й похарчувати. А тут почав падати сніг... Падає щораз густіший і більший. Годі сидіти, треба йти далше, — а може вертати б до колиби?... Куди ж іти? Далше д'горі, хіба, ні. «Ідемо направо» — каже Шкіндя. — «Нехай буде» — на це Юрашка. — «Підемо направо, а там завернемо на Лудівець». Пішли. Ідуть і йдуть, а тут уже й вечір недалеко... Питає Шкіндя Юрашку, а Юрашка Шкіндю. — «Де ми, куди йдемо?» Та, ні один, ні другий не знають цього. Але йдуть далше... Нарешті Юрашка сплюнув і закликав... «Та це, бигме, блуд учепивси нас і водить нас куди сам хочет! Напевно, що так!» А на це Шкіндя: «Нема що нам іти далше й давати себе блудові за ніс водити! От зараз буде ніч. Нема ради, заночуймо під тим онтам буком». І заночували... Але страшна була та їх ніч, ні на хвилинку не примкнули очей... Разом з нічч'ю прийшла на гори снігова бур'я... Заголосили, завили ліси стоголосами, застогнали в них старі ялиці і почали валитися на землю. Виття, свист, лоскіт і тріскіт... А їм треба розкласти вогонь, без нього пропадуть тут. Але, як розкласти той вогонь, як викресати вогню заклякими руками, де знайти сушнику? Метелиця валить з ніг, усе присипане снігом... Лазять рачки, вигрібають з-під снігу сушник, шукають сухого дерева... Знайшли, назбирали, але, як його запалити? Вітер гасить викресаний вогонь. Шкіндя урвав шматок сукна зі свого сердака, приклав до губки, викресав вогню, вона запалилася, а від неї кусочок сукна; горючий шматок всунув у сушник і підклав його під дрова. Дрова закрили оба собою від вітру. Зайнявся сушник, а від нього дрова. Ідуть ще і ще раз шукати сухих дров, вигребують їх із снігу й носять на ватру. Ватра мусить

бути велика, інакше вітер погасить її, бур'я рознесе по лісі. Така то була ніч Юрашки і Шкінді. До самого ранку лазили по лісі і носили дрова на ватру. А бур'я ревіла й шаліла... Ледве діждалися ранку... Нарешті бур'я почала втихати, але не дуже прояснилося, небо покрите темними хмарами, верхів'ям дерев колише дальше і свище вітер... Треба лишати ватру й іти... Але, куди йти, того не знає ні Шкіндя, ні Юрашка... Блуд... А від нього, ні втекти, ні відпроситися, ані не відмолитися... А йти треба... Легко сказати — йти. Але ж тут праліс, а в ньому не лише стоячі дерева, але ще більше лежачих — грубезні, старі колоди, одна почерез другу, ні то пролізти поміж них, ні перейти почерез них... Порадилися оба — не підуть уділ — могли б зайти в темні дебри й глибокі нетри й не вилізти з них, підуть д'гори, а там, мусить десь скінчитися ліс. Тоді розглянуться, куди їм іти. Щоб тільки якось вийти на Божий світ з цього темного ліса «Боже, поможи!» — Не йдуть, а продираються крізь халці по лежачих колодах і бервенах, а все д'гори й д'гори. Дух запирає, піт очі заливає і страх збирає, що буде, як не вдасться прогнати від себе блуд і знайти дорогу до своєї колиби? Пропасти, загубитися і загинути в цій лісовій глуші — страх, не хочеться. Але, як вийти з неї. Ось незадовго буде знову вечір і ще одна ніч у лісі... Пристанув Юрашка — стоїть і тягне носом... Щось мабуть занюхав... — «Дим, дим, чути» — каже до Шкінді. Не дуже то Шкіндя вірить Юрашці, але пристає і теж втягає повітр'я в ніс... «Справді заносить димом» — каже. «Найси дієт, що хочет, чути дим, то й ватра десь мусить бути, а при ватрі той, хто її розіклав — чоловік.» Ідуть туди, звідки заносить димом... Але «про всеке» оглянули пушки й пістолі, затиснули в руках бартки... А дим чути вже добре, лишень не видно його...

Аж тут перед ними простора поляна... На ній — хатчина, — а з хатчини дим крізь дах... «О, Боже, ми вр'ятовані, не загинемо в пущі, блуд нічого не вдіє нам!» — заговорив Юрашка. Підходять до хатчини засипаної і приваленої снігом. А з хатчини вискакує чоловік з крісом у руках, за ним жінка з пістолем... «Ані кроку далі, бо стріляю!» — кричить переляканий чоловік. «Та, гов, не стріляй так скоро! — каже Юрашка й наставляє до нього свою пушку. Не лише ти, але й ми також вміємо стріляти — напевно не гірше від тебе. Але чи не може обійтися без стріляння? Ти ж чоловік і ми також люди, та й, видно, свої, так чому ж мали б зараз

стріляти до себе? Сховаймо кулі для наших ворогів, а себе привітаймо по-Божому й по-людському...

— Ек днував добрий, лісовий чоловіче, ек дужа, файна молодичко?» — Усміхнулися до себе незнайомі... Видно ж, свої люди — гор'єни... Просять обоє лісові люди Шкіндю і Юрашку в хату. Тут двоє дітей, хлопець і дівчинка, засунулися в куток за печею, здивованими, але переляканими очима споглядають на незнайомих. Певне перший раз у своєму житті бачать чужих людей... А Шкінді і Юрашці здається, що вдруге на світ народилися, перештрикли темну ніч і опинилися на руках ясної днинки. Самі собі не хочуть вірити, що воно так, що вирвалися з обіймів смертоносною лісовою пущі і зайшли в людську хату з ватрою в печі, де тепло й затишно, куди снігом не мете й морозом не морозить... Кинулася молодичка сюди-туди й уже паруюча кулешка перед ненадійними гістьми на столі... О, як же вона смакувала гостям! Добре то кажуть: «Без олію не зомлію, а кулешу й саму тешу». Не треба було принуки, щоб гостоньки харчували й кулешку в маслі замочували, вона смакувала їм і без масла й без бриндзі. «Тесали» ту кулешу, аж поза вухами тріщало. А потім поклала молода газдинька на стіл вудженого, сарнечого м'яса та й ще цілого, печеного готура — дикого когута. А газдик приніс з кліти плящину мадярської горілки — палінки. Всього цього не сподівалися, ні Шкіндя, ні Юрашка. Зовсім по-гор'єнськи: Свого, хто б він там і не був, пустити в хату й погостити... свого, не чужого, не зайду! А молоді газди лісові, пізнали й відчули своїх людей, то ж їх, як своїх, гостять... А щойно потім розпізнаються, хто одні, а хто другі. Вперед гості, бо так годиться, розповіли, хто вони, звідки, та, як сюди попали. А тоді лісовий чоловік розповів їм про себе, а йому допомогла його газдинька... Оцей газдик лісовий, це був Танасійко Бельмега, син Дмитра з Устерік, а його газдинька, Гафійка, теж з Устерік. Шкіндя розповів їм, що його побратим це Юрашка Сапріян-Туманюк з Чорної Річки, а він його сусід на ґруні. Треба було бачити Бельмегу, коли почув, хто його гостем. Юрашка Туманюк! Славний колись на всі гори ватажок опришків! Чув, чув багато про нього. Чула про Туманюка і Гафійка. А ось він у їх хатчині! Як же не радіти й не тішитися?

Тепер міг Танаско Бельмега сказати своїм гостонькам усю правду про себе й про те, що занесло його в це лісове відлюддя. Маючи дев'ятнадцять років, пішов був в опришки — йшли другі легіні, пішов і він. А по якомусь часі повернув

до деді в Устеріках... Не так до деді, як до Гафійки, з якою договорився був повинчатися. Велика люб'я була між ними. Але ж устеріцький мандатор знав, що Танаско був в опришках, та й знав і те, що він застрілив його гайдука, що був йому вірною котюгою. Почали гайдуки стежити за Танаском, мандатор наказав зловити його й передати йому в катівські руки. Довго не давався Танаско гайдукам, але вкінці таки зловили його й посадили в темницю. На другий день мав його судити мандатор. Гафійка, довідавшись про це, не плакала й не заломлювала рук ні! Вона постановила вирвати свого Танаска з гайдуцьких рук. Знала, де темниця, знала, що її сторожать гайдуки. Ніч була темна, падав дощ. Гафійка озброїлася і підкралася під темницю — ніхто її не бачив і не чув. Піснулася до гайдука-сторожа. Ніж у серце й гайдук уже не землі... Підважила сокирою двері до темниці, попустив замок, двері відчинені, Танаско на волі. Вхопила його Гафійка за руку й бігом до комори її деді. Там було все приготоване до втечі. Дві пари бесаг, а в них усе, що потрібне й конечне, щоб якийсь час жити у якомусь сховку. Приготовила і зброю для обоїх і дві сокири. Тай ще й гроші є в неї за попружкою. Взяла їх із скрині деді.

Хто знає, чи не буде це її єдине віно, тож і гріха за це мабуть, мати не буде. Скоренько бесаги на плечі, топори в руки та й куди очі поведуть... Гафійка взяла з собою і котюгу, придається... Про все подумала й усе приготувала... Щасливо перейшли Черемош, почерез Стебне і Полянки зайшли в Довгополе... Мусять зайти до священика. Хто знає, чи пустить їх до себе — пізна ніч, а часи непевні. А довгопільський священик старенький, любить гор'єн, а гор'єни його. Таких священиків не було тоді багато в горах. Достукалися до нього, встав і пустив їх до кімнати. Розповіли йому все про себе й сказали чого зайшли до нього. Зайшли просити, щоб звінчав їх — мусять же шукати сховку десь у далеких горах — лісах, де не буде священика, а вони ж християни й по-християнськи, не в «поруганстві» хочуть жити. «Висповідалася Гафійка перед священиком, сказала, що вбила гайдука, признався і Танаско, що був в опришках і вбивав «зайдів» і пушкарів... Обоє спитали чи Бог простить їм ці убивства?... Священик, помовчавши, сказав, що цього він не знає... Знає лишень, що милосердя Боже не має меж, та й Господь, це найсправедливіший суддя... Сказав Господь «не вбивай» — але не сказав, кого не вбивати... Та, як би воно не було, убійство, це таки гріх, і то великий гріх. А хто той

гріх поповнив, мусить його відпокутувати, тут, на землі... Звінчав їх священик і покропив свяченою водою, та й дав ще по хресту, щоб носили на своїх грудях. Пішли Танаско й Гафійка облазами, вийшли на Маркову Кичеру і плаєм на Скупову. Там зійшло їм сонце. Темним плаєм крізь ліси дісталися на Лудову, знайшли в лісі поляну й сказали, що тут осядуть, далше нема чого йти. Збудували для себе вперед колибчину з луб'я, а потім узялися до побудови оцієї хатчини. Живив і живить їх ліс тим, що в ньому — звіриною. Обое стріляють і ловлять звірину. Мають з неї м'ясо і шкірки. Шкірки відносить Танаско «за гору», продає їх і міняє. Звідтам приносить усе те, що потрібне до життя, а а чого не дає ліс. Так, так — ліс, як рідний дедя, приодіває їх і їх двійко діточок. Щасливі й задоволені тим, що мають і потішають себе вірою й надією, що добрий Госпідко простить їм поповнені гріхи і дозволить далше в мирі-спокою в цім сховку жити й діждатися потіхи з діточок.

Не легко було Юрашці і Шкінді розпрощатися з Бельмегами — лісозиками.

Танасій звів їх з Лудови до джерел-головиць Лудівця. Тут уже не могли зблудити. Понад Лудівець за його бігом, а там на Гнилець і до колиби... Йдучи понад Лудовець, застрілили кілька видер, рисів і куниць — не прийдуть до колиби без здобичі... Темніло вже, як доходили до своєї колиби. Почули гавкітню-виття. Пристають, наслухують. Це ж голоси вовків. Що їм робити? Йти далше? Але ж там велика тічня вовків, небезпечно потрапити між неї... Заряджають наскоро пушки й пістолі, в руках топори, підходять до колиби... Станули за грубими буками й бачать — вовки не лише коло колиби, вони вже й у ній... Двері від колиби вирвані, лежать на снігу... Щастя, що вовки не занюхали ще їх обох і не кидаються на них... Шкіндя радить відступити назад... Шукають сухих дров, запалюють їх. Мають ватру з горіючими бербенами. Стріляють у вовків, що перед колибою... Тоді беруть у ліві руки горючі поліна, а в праві — топори й на вовків... Б'ють їх топорами, силплять на них іскри з горіючих полін. Вовки бояться вогню. Кілька з них упало від куль, кілька лежать з розчерепленими топорами головами. Решта, налякавшись вогню, втекла... Заходять Шкіндя і Юрашка в колибу... А тут, о, є нащо дивитися! Вовчі шкіри, що лежали на землі, на «постелях», порвані на куски й перемішані з попелом з ватри і з чатинням... Щастя, що вовки не мали ще часу дорватися до шкірок, що на клинках. От були б

наробили шкоди! А вовчі шкіри, що їх порвали, це ніщо. От там лежать повбивані вовки, здеруть з них шкіри, посушать і буде знову постіль і вкривала на ніч.

Славити Господа, що на цьому закінчилася Юрашки і Шкінді ловецька виправа. Могло бути гірше! З того часу держалися лісів понад Гнильцем, на Лудовець не заходили — боялися блуду, що десь там на них чигав. Як лише лісами повіяв весняний вітер, наповнили бесаги шкірами та й з Гнильця на Скупову, а зі Скупови на Чорну Річку. Мали що нести, до землі вгиналися під тягарем бесаг.

Тішилися у їх горах не так тим, що принесли, як ними самими... Цього року відвіз шкіри «за гору» Юрашка з сином Шкінді. Добре гостили — в мирі повернули. А зараз по косовиці «набив» Юрашка бесаги всяким «добром», на коня, та й на Скупову, а з неї плаєм на Лудову, до лісових газдиків, Танаска й Гафійки Бельмегів. Завіз їм «подарунчик»... Кілька днів перебував у них, не хотіли пускати його від себе.

Там, де колись жили Танасій і Гафія, живе нині Василь Мороз з Голов — має там свою зимарку. Але й літом теж перебуває там з маржиною. Нема вже ліса, що закривав поляну з хатчиною від Лудови — давно зник — там тепер кішниця, сіножаті з травою на сіно для маржини Мороза...

XV

Старівся Юра Сапріян-Туманюк — минали роки, а всі разом осідали на його плечі й намагалися пригнути його до землі. Та Юрашка не давався їм, тримався просто й гордо, а духом так зовсім і не думав старітися. Робили літа карби на ньому — наробили їх уже понад шістдесят, але він не піддавався їм, тримався й далі «крепко», як той бук, що за його хатою. Своє велике й багате газдівство дозиравав — доглядав очима й словами — радою і порадою. В усьому виручував уже дедю синок Федь, легінь, який «вдався» у свого дедю, лише, що якось не відзивалася в ньому дедева, опришківська кров, — був спокійний, тихий, розважний. Радів Юрашка, дивлячись на сина. «Добрий газда буде з мого Федя, не змарнує, не знівечить того, що придбав деда! Напевно, що так буде! Не «проциндрит» нічого, а побільшить ще все та прославить рід Сапріянів» — думав нераз Юрашка, а його старі очі радістю с'яли... На полонину літом йшов з мар-

жиною Федьо, а його дедя лиш так часом навідувався до нього, передусім тоді, коли вже занадто внадився до маржини «вуйко». Ішов з пушкою, щоб покарати шкідника. Карав і привозив на коні шкіру з нього... Гордився Федьо таким дедом — стрільцем. Раз то вдалося Юрашці відібрати від вовка вівцю. Заштрик був вечером у коширу й ухопив найситшу вівцю. Підняли крик вівчарі: «Вовк», вовк у «коширі»! — Вибіг зі стаї Юрашка, вбив вовка й приніс убиту вівцю. Мали з неї добру вечер'ю вівчарі і бовгарі. Мав з'їсти з неї м'ясо вовк — з'їли вони, аж облизалися, та й дякували за це газді Юрашці. Зимую не міг Юрашка всидіти над Чорною Річкою, було йому тут тісно, нудно і скучно, тягнули його до себе верхи й простори — ішов туди з маржиною і перебував у зимарці, там знаходив завжди трохи часу на полювання. В село заходила тепер звірина лишень тоді, як була гостра зима, отже незавсіди можна було полювати на неї, а без цього Юрашка не міг жити. Одного року, під осінь, почав Юрашка намовляти Шкіндю і Костюка вибратися в Сучаву й накупити там красого, червоно-білого молодняка, теличок і бичків — у наших горах була досі сама сіра маржина. Там можна купити й гарні, молдавські коники, невеличкі, присадкуваті, сильні, якраз, придатні до наших гір. Треба лишень потрапити на ярмаркову днину, а Юрашка знає, коли в Сучаві ярмарок. Шкіндя і Костюк дали себе легко намовити, порадилися і рішилися вибратися на ярмарок у Сучаву.

Далека й не легка дорога, та й небезпечна — може бути різно, а волохи люди погані й злодійкуваті. Почали виряджатися в дорогу. Треба все брати з собою — харчів на яких десять днів, і без зброї не можна вибратися до волохів. Але пушок брати «не гія»... Лишень пістолі за череси й ножі, а в руки сталеві бартки. Мусять брати з собою і слуг, хоче й Юрашин Федьо йти з дедом, побачити світ — Юрашка не противиться. Бере й Шкіндя одного зі своїх синів. Наповнили бесаги, посідали на коні, та й у Божу путь. Ще сонце не вставало зі свого сну, а вони вже були в дорозі. Легша й коротша дорога на Устеріки, через Черемош і понад Путилівку, але в Устеріках мандатор, той звір, Гердлічка, гайдуки, та й той страшний «катуш», де бито й мордовано верховинців. Ні, вони не хочуть і бачити Устерік. Підуть понад Білу Річку, через Голошину і Єловічору над Сарату, а там перейдуть на Буковину, чи, як казали, «на волоський бік». Підуть тими стежками й пляями, куди колись Юрашка зайшов із Селети-

на на Чорну Річку... Перейшли на Яблоницю — тут було тоді ще мало людських «посидків», і через бистру річку Пробійну над Білий Черемош. Боже, яку ж силу має ця карпатська ріка! Нема для неї перешкод, ні перепон. Сила, з якою ніщо не може рівнятися! Цю силу дав їй сам Господь Бог... І чарами краси завітчав її береги — темними лісами, запашними, зеленими лугами... Що крок, то інша краса, інші чари... Не надивитися, не натішитися! Чуда краси й казок! Пристанув Юрашка там, де Черемош продирається крізь скелі й гуде й піниться, і, вслухуючись у його шуми-реви, промовив: «Братчіки, знаєте: поки оцей наш Черемош буде плисти й гриміти, доти й гримітиме по світі слава й воля нашої Верховини! Як колись, як тепер, і повік!»

Не дуже поспішали, поволі йшли, приставали й присідали, щоб подивляти красу берегів Черемошу по цей і по той бік, втягати красу в себе, — п'яніти й радіти нею... «Це ж усе тут наше — казали, екже його не любити, не подивляти й не радіти ним»? І любувалися, і тішилися та гордилися всім, що бачили: своїми піднебесними горами-верхами, зеленими лісами, гремучими ріками, бистрими потоками. Руки вгору підносили, Господеві подяку складали за те, що всім цим їх, гор'єн-верховинців, обдарував...

Заночували по цьому боці Черемошу. Вперед розклали велику ватру — без ватри нема нічлігу. Метнулися Федьо Юращин та Іванко Шкіндів сюди, туди й принесли вбитого сарнюка з ріжками, здерли з нього шкіру, випатрошили й над ватру. Через часок було прижарене м'ясо — сіль мали з собою. О, смачна була вечер'я! Лише водицю за нею попили.

Але спати й не думали. Слухали голосів гірської ночі й говорили, повістували, згадували давне, пригадували свої пригоди. Старі повістували, молоді слухали. Пізенько було, як, помолившись, уклалися до сну довкола ватри. Але не так то й скоро поснули, хоч уколисував їх Черемош казкою карпатського первовіку, котоки їм грали, ліси до сну колисанкові пісні співали... Коротким, але солодким сном спали... А рано-ранесенько в дальшу дорогу. Через ріку, та й на Буковинський бік. Зразу йшли крутими стежками, а там вийшли на плай і ним, то раз угору, то раз уділ, то в потік, то з потоку знову нагору. На одному потоці перейшов їм дорогу здоровенний «вуйко». Не зачіпили вони його — не було чим — пушок не мали, а з пістолями ніхто не йде на ведмедя — не казав і він нічого, глянув скося на них, по-

муркотів і пішов у ліс. Гірше було з тічною вовків, що пробували на них напасти, теж в одному потоці. Але якось удалось відігнати вовків вистрілами з пістолів, камінням і бартками. Одного вбили. На невеличкій полонині зустрінули стадо оленів з прекрасними рогами. Олені не втікали, лише здивованими очима дивилися на людей. Певне перший раз бачили їх. Поки добилися до Селетина мусіли ще раз ночувати під буками над потічком при палаючій ватрі. В Селетині не задержувалися довго — Юрашка наглив іти далі, щоб бути в Сучаві перед ярмарком. Дорога туди ще далека — знає її добре з опришківських часів. Пішли. Зайшли на час у Сучаву — день перед ярмарком. Припочили. Тоді запровадив Юрашка всіх до монастир'я св. Івана Сучавського. Не всі ченці в ньому були волохи — було багато й наших. До того, хоч Сучава рахувалася волоським містечком, але жили в ній і наші люди, а багато місцевих волохів знали нашу мову. Помолилися щиренько до св. Івана й дали гроші на Службу Божу за душі померлих. Другої днини пішли ярмаркувати... На ярмарку, чого лише душа забажає — все тут є. Худоби й коней, яких хто захоче! З Молдавщини і Семигороду. А людей! з різних сторін, різно повбраних! Стій, дивися і дивуйся! А всі кричать — «джеримукають», як каже Костюк, Бог знає, по-якому. «По-румунськи» — каже Юрашка — він знає добре ту мову й розуміє все, що тут «джеримукають»... Вперед обійшли весь ярмарок, оглянули все, а тоді стали «ярмаркувати».

Ще далеко було до вечора, а вони вже накупили немало ялівнику й коней. Більше їм купувати не треба. Вирядили Іванка, Федя і слуг з накупленим молодняком наперед, а старі ще трохи в Сучаві затримуються, потім їх наздоженуть. «Ідїть просто дорогою на Бродіну — сказав Юрашка, а майте гадку, вважайте добре і гледіт, щоби в пістолях були кулі. Волохів я знаю добре. Вони люблять чуже — вкрати, зрабувати, це в них, як плюнути. Не даром у них, що друге слово «дракуль» — по нашому дїтько, нечїстий... Вони самі недалеко відбігли від «дракулів». То ж ще раз кажу, майте гадку й уважайте! Чуєте, Федю і Іванку?»

— Чуємо, — відповів Іванко. — Чуємо й будемо «сокотливі».

— Ну, так з Богом і в добрий «чес!».

Пішли ті з худібкою, а вони зайшли в «трактїєрню», прив'язувавши коней до плота так, що можна крізь вікно мати їх на очах. Мусять підкріпитися трохи, зранку досі не

мали нічого в роті — ярмаркували, В «трактієрні» повно волохів, деякі вже й підпиті — крик, гамір, один одного не чують. Знайшли наші столик у кутику й сіли при ньому. Казали подати собі «бутлю» червоного, молдавського вина. Харчі мають свої. Є в раквах масло, бриндзя і варена солонина, мають вудженицю й ковбасу та буришінники. Харчують, не говорять, попивають вино. А волохи, як бджоли в улию, кричать, гудуть... А постійно в бік «наших» споглядають, посмішкуються, пальцями показують, ба, починають погрожувати. Все, що волохи говорять, Юрашка розуміє, але мовчить. Мовчить, та кров у його жилах не мовчить... Починає буритися, ба й кипіти. Затискає кулаки, прикушує губу зубами. А тут один калюхатий — череватий волох підходить просто до Юрашки й махає своїми кулачиськими йому попід ніс... І кричить щось, аж слина тече йому з п'яного рота. Інші волохи притихли, дивляться і чекають, що то воно буде... Деякі лише покрикують, чути: уци, гуци, гуцуль... А Юрашка мовчить і даліше, не відзивається. Це розухвалило калюхатого волоха, замахнувся рукою, щоб ударити Юрашку. Цього було забагато, звичайно спокійному Костюкові. Прискочив до волоха й «заїхав» йому поза вуха своєю, тяжкою і твердою, як довбня, рукою. Волох заточився і впав. Кинулися волохи на Костюка. Тепер уже урвався терпець Юрашці. Покаже волохам, що то «гуцуль»... Узняв у руки стілець і по головах волохів тим стільцем. Розлетівся на кусні стілець! Юра в руки другий і третій — б'є, молотить волохів. Не дармують і Костюк зі Шкіндею. «Гатять» волохів бартками, аж іскри сипляться. Власник шинку сховався — заліз кудись поза шафу. Якась стара груба волошка залізла під стіл, не може з-під нього вилізти й репетує: «Вайді міні! Вайді капулі!» А волохи втікають, куди можуть — одні дверима, інші вікнами... Нема волохів у шинку! Якби їх хто віником вимів. Лиш наші три верховинці залишилися. Витирають піт, що «чюрить» по їх чолах і лицях. Сідають при своїм столі і п'ють даліше молдавське вино. Шинкар поставив перед них пляшку вина, кажучи, що це дарунок від нього — вони варті такого дарунку. Розговорився з ними. Показалося, що він не волох, а «руснак». Але мимо цього Юрашка не хотів від нього дарованого вина — заплатив за нього більше, ніж коштувало, та й заплатив ще за поламані стільці і повибивані вікна. Розплатившись, вийшли надвір, посідали на коней і поїхали чвалом, здоганяти своїх з худібкою. Вулиці Сучави пусті й глухі, не видно нікого й не чути. Буде Сучава довго тямити «гуців» — не скоро забуде їх!

Наші наздогнали своїх з худібкою далічко за Сучавою. Здалеку побачили під лісом ватру, а при ній своїх — худібка лежить на царинці. Іванко й Федько вибігли напроти дедів, сміються, регочуться і один наперед одного говорять щось, але що, того не можна було зразу зрозуміти. Щойно потім зрозуміли наші все. Ото на Іванка, Федя і слуг напали волоські злодіяки — хотіли відбити маржинку. Та не на таких, як думали, натрапили. Нападні оборонили маржинку й себе, та ще й як! Набили волохів так, що будуть це до смерти пам'ятати. А двох зловили — онтам лежать пов'язані. Але потім подумали, що краще буде не йти далше, а розікласти ватру й подождати тут своїх дедів. Смішно було слухати, як Федько хвалив силу й відвагу Іванка, а Іванко Федову. Юрашка казав розв'язати пов'язаних волохів і «заплатити» їм за напад. До «заплати» зголосився один зі слуг. Витяв доброго бучка і «сипав» ним одному й другому по «двадцять-п'ят відливаних» «дуозечі чінчі», що «десятому казатимуть не зачіпати «гуцулів»... Таки тут підночували, а як десь там у недалекому селі запіли перші когути, пустилися в дальшу дорогу. Щойно другої днини були в Селетині. Тут Шкіндя порадив задержатися одну днину, хоче відвідати свого старого приятеля, а до того треба й худібці припочити, підбила молоді ратички на каменистій дорозі, та й молдавські коники не підкуті, добре було б тут у Селетині підкувати їх — він знає доброго коваля. На це радо згодилися Юрашка і Костюк.

Юрашка знайшов могилу нені своєї Домки, помолився на ньому й замовив у каменяра хрест для неї, а священникові заплатив три Служби Божі за душу покійниці. Приятель Шкінді уже старий, сивий, аж білий, але ще охочий до співанок і до випивки, гостив їх у себе день і ніч. Погостившись, і відпочивши, рушили в дальшу дорогу знайомими стежками й пляями. Щасливо й без пригод вернули над Чорну Річку. За кілька днів після їх повороту впав перший сніг, а за ним потиснув і мороз. Наступила довга карпатська зима...

XVI

Був у Юрашки, як сказано лишень один син, той, що його на самого Юрія охрестили й назвали Федем. Хлопчиною вже був незвичайно цікавий до всього. Цікавий і непосидючий. Всюди було його, як казала Домка, повно... Як був

ще зовсім малим, то тримався хати, а підріс трохи, то зникав і не знати було, де його шукати — раз десь над річкою, то в толоці, а то й у лісі. Годі було його впильнувати й усокотити. А тут усюди чигає небезпека — ведмеді, рисі, а вовки то й під саму хату заходять. Домка не має часу наглядати за синком, газдівство велике на її голові. Але, видно, сам Господь сокотив її Федя від лиха й нещастя. Було йому щось уже з п'ять років, почав зникати щоднини з хати, де був, що робив, того не хотів сказати. Була неділя, Федько знову зник — нема його, журиться Домка, думає іти й шукати Федя... Аж он він виходить з ліса й іде узбіччям... Але не сам... — О, Господи! З ним ведмедиця та ще з двома ведмедятами! А Федько між ними. Ведмедята скачуть, граються з ним, а ведмедиця лишень муркоче. Так прийшли всі перед хату. Федько виніс ведмедятам молока — довго його нюхали, а потім почали пити... Згодом виніс їм ще й меду з вощиною. Була потіха дивитися, як лизали той мед. А ведмедиця не рухала меду. Та, як Федько виніс їй шмат старого м'яса, то з'їла. Потім забрала своїх «дітей» і пішла в ліс. Вона ще нераз заходила до гражди Сапріяна. Сапріян міг легко її застрілити, але, де ж би він це зробив? Ведмедиця і її малята, це гості його Федя, а до гостей треба бути приязним...

Федько розповів, як то він зазнайомився і заприятелював з ведмежою родиною. Зайшов раз у ліс за річкою, зразу лишень там за зруб, але потім щось потягнуло його далше й глибше в ліс... Продирався гушавиною поміж колоддя і виверти, аж тут за грубою колодою ведмежа гавра... Вискакує з неї ведмедиця і до Федя... Федько стоїть, не тікає, лишень сміється до ведмедиці. А тут і двоє малих ведмедят «віштрикають» з гаври й починають обнюхувати Федя — «шірпають» його за портіниці, хочуть гратися з ним. Що ж, Федько не від того, щоб погратися з «тулуками»... А ведмедиця стоїть і муркоче... Почав Федько «зчеста» відвідувати «гніздо» ведмедиці, щоб погратися з її малими. Аж ось прийшла з малими у відвідини до нього...

Ріс Федько, як ростуть молоді буки, знав усе, що діялось в лісах і на кичерах, у ріці і в луках понад нею. Казав нераз Юрашка до Домки, сміючись:

— Оцес Федько, це не мій і не твій син, ні, він син гір, лісів і потоків — гори, це його родинна хата, це світ, поза яким іншого світу не бачив і не знає. І це добре! Так і повинно бути! Щасливий, хто може й має право назвати себе сином наших зелених Бескидів.

Був Федько і залишився вірним сином Карпат. Але не вдався у свого дедю. Любив гори певне ще більше, ніж його дедя, але й любив усе, що в них було. Ні однієї звіринки не вбив, не зірвав ні однієї квіточки. Казав, що все, що сотворив Господь, «создав» на те, щоб жило. Зате був він «газду»... Газда, з яким мало-хто міг рівнятися. В нікого не було таких випасених волів, таких корівок-красульок, як у нього. А коні, а вівці! Стань і дивися! Мав Федько велику пошану в газдів. Обожав Федько свого дедю і був йому вдячний за все, що мав від нього, гордий був своїм дедиком. Але бачив, що дедик щораз більше старівся, хилився д'землі і це смутило його, задумою морщило його чоло. Старівся його дедик, а за його плечима шкірила зуби смерть. Погана, кланцата, з косою в руках... Іде, злодійськими кроками підкрадається. Забере дедю. Тяжко буде жити й газдувати без його ради й поради, без очей, що все бачать, без вух, що все чують, і без уст, що на все раду дають, без розуму, що все знає; без любленого серця, без тепла, що й пізною осінню гріє. Не легко, тяжко буде Федеві без деді... А ще без такого деді, як його...

Прочував кінець своєму життю сам Туманюк. Передумував усе своє життя, і те колишне, опришківське, і пізніше, газдівське, а головне опришківські походи й пригоди. Та й гадзівську працю, — борикання з лісовою пущею. Як сьогодні наповнені його комори, так і все його життя було наповнене працею, а ще більше боротьбою, а найважливіше — любов'ю до гір і життя в них. Певно, було те життя і грішне, та це осудить Господь, зміряє і зважить. Так, а все ж таки не раз огортала його тривога, непевність і неспокій. Та й жаль... — «Підуть літа марне з світа». Та не за ними буде жаль, а за горами і їх красою, вільністю та буйністю...

Його смерть може ще десь за Чорногорою, але про неї він не перестає думати... Мусить передумувати й готовитися на її прихід.

На Бескиди принесло Боже сонечко літо. Туманюкові не всидіти в гражді, невидима сила тягне його у верхи. Осідлав Федько коня дедеві, поміг на нього сісти. Поніс кінь Туманюка ґрунями на орлі кичери й на полонини. Відвідав стаю на своїй полонині, порозмовляв з вівчарями оглянув маржину, та й відстрашив від неї докучливого «вуйка». Подався на Комарничий, переїхав усю Кренту, з'їхав почерез Скупову на Гнилець і Лудовець, а там виїхав і на Лудову, а з неї на Луковиці й на Боркут, і Чорну Ріку, а понад Шибений на

Погорілець і на Піп-Івана. Заходив у розмови зі зустрічними, вів розмовоньку з квіточками, звірятами та пташками. З усієї сили намагався втягнути в себе і заховати в серці красу і велич Зеленого Бескиду та забрати їх зі собою до могили. Не забере туди ні волів, ні корів, ані того, що в клітках та скринях, але те, що бачить очима, те єдине хоче забрати з собою, а то не легко було б йому без того лежати в сирій землі. Плакала б душа, тужило б серце.

Важке, бурхливе й несупокійне було його життя, спокій думає знайти щойно в могилі, коли забере туди свої гори, та, якщо Господь дарує і простить йому гріхи. О, гріхи, гріхи... Немало поповнив їх. А все з любови... Любов породжувала ненависть, а ненависть вкладала кулі в пушку й підносила сталеву бартку на голови ворогів. А кому це знати, як не Господеві? Знати й прощати. Таж кожна пташинка боронить свого гнізда, чому ж не мали боронити своїх карпатських гнізд верховинці-опришки?

Такими думками овіяв полонинський вітер його стару голову, коли станув на верху Піп-Івана й поглянув не очима тіла, а душі, на чуда-дива краси Карпат по цей і по той бік Чорногори. Все те — земський рай.

Тяжко, ой дуже тяжко, не легко було залишити ті райські, високі й просторі верхи й полонини, плакало й кров'ю жалю та туги обливалось серце старого Туманюка... Прийдеться все те залишити — розпрощатися з усім навіки.

Ген аж під осінь повернув у свою гражду над Чорною Річкою.

Полили осінні дощі, заплакав гірський світ, до землі похилився Юрашка. Чує — за плечима смерть. Обходить старими ногами своє газдівство, не минає найменшої закутини.

Осінь, осінь. Чи не та сама, що колись привела його з Селетина над Чорну Річку? О, давно це було, а здається, що передучора... Яке ж коротке людське життя!.. Був, жив і вже в домовині. Вже дяк співає йому «Вічну пам'ять»... «Не набувся, не нажився і зі світом розпрощався».

Перед святим Димитрієм обійшов усе своє газдівство, розцілувався зі смереками й буками, вмився водою з Річки, прикликав до себе сина Федя.

— «Федю, мат бути цієї ночі твій дедя засне навіки. Не забудь покласти йому в деревище ту стару пістолю і сталову бартку. Жий з Богом, а Бог буде з тобов».

Довго розмовляв із своєю Домкою... Розпрощалися.

Юрашка не пішов скоро спати. Довго молився, бив поклони перед образом св. Юрія... А потім уснув... Уснув, щоб ніколи вже не пробудитися і не махнути барткою на легінів; не заговорити з Домкою.

Залишив орел опришківське гніздо...

Величавий похоронок справив Федьо своєму дедеві Юрашці! Три пари сірих волів везли деревище померлого на цвинтар. Деревище застелено було трьома коверцовими ліжниками, шість трембітарів ішли за деревищем. На похороні були напевно всі опришки, що ще жили. Вони-то, коли спускали Юрашку в темну глибоку яму, вистрілили з пушок три рази. Комашня тривала три дні... В пам'яті і в піснях гуцуців залишився Юрашка Сапріян-Туман, як Гриць, співак. Чому, того не знає ніхто. Домка пережила Юрашку на кільканадцять років. Кутала внуків, синів Федя. Федьо був оженений з наймолодшою дочкою Шкінді Васютою. Дібрана була пара, кращої газдині від Васюти не було на Чорній Річці. Мали троє дітей, доньку і двох синів.

Донька, Марічка, вийшла заміж за Федорового Лесяка на Блхавім. Старший син звався Дмитро, молодший Олекса. Ні один не вдався в дедю. Як лише підросли, ніхто не вдержав би був їх при гражді. Пушки на плечі, бартки в руки й у верхи, в ліси. Якась несамоविта сила тягнула їх туди, не давала триматися деді і його гажди. Не мав дедя потіхи з синів... Та, якийсь час ще принаймні іноді наvertsалися до хати, а потім — пропали... Навіть старині не сказали, куди йдуть... Але люди знали добре, куди оба пішли... Куди ж би, як не в опришки? Відізналася в їх жилах кров діда, Юрашки й погнала в опришки. Але не були в опришках разом ні, Дмитро увесь час опришкував «за гором» — на

Закарпатті, а Олекса на Буковині. Найбільше прославилися були наші опришки по той бік Чорногори. Там мадяри пхалися силою в наші гори, а з ними лізли в Карпати жида. Мадяри кидалися на гори й людей голодними, пажерливими вовками, а жида — це були п'явки, що хотіли ссати «гор'єнську» кров. Тому й не дивно, що найгрізніші опришки були власне там — «за горів»... Силою, відвагою і хитрістю боронили гори перед наїздниками — зайдами... Не знали пощади для них. Між закарпатськими опришками здобув був собі велику славу Дмитро Сапріянчук — в усьому нагадував діда, Юрашку Туманюка. Кілька разів був у руках мадярів і виривався з них... Одного разу вдалося йому втекти таки з-під шибениці. Та, видно, доволі було йому опришківства — повернув до гражди свого деді... Не повернув з порожніми руками; тай не сам прийшов, привів із собою і жінку. Була вона родом з Руської Поляни (з Полен), називалася Ксеня. Була в опришках разом з Дмитром — мала ведмежу силу. Стариня, Федір і Василина, зраділи, що принаймні один син вернув, їм було самим тяжко вести велике господарство... І ніхто не повірив би — Дмитро почав господарити, в усьому наслідуючи свого дедю, а Ксеня виручувала тещу в хатній роботі. Радів старий Сапріянчук Федьо, що зможе передати господарку в добрі й надійні руки.

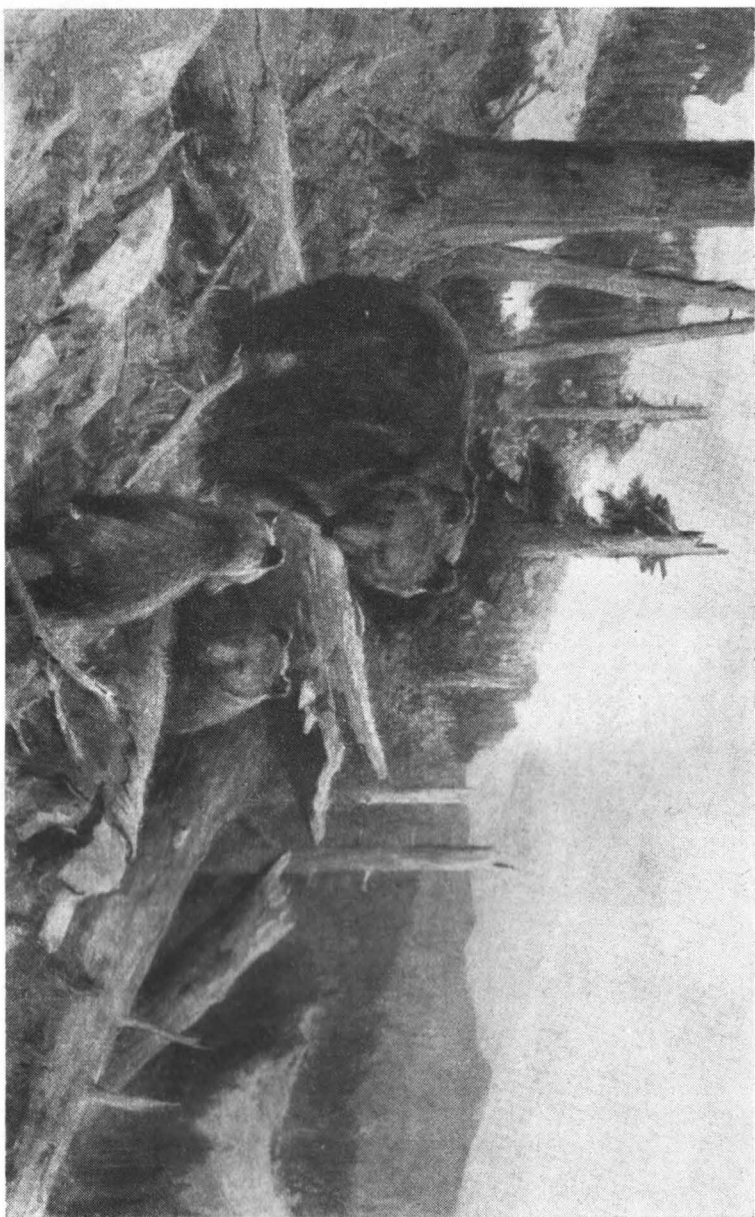
Десь за рік, чи два, повернув над Чорну Річку й другий «блудний син» Федя, Олекса. Привів теж зі собою жінку. Походила з Селетина, як і Домка, жінка Юрашки. Як вона називалася, того ніхто не знав. Кликали й називали її по батькові, Коргіда. Олекса збудував для себе гражду ген вище, даліше, але також над ЧорноюРічкою... Звідси пішла друга галузь Сапріянчуків, яких названо від жінки Олекси, Сапріюнчуками-Коргідами. Геть пізніше постала ще й третя галузь, що її називано теж Сапріянчуками.

XVII

Жінка Олекси, ота Коргіда, це була якась відьма, чи дітько, як казали... Страшна, несамовита жінка! Ніхто й ніколи не бачив Коргіди без рушниці на плечах і пістолів за попружкою. Мала й завжди довгий, гострий стальовий ніж при собі. Газдівством зовсім не цікавилася — від людей сторонила. Ніхто не бачив, щоб коли усміхнулася, не чув,

В глибині пралісу

Бедмеууа з «малуу»

щоб до когось приязним словом відізналася... Одного тільки свого Олексу боялася, більше нікого. Зате її боялися всі. Вона знала одне: за щонебудь куля в серце, або бартка в голову... Пушкарі й гайдуки дрижали на саме слово Коргіда... Боялися її більше, як огню, більше, як Черемошу в повинь. Поки жила Коргіда, ніхто не бачив пушкарів, чи гайдуків на Чорній Річці. Не цікавилася господаркою Коргіда, перестав думати про неї й Олекса — «газдували» за них слуги... А вони обое блукали горами й лісами, Чорногорами, верхами, полонинами й потоками, але так, що ніхто їх не зустрічав і не бачив, тож і не знали люди, що вони діяли, чим займалися... Та коли рознеслася горами чутка, що на Жаб'ю, чи на Буківці, або в Ясенові, Устеріках, або в Яворові, чи Гриневі, якогось із «зайдів» убито, або застрілено кількох пушкарів чи гайдуків, то всі гор'ени знали, чия це «робота»... Робота Олекси і його Коргіди. Пізніше називано їх обое «Коргідами». — Коргіди зробили це, Коргіди зробили те» — говорили. Проти Коргідів вислано «ровти» пушкарів і гайдуків, стежили за ними й жандарми, але марні були всі ці труди й заходи — Коргідів не міг ніхто дістати в руки. Одним духом дихали й жили верховинці — духом гарячої любови до своїх гір і вольностей, що їм вони давали, а ще палкішою ненавистю до всіх «зайдів»-чужинців, які намагалися загарбати гори, а гор'ен поневолити й ожебрачити. Тож Коргіди всюди знаходили допомогу, а пушкарі-гайдуки, чи жандарми зустрічалися з ворожістю й ненавистю...

Довгий час тримали Коргіди — вони мали й «допомагаців» — зайдів далеко від гір поміж обома Черемошами... Але, як то кажуть: «носив вовк, понесли й вовка»... Таке сталося і з Коргідою... Одного разу побачили сусіди, що Олекса повернув у свою гражду сам, без Коргіди. Осів у гражді, але тримав себе осторонь від людей, не сходився з ними й не заходив у розмови. Таким був і таким залишився до своєї смерті... Але видно було, що ніхто з пушкарів і гайдуків не навідувалися до нього, залишили його в спокою... Може саме оте «Чорна Річка», Сапріянчуки, Коргіда, відстрашувало ворогів верховинців заходити в цю темну, лісову пущу...

А що сталося з Коргідою, жінкою Олекси? Люди говорили різно. А воно було ось як:

Олекса й його Коргіда розійшлися на Ватунарці, мали зійтися на Лудовій. Олекса пішов на Гриневу, Коргіда на

Явірник. Зробила Коргіда на Явірнику, що мала зробити, пішла на Зелене, там перейшла Черемош і подалася понад Лудівець, а там д'горі, щоб зайти на Лудову. Лишень, що пройшла може сто кроків Лудівцем, а тут з ліса жандарми. Зробили там на неї засідку. Мабуть зрадив Коргіду лісничий на Явірнику — певне, що так... Почала Коргіда відбиватися від жандармів... Сакзала собі: «Живою не дістанете мене в руки»! І так було. Одного жандарма вбила, кількох поранила... Жандарми намагалися конче взяти її в руки живою. Конче. Може й мали такий наказ... Коли обступили Коргіду з усіх боків, і от-от мали вже схопити її в руки, вона одним махом руки витягла ніж з-за крайки й пробила ним своє серце... Впала мертвою на березі Лудівця... Довго шукав Олекса тіла своєї Коргіди й не знайшов... Мабуть жандарми забрали його з собою. Жив Олекса самотно й відлюдно. Щастя ще, що мав при собі сина — одинока Василя. Стільки «пам'ятки» по собі залишила йому Коргіда.

XVIII

Не мав Олекса Сапріянчук-Коргіда великої потіхи з свого сина Василя. Не мав щастя і той Василь, одинак у батька — багатія... Гарний, здоровий був з нього легінь. Дедя думав уже, з ким би то його оженити. Та сталося зовсім інакше. Вертав Василь з полонини Добрини. Сходив уже зі Скупови. Аж тут на плаю схопили його жандарми... Завели на Устеріки, а звідтам до Коломиї та й до війська! Завезли до Відня... Чи зрозуміє хто біль, розпач, жаль і тугу молодого легіня, який знав лишень свої гори та лісові й полонинські простори, а нараз опинився в цілком чужому світі!.. Подумати: вільний, гірський орел у чужій, залізній клітці. Не переломити, не перегризти її, не дістатися на волю, не побачити своїх гір, не почути шуму своєї річки... Дванадцять років — кажуть — має сидіти в цій клітці, голову розіб'є в її стіни, життя позбавить себе... Думки чорними воронами залітали в голову, туга в'їлася в серце, розпач намовляла до самогубства... Але на дні душі легіня жевріла надія, що він таки побачить ще свій зелений Бескид... І ніщо інше, тільки ця надія дала йому силу пережити у Відні два роки. Два, довгі, як вічність, роки. А далі сказав, ні! Ані однієї днини довше! — Не витримаю! Я жити хочу! Хоч ще раз поглянути на зелені гори, напитися води з чуркальця на Ску-

пові й, послухати шуму лісів, а тоді й умерти... Але там! — Там — не тут! І втік... Вилетів з залізної клітки... Але ж, скільки сили, завзяття, витривалости й впертости, та й відваги треба було, щоб пуститися в ту далеку дорогу! Якої твердої віри в свої сили потрібно було, щоб вірити, що задумана втеча вдасться і він побачить свої гори. Було вже під осінь, як утік. Знав, що треба йому дістатися в ті гори, що за Віднем, а тоді горами й лісами, а все на схід сонця... Дістався, як задумав, у Карпати, вперед у ті польські, що їх Татрами звуть, а потім у Лемківські, а там і в свої... Та легко сказати «дістався»... У свої рідні гори, над своєю Річку, зайшов щойно перед Петром-Павлом... Та й ніхто був би не пізнав його, не сказав би, що це Василь, син Корґіди. Шкіра й кости, зарослий, як який дід, очі запалися в голову й світяться, як у голодного вовка. Від осені до літа йти й не припочивати! Йти покаліченими й спухлими ногами, витримувати голод і холод, боятися й оминати людей більше, ніж диких звірів, поборювати сотні всяких небезпек і перешкод, іти крізь дощі, сніги, бурі й морози, перебридати річки й перепливати ріки, спати, де попало, на землі, часто й на снігу, не бачити, не то не їсти, теплої страви, жити тим, що притрапилося, йти більше ночами, а днями критися перед людьми, самому, поза людьми, здобувати їжу, щоб не впасти з голоду, перестати бути людиною, а бути звіриною, яку хто захоче, може зловити, або й убити, на все це потрібна надлюдська сила, яку дає тільки гор'яча любов до рідного гнізда, до рідної землі, до батьківщини... А така любов була у Василя Корґіди, вона була і є в усіх наших верховинців! І ця любов-сила одної ночі принесла Василя Сапріянчука-Корґіду в граджу його деді Олексі й казала застукати у віконце... Збудився Олекса, відчинив двері й увів незнайомого в хату. Засвітив скіпку, одну й другу, підніс до обличчя незнайомого, вдивлявся в нього, але не пізнав, ба й не подумав і не догадався, що це його рідний син Василь... «де' шо не пізнаєш? Та ж я, твій син, Василь» — сказав, узяв дедеву руку й поцілував... Дедя поцілував його в чоло — пізнав по голосі, що це справді його син... Коротке й сухе було привітання батька з сином. Не знали верховинці, як і взагалі всі наші предки, ніжності, ні м'якості. Життя було тверде, тверді були й люди, навіть батько до сина, а син до батька. Доклав батько дров до ватри, щоб було тепло і поклав на стіл для сина харчі. Василь відсунув від себе все інше і каже, що нічого не хоче, лише

бриндзі і «буришінника», близько три роки не бачив бриндзі. Сидить за столом і тримає при собі кріс. Всміхається на це дедя... Василь каже, що цей кріс, то його найвірніший друг-приятель, без нього був би ніколи не побачив Чорної Річки. З ним ішов, з ним і спав, він годував його, він і сокотив його від злих людей і звірів. Утікаючи, нічого не взяв, лише кріс і куль, скільки міг придбати. Чуючи це, сказав його дедя: «Що ж, ти син Коргіди, а вона також не була ніколи без пушки, з нею і спати йшла»... Казав дедя Васелеві скинути з себе всі «лахи» і кинув їх на ватру, а з кліті приніс для нього нове «лудіння». Пішов Василь спати, але й кріс поклав коло себе... По кількох днях відпочинку хотів Василь іти туди, де таким, як він, місце, де йому бути й жити, не може тут довго перебувати — «варівко» перед жандармами, але дедя не хотів так скоро пускати його від себе. Жандармів, чи пушкарів не має чого боятися — поперше, ніхто не знає, що він тут, по-друге, чейже не було досі такого, щоб верховинець зрадив верховинця і видав його в руки ворогів. Перебував Василь у гражді деді щось із два тижні. В гражді? Та, куди там! Хоч би присилив його, то вирвався б із гражди — на верхи, на ґруні, на кичері, щоб натішитися горами й лісами! Ловити очима і втягати в себе їх красу і чари, а вухами їх шуми і шепоти...

Прийшов час розлуки з дедем. Піде там, де бував його дедя, де бувала і його неня Коргіда, в опришки піде. Лишень там тепер місце для нього, лишень там безпека життя. Там і нагода й можливість кидатися на тих, що не дають жити верховинцям вільним, свободним життям у вільних горах...

Перед відходом Василя в опришки, сказав дедя Олекса: «Мають «пани» для своїх синів якісь там школи, де навчають їх, як жити й панувати — так, а де ж школа для легінів, синів верховинців, де мають вони навчатися, як жити, щоб не датися ворогам, не дати себе й своїх гір їм у руки? Знай Василю, мають і верховинці школу для своїх синів, мають! Це опришківство! Та знай і пам'ятай: ніхто не має серця для нас, верховинців, не знайти нам у нікого крихітки милосердя, а навіть і доброго слова для нас ніхто не має! Лиш ворожість, ненависть, погорда й приниження... За людей нас не вважають... А ми таки люди! Були людьми й людьми залишимося! Але людьми твердого серця, людьми з пушками на плечах і бартками в руках, людьми, як твоя неня Коргіда була! Як у неї, так в усіх нас мусить бути для зай-

дів-ворогів: стальова бартка в голову, олов'яна куля в серце! Оце тобі сину, Василю, наука від деді Олекси й погибшої нені Коргіди».

Попращав Василь дедю, гражду й Чорну Річку та й пішов у опришки! Там не досягне його ні жандарська, ні пушкарська рука. Де перебував, куди ходив з опришками, про це знав не лише його дедя, знали й інші «гор'ени», але знали, як казали, «про себе»... Нераз і не два навідувалися в Чорну Річку жандарми, заходили до Олекси і пушкарі, питали, розпитували про Василя Сапріянчука-Коргіду, але нічого не довідалися. Не було в тих часах ще в горах зайдів, ляшків і півляшків та жидів, не було кому зраджувати гор'ен і їх таємниць так, як це діялося геть пізніше, коли-то й на Чорну Річку занесла біда жида, Гедайла Глязберга з його Рухлею. Гор'ени звали його Кидайлом Солудеком. Він побудував був собі хату на зарінку, ну й «торгував» усім... Він і його Рухля, це були очі і вуха жандармів і поліції... Від них вони довідувалися в кого рушниця, в кого пістолі, хто ловить уночі пструги, хто приносить тютюн-бакун з Кобак... Не було вже кому «роздекуватися» з ними — не було Коргіди... Але «роздекувався» з тими жидами Сам Господь Бог... Прийшла повинь, якої не бачили й не знали досі гори й забрала Глязбергів разом з їх хатою і всім, що в ній мали.

Довго був Василь в опришках. Оповідали, що своєю відвагою і завзяттям не робив сорому нені, Коргіді. Була б раділа сином, якщо б ще жила. Був Василь з опришками десь аж за Раховом, коли прийшов до нього післанець від деді. Мусить залишити опришківство й вертати д'хаті. Дедя вже ослаб, смерть уже за його плечима — помре й на кого залишити газдівство? Не було ради, залишив Василь опришків і вернув над Чорну Річку... Не довго ще жив дедя, помер. Але перед смертю показав Васелеві, де заховані скарби-золото, срібло й інше.

Величавий похоронок справив Василь дедеві — опришківський похоронок! А комахню справив не лише по дедеві, але й одночасно і по нені Коргіді... Та й найняв дванадцять Божих Служб за їх душі. Став Василь газдувати. Не женився — казав, що жінка для чоловіка, це так, як пута для коня. Але потім побачив, що газдувати без газдині це так, як орати без рала, й таки оженився. Взяв собі за жінку доньку Івана Декицюка, що мав гражду під Магурою в сусідстві з Кураками. Жандарми й пушкарі забули за нього... Ні разу не заходили до нього, залишали його в спокою...

XIX

Василь Сапріянчук-Коргідюк і Декищючка мали лишень одного сина Федя. Гірка, не солодка була їх доля з тим Федем. Дуже неслухняний, самовільний, упертий — коравий удався. Змалку такий уже був. Щойно десь п'ять-шість років було йому, а він уже за пушку й пістолі сеговав. Не знав дедя, де ховати сперед нього зброю. А трохи підріс, так пушку на плече й у ліси. Що побачив, те й застрілив... Застрілене приносив до хати — сарнюка, лиса, куницю, чи рися або видру. Але, застріливши рогатого оленя, кликав дедю, ще й з конем... Олень великий і тяжкий, але яке смачне м'ясо з нього, а ще як завудити його! Як мав вісімнадцять років, то вбив уже два ведмеді... Казав тоді, що він уже не «хлопчіще», а справжній легінь... Василь не пускав його на забави, храми чи весілля, а то наробить зараз «бешкету», счинить бійку, поразбиває легіням голови, порозвалює плоти — огорожу, повибиває вікна, а ти, дедю, іди потім «заглаголюй» побитих і пошкодованих. Ото одного разу пішов Федько таки на храм у Красноїлю. Все було гарно й добре, був і в церкві, моливси. Але, що трапилося по Службі Божій? Зійшовся з такими, як сам, із Шушерібченим Федем із Синиць, і ще з одним Федем, Шкабарем із Змієньського під Крентою, та й розпочали бійку, в яку замішалися не лише легіні, що там були, але й молодші газди! Не одна голова була тоді розвалена, не одна бартка поломана. «Всеко» пробував Василь зі своїм синком — «подобру» й «позлу» — нічого не помагало. Забіякою вродився, а забіяцької вдачі ніяк змінити. Немало нажурився Василь, що буде з його газдівством по його голові? З Федя, бачить, не буде газди. Вдався в свою бабуню-«сніська» Коргіда...

Аж ось однієї ночі, а пішло було Федеві поза двадцятку — Федько Василів зник, пропав... Минув тиждень, ба й два і більше, Федя нема, нема й чутки про нього. Пропав, якби під землю запався, або поплив, з Черемошем. Аж геть по якомусь часі йдуть по горах радісні вістки: там убив хтось двох жандармів, там пропало кількох пушкарів; ішли до Красноїлі гайдуки — п'ять їх було — лише два вернули до Устерік, а трьох пропало, — ніхто не знає, де поділися.

А тут ще одна, з радісних найрадісніша вістка: в Устеріках згоріла мандаторія — мандатор утік ледве живий. Шепчуть собі гор'єни на вуха: це Федьо, син Василя Сапріянчука, дібрав до себе ще кількох легінів і опришкує... Такі слухи дійшли й до Василя... А «пани» скажениють... Не лише не можуть зловити тих опришків, але й не знають, хто вони й звідкіля. І таки не дізналися ніколи... А Федьо, «погулявши», вернув до гражди деді... Признався дедеві, що хотів пімститися і пімстився за смерть своєї бабуні Коргіди... Смерть за смерть, так повинно й мусить бути... Та чи лише Федьо так думав? Ні, так думали й так робили майже всі тодішні верховинці. «Присяг» Федьо перед дедем, що не буде вже опришкувати й почав потрохи помагати в газдівстві. Але не легко було йому встаткуватися і змінити свою вдачу. Оце знайшов собі побратима Андрія Кураківського, що то його дедя мав гражду на Пушкарі під Синицями. Дібралися обидва ці побратими, обидва «завадіяки», шукали лише нагоди, де б погуляти й набутися, але так, щоб мали люди що про них говорити. Почав Федьо знову робити те саме, що робив перед своїм опришківством. Де весілля, храм, толока, чи яка забава, там уже й Федьо з Андрієм. Набуваються, танцюють, все, як годиться, а нараз крик, вереск, уже «дзвонять» бартки, летить на голови посуда. Вони завжди знаходили нагоду, до, як казали, дурішок. А воно не «дурішки», а таки бійки бували. Били, кого й куди попало. Ніхто не зачіпав їх, усі боялися тих двох забіяків... Та це все, що робили на забавах чи весіллях, були справді лише «дурішки» супроти того, що виробляли не раз у Жаб'ю в жидів.

Заходять до жида, що продає горілку. Сідають поруч інших, що п'ють, кажуть дати й собі горілки, випивають. Потім беруть повну пляшку горілки й «чістують» усіх, хто є в коршмі. П'ють усі, от уже й співають, хтось там на сопілці грає... Весело. А тут нараз, одна пляшка у вікно, за нею друга, а там уже йдуть у рух бартки, летять крісла й лавиці, зі столів залишаються лише тріски, жиди тікають, гук, крик — у коршмі голі стіни... Побратими «зробили» своє і пішли. Жид мовчав, не подавав на них скарги, боявся, напитає собі ще більшої біди... «Винюхали» Федьо з Андрієм, що до Жаб'я прийшов відділ пушкарів із своїм командантом і що той «старший» заходить вечерами до шинку одного жида, що має дві гарненькі доньки. Засіли одного вечора на того «старшого»... Довго на нього чекали... Аж

ось, він уже вийшов від жида — йде... А вони, як половик на когута, на нього... Заткали рот, щоб не кричав. На дорозі ні живої душі, пізно вже... Привели старшого пушкар'я до дерева, що на високім березі Черемошу й нахилене над ріку. Підтягнули «панка» на те дерево й прив'язали до грубої гіляки, що зовсім нависла над ріку. Зробили своє і попід Магуру пішли на Чорну Річку... Ще перед сходом сонця були в гражді деді Василя... Тож то сміху й потіхи було в горах, як рознеслася чутка про нічліг пушкар'я на дереві над Черемошем!.. Розвідали, що один з прибічних гайдуків мандатора на Устеріках має любаску, до якої вечорами часто заходить... Закралися однієї ночі до хати тієї гайдукової любаски. Зайшли котячим ходом, ніхто їх не чув і не бачив... Любаску набили так, що два тижні не могла піднятися з ліжка, а гайдука розібрали догола й прив'язали до кладки, що веде почерез Черемош на Стебне. Мали гор'єни сто потіх...

На Явірнику «навчали розуму» злющого «фештіра»-лісничого. Витягнули з шопи його віз, затягнули на високий берег Черемошу й пустили в бердо, а коні завели в Лудовець...

Такі то буди два побратими. Але зайшло таке, що з побратимів мало не стали ворогами. Ось що трапилось: — як іти з Магури до Жаб'я, там над невеличким потоком жив великий багач Дмитро Бурдинів... У нього була донька, гарненька, як сонце, Васютка — називали її «чічена» Васюта. Коли ввійшла до церкви, то всі люди на неї оглядалися, а легіні, то таки дуріли за нею. Була одного разу толока у Василенків під Жабівським, а вечером після неї забава. Прийшли на ту забаву Федько з Андрійком. Яка ж би це була забава без них обох? Заграли жабівські музиканти — пішли легіні з дівчатами й молодичками в танець, задрижав поміст у хоробах — от, от, полетять з нього тріски. А музиканти «ріжуть» аж струни рвуться. Васюта Будрино не танцює, ні, а літає, ногами помосту не досягає. Кожний хоче танцювати з нею. Взяв її у танець Федько, злоститься Андрійко. Пішла в танець з Андрійком, лютує Федько... Погано! Обидвом Василянка впала в очі, обидва влюбилися в неї... Що ж буде з їх побратимством? Почали оба заходити під хату Будрино й сходитися з Василянкою, але так, що один про одного не знають. А Василянка з обома сходиться, до кожного однаково моргає бровами й очима світить, до кожного однаково сміється, та й обох запевняє, що любить... Оце одного вечора коло чуркала за хатою в то-

лоці зійшовся Андрій з Васютою. Щебечуть до себе, як двоє пташенят. Не знають, що зараз там за буком Федьо. Бачить їх і чує, що говор'ять... Питає Андрій Васюту, чи справді його любить, та чи хоче стати йому за жінку? На це Васюта, всміхаючись: «Але ж так, але ж так»... Тоді Федьо з-за бука до неї: «О, ти брехлива суко, ти ж це саме казала вчора мені!» І барткою по голові її, раз і вдруге. Це саме зробив і Андрій... Хвилину й Васюта мертва, залита кров'ю... «Не буде більше дурити, ні мене, ні тебе» — каже Федьо. «Ні — не буде!» — повтор'ює за ним Андрій... «Так, браччіку Андрію, не буде вже Васирина ні твоя, ні моя» — додав Федьо. А тепер присягнімо, що не видамо один одного, ніхто не сміє дізнатися, хто вбив Будринову Васирина. А ми, як були, так і будемо даліше побратимами». Поклали навхрест бартки, приклякли, поцілували вперед бартки, а потім себе й розійшлися... І були даліше побратимами, а хто вбив Васирина Будрино, про це ніколи ніхто не довідався... Таємницю її смерті взяли з собою до могили.

XX

Довший час був Федьо легінем, не женився. Але його дедя старівся, могла прийти смерть і забрати його з цього світу. На кого ж тоді залишилося б велике газдівство? Легінь же без жінки-газдині, це не газда, господарка потребує господаря й господині. Каже раз дедя до Федя: «Федю, ек думаєш, не чес би тобі вженитися? Може б я пошукав тобі, еку газдівску дівчину, щоб була тобі добров жінков і газдинев? Що скажеш на цисе?» Підсміхнувся Федьо і каже, що він уже сам знайшов собі дівчину в Гарасівського Єлачини при плаєві з Чорної Річки почерез Комарничний на Скупову... Що на це скаже дедя? — Нічого, нічого, дівчина з газдівського гнізда буде добров газдинев. Єлачина — передовий, чільний «газда» — сказав старий Сапріянчук. Не довго надумуючись, післяв Сапріянчук у «визнавки» до Єлачини Гарасівського Кайлачукового Дмитра. Вернув той з «визнавок» і каже: «Все гаразд» — Єлачина згідний видати доньку за Федя з охотою... Обоє вже давно «си знюхали»... Врадили зробити весілля у м'ясниці по «Відорщіх» — по Йордані. Почали приготувлятися до весілля, ладнати все — це ж справляють весілля два багаті! В Гараса буде газдівське, а в Сапріянчука «опришківське» ве-

сілля. Сапріюнчуки, це ж іздавен-давня опришківське гніздо, а це не «щобудь».

Перше подбали про музикантів. «У князя» гратимуть музиканти таки місцеві, старий Мінайло з помічником, а в «кнігині» — Кобрин з-під Кренти. Тиждень перед весіллям пішов князь з друзбами по ґрунях просити гостей на весілля. Трьох дружбів мав... Та й, яких? Першим дружбою був Смичуків Іван. Він мав якусь там «зачіпку» з «фештіром»-лісничим у Явірнику. Дійшло було до того, що «фештір» витяг «лівольвер» і хотів Смичука застрілити. Але зле «потрафив»... Іван лиш раз чимось там «дотекнувся» панка, вдарив по голові і вже той неживий на підлозі. Щоби знав, пане, що то задиратися з верховинцями, а ще з тими з Чорної Річки! Зробив Смичук своє, та й почерез ріку (Черемош) в потік Лудовець, Лудівцем у Березник, на Скупову, а з неї д'хаті на Чорну Річку. У хаті не був довго — пішов геть, а куди, того не сказав і своїй нені. А «шандарі» почали шукати вбивцю лісничого. Хтось там доповів, що бачив Смичука Івана, як виходив з дому «фештіра»... Заходять шандарі до Смичучки, допитуються за її сином Іваном. А вона їм усе «їдної»: «Іван тої днини, ек убито на Явірнику фештіра, був дома, рубав дрова й нікуди не ходив, а ніч переспав гендечки на лавици. Рано встав, похарчував і пішов... А куди, того не сказав... Оце шосми знала, тосми й сказала, бирше нічого не скажу, бо не знаю»... — «А де тепер Іван» — питають шандарі... «Де Іван? Питайте ви мене, а я му питати вас» — на це Смичучка. І так шандарі з чим приходили, з тим і відходили... А Іван знав добре котрі то шандарі так дуже ним цікавляться. Вони стежили за ним, а він ще більше за ними.

Одного дня, якось так «невміньки», зустрівся Іван з двома шандармами на старому плаю, що сходить з-під Кренти на Сухарівську бер, кладку на Черемоші... Як там воно було, того ніхто не знає досі — досить того, що тих двох знайшли вбитими на плаю. А Іван «роздекувавшись» з ними, пішов собі, «екби ніколи нічого не скоїв, убочами на Рикалівку, а звідтам д'хаті. Зайшов у хату так, що й неня не чула й ліг спати... Почали шандарі «тягати» Івана на «протокули» — мучили й били, але нічого не «вібили» з нього. До того неня і сусіди «присіглиси», що Іван увесь час був при хаті, майстрував щось у хаті і «кутав» маржину. Тож не могли «пани» пакарати Івана й пустили д'хаті. Отакий був перший дружба Федя Сапріянчукового...

Другим дружною був Кураківський Андрій, третім Дмитрівський Микула... Обидва недалеко відбігли від Івана Смичукового... Що ж — який князь, такі й дружби... Ходить Федь з друзями по грунях і кичерах, спрощують гостей на весілля... А що діється у хаті старого Федя Сапріянчука? О, тут великий рух і «закрутанія»! Варять і печуть, досолюють і приперчують, щоб усе було смачне. «Челіддю» при печах — у хаті і надворі «комендирує» та славно на всю Чорну Річку «кухарка», Пузириха, з-під Шкіндівського груня. М'ясо — м'ясом, не така велика «штука» його зварити, чи спекти, але не так просто з голубцями. Перш-усього треба їх багато наробити, до «начінки» в листя з крижовок додати відповідну кількість перцю і цибулі, та й ще там чогось, щоб мали не лише смак, але й запах; у начинку треба дати багато сала, щоб голубці були «масні», а потім накласти їх у нові, випалені з глини горшки, горшки запхати до гарячої печі, замастити (заліпити) затулу, щоб не варилося, а «доходили» в парі, смажилися — ну, й треба знати, коли витягнути їх з печі, щоб не пригоріли. Подруге, дуже важлива справа — це студинець із свинячого й баранячого м'яса, з голів і ніжок. Найкраще смакує студинець з вудженого м'яса, але треба знати чого й скільки додати до нього, щоб смакував, і добре застиг. Усе це знає стара Пузириха. Вона й допильновує і дбає, щоб усього було подостатком, щоб нічого не забракло, а то ще й на повесілля залишилося. О, роботи й закрутанії багато! — А там уже посходилися світелки шити вінок до шапки князеві. Вінок мають шити лишень найчесніші і «найпорядніші» жінки, ті, які в згоді і любові живуть зі своїми чоловіками, як от Василиха Семенишина, Парасина Гаврішечка, Дмитрушиха, Храпічучка й інші, до них подібні. «Аскже — так було з первовіку й так має дальше бути — не інакше!»

До сходу сонця нарвано барвінку, а вінок має бути готовий до вечора. Увечір «зачінане» — вінчання повинно відбутися завтра. Оце вже й музиканти прийшли — починають сходитися і гості, а всі з «приносами»-подарунками.

Прибирають деревце — деревце «кедрове», принесене з далекої полонини, Кидроватого, де був колись великий кедровий ліс і де стоїть до нині «сідець» — камінний стілець Олекси Довбуша... «Ушкварив» у скрипку Мінайло аж іскри посипалися зі струн, ударила його донька в «злотні» цимбали, а той «сліпий» з Пушкаря послинив дірки флюери і подув у неї — заграли разом такої, що здавалося, не лише

люди, але й хата й усе в ній підуть у заворотний танець. Перший пішов у танець сват, Дмитро Кайлачуків з Гарасівською Катериною, другий Мартинів Іван з Баранючкою, за ними пішли й інші, зробилося велике колесо... Між молодицями веде перед у «данци» та запишнена, намальована, Гафія Джуракова — вертиться, як веретено, крутиться, як колесо в млині, обертається голубкою до голуба... Набутки й танці тривали далеко поза північ...

Спали мало й коротко. Раненько треба виряджати князя до вінчання — в церкву в Дідушковій Річці. Перший прокинувся з короткого сну таки сам князь Федько і «покорнев» усіх інших. Вмився холодною, як лід водою, натягнув нові крашениці, нову, льяну сорочку, киптар і ярований кожух, черес, а за нього вклав пістолі, перевісив через плече порошницю, на ноги взяв вишивані капчури, а на них постоли — «віроб'єки». — Готовий до шлюбу. Зійшлася вся «фамілія» Сапріянчуків — Андрій, Лесьо, Михайло, Іван, а всі з Сапріяногового пня... Матками для князя стали тета Єлена Плючкалка з Гриневі і Марійка Гаврилюкова з-під Синиці. Позасідали за столи старости, бояри, й світелки, — щоб у хаті все добро сідало. «Кухарки» кладуть на стіл усякі харчі, старший староста наливає напитеків у пугарі — п'ють і харчують. А за той час дружби на подвір'ї сідлають коней, сідла накривають коверцовими ліжниками, коней заквітчують, до ший прив'язують дзвіночки й колокольця. Гості виходять з-поза столів, дедя здійсмає з жердки шапку з вінком і кладе на голову Федеві, що прикляк перед ним. Заграли музики, але вже смутної, жалісливої, заспівали весільні гості. Виходять усі надвір — дедя з гуглею в руках на плечі Федея, що сів на коня. Дружби, бояри, старости й матки сідають на коней. Докіль вирушати в дорогу до церкви, дружби «палять» з пістолів. А Матіюків Іван «віпавив» так з моздіря, що здавалося, хати розлетяться... Заграла музика — поїхали в Дідушкину Річку.

На плаю чекає вже на князя княгиня з дружками, батьками, матками й іншими гістьми. Вона мала чекати, як умовилися, за мостом недалеко Шелефети. — Іде князь з гістьми понад Річку до церкви, вперед стрінуться з княгинею, а тоді поїдуть уже разом усі до церкви. А тут біжить їм назустріч молодий легінь — біжить, аж язик «вісолотив», махає руками й щось кричить... Це Юрценків син — той легіник. Каже, що там ровта пушкарів напала на княгиню і всіх її весільних гостей та й княгиню стягнули з коней. Дальше

оповідає, що пушкарі «хотє відев» забрати княгиню на Устеріки... Але воно так не було, пушкарі чигали на Сапріанового Федя — його, не княгиню хотіли зловити й завести до Устерік. Знали, що має там за мостом зустрінутися з княгиною, а вони дістануть його в свої руки та й до Устерік — в катуш... Знали вони, що Сапріян кине́ться на них, щоб відбити княгиню, а вони тоді скажуть, що він напав на них, на «цісарських» слуг...

Звертає дружба Кураківський коня д'ггражді Сапріяна. — Кінь не біжить, а летить. Ось він уже перед хатою, кількома словами сповіщає, що сталося на плаю за мостом.. Хто на коня, а хто пішки — на пушкарів, відбивати від них княгиню. Рушило все, що там було — кожний з тим, що мав, і що міг захопити в руки. До того ще й заграли тривожно в роги — пішов голос по ґрунях і кичерах — біжать мужчини, а навіть і молоді жінки, а всі не з голими руками. Перший допав пушкарів князь Федьо, а поруч дружба Іван Смичуків... Найважливіше було напасти на пушкарів нагло й ненадійно, щоб не мали часу стріляти. Тож наскочили на них перше кінні і почали бити бартками й сокирами не лише по головах, але й по руках, щоб вибити з них пушки. Пушкарі почали відступати назад і дійшли аж на жолоби коло Декицина. Тут розгорілася страшна, затята й кровава бійка. До бійки долучилися і гості княгині, били пушкарів воринням, вирваним з огорожі. Прибігло багато людей з верхів і ґрунів... Відсунули пушкарів на Дубівський, де стрімкий, скелястий і високий берег Річки, а тоді пушкарів по одному в бердо... Позлазили легіні з коней — перший зліз Федьо, за ним Смичук... Здавалося, що цим двом не треба жодної допомоги, самі дадуть собі раду, з пушкарами! Кількох легінів перебігли царинками дорогу, щоб пушкарі не могли втікати на Устеріки... От уже кількох лише найзавзятіших пушкарів б'ються ще, не здаються... Більшість лежать, одні вбиті, інші важко ранені. Тих ніхто не рухає — верховинець не б'є лежачого... Князь Федьо дістав дві кулі від пушкарів, одну в ногу, другу в плече, але він цього й не знає, за-гор'яча не чує. От допав одного з тих завзятих пушкарів — високий, у плечах широкий... Не зчувся «бідачисько», а Федьо вже на його плечах — їде на ньому, як на коні і коле ножем у плечі, щоб бігав по дорозі... Міг легко вбити того пушкар'я, але не зробив цього, кинув його в бердо... Щойно тоді почув дошкульний біль у плечі! Решту пушкарів «викінчував» Іван Симчуків з такими, як він сам.

Мав цей Іван кілька пушкарських куль у своєму тілі, та з цього сміявся, казав, що йому це не першина... «Зайдейські кулі не люблять довго сидіти в ньому, самі вилазять — вилізуть і ці...» Так воно й було... Побули пушкарі на весіллі у Сапріянів, але напилися замість зеленого, червоного вина — крови — говорили довго наші «гор'єни»... Так, але того «червоного вина» напилися і наші — було немало пораниених — на щастя вбитих не було ні одного. Зранену ногу мала й княгиня... Але за два тижні таки відбулося її вінчання в красноільській церкві. Церква була повна людей... А потім відбулося справжнє весілля з напیتками, музикою, співами і танцями. Наші «гор'єни», тепер уже не лише ті — над Чорною, але й над Білою Річками, вміли набуватися. А як танцювали, то так, щоб із помосту летіли тріски й чути було аж на Скупову...

Коли постали посидки по ґрунях і кичерах по обох боках Річок, Чорної і Білої, від жаб'ївської Магури по Ферескулю і від Красноїлі по Скупову, названо цю велику й багату оселю-громаду Головами... Довгий, довгий час після весілля Федя Сапріянчукового з Василюю Гарасовою не показувалися пушкарі і гайдуки в Голови — заходили в Дідушкову Річку, а даліше ні кроком. А вже на Чорну Річку ніхто не зотягнув би був їх і волами. Як вогню боялися «опришків-
...«в'єдні оложчо

Але Федьо Сапріянчук не дуже довго жив з своєю Васютою... Загинув з рук «шандарів»... Одного літа пішов був відознати маржину на полонині Мокрині. Коли ж вертав з тієї полонини й перейшов був уже Скупову, та й був коло Карабайла при плаю Середнім, зараз там за Дмитром Онуцьком, «віштрикли» з чагара жандарми й на Федя. Той боронився, як лише міг, кількох жандармів поранив, але вкінці сам тяжко ранений упав на плаю. Жандарми зв'язали йому руки й пігнали до Устерік, а звідтам до Кутів і через Косів до Коломії. В Коломії на ринку його повісили...

Залишилася Федева Василина вдовицею... Вже по смерті Федя привела на світ дитину, сінка, якого назвала по дедеві Федем.

XXI

В жилах усіх Сапріянчуків плила опришківська кров, а в серцях горіла любов до всього свого й палала ватрою ненависть до ворогів, до всяких зайдів. Але всетаки найбільше

тієї бурхливої крові з любов'ю і ненавистю було в жилах і серцях відламку Сапріянового роду що його Коргідами, чи пізніше, Коргідюками, названо. От цей Федько Сапріяничук-Коргідюк, що народився після того, як його дедю, теж Федя, повісили в Коломії, мав у собі вже змалку опришківську кров. Було йому щойно щось з дванадцять років, а вже ходив із своїм дідом по нені. Ілачіною Гарасівським, по лісах і полював на різну звірину, при чому вже тоді думав про «полювання» на зайдів, ворогів верховинців... Думав і затискав зуби. Не цікавило його велике газдівство, що залишилося по дедеві, його провадила неня, а їй допомагав її дедя і брати. Ні, його цікавили пушка й пістолі. Та й цікавили ще його покійний дедя і його брати. — Федько розпитував у нені та в діда, що сталося з його дедем, де він і що з ним. Коли ж почув, що дедю повісили в Коломії, питав, хто й за що повісив його? Коли ж і це почув і довідався, що дедю повісили ляхи за те, що не хотів їх і їх слуг бачити в горах, і гнав їх геть з гір, тоді став допитуватися хто це ті ляхи й чого лізуть у наші гори та ненавидять гуцулів, б'ють, саджають до криміналів і вішають? Коли ж довідався правду, затискав малі ще кулаки й скреготав дрібними, білими зубками. Ішов геть далеко від гражди на якусь кичеру і попадав у глибоку задуму... Думав — забув усе, навіть і їжу. А що й про що думав, це була його таємниця — цього не казав нікому. Бувало часто й таке, що зникав з хати на кілька днів... Блукав горами й лісами з пушкою і порошницею почерез плечі, з пістолями за чересом і барткою в руці. Не вертав ніколи впорожні, приносив на плечах убиту звіринку. Виріс на гарного й сильного легіня — ніхто не важився «дужітиси» з ним, та й боялися свої й чужі його бартки-сталенки. Ні дівчина, ні молодиця не вміла так вивівати віником, як Федько барткою. Мав Федько двох приятелів-побратимів — Михайла Федорового з Блихового і Петра Футівського спід Рикалівки при плаєві на Кренту. В тому часі стояли постоем, чи, як казали, мали «постерунок» пушкарі, люті вороги, на Жаб'ю коло Гапчуків. Не давали спокою верховинцям ні вдень, ні вночі — дуже докучали, гонили й били.

Оті-то пушкарі зловили Андрія Футиного дедю, побратима Федя Петра, з пушкою і порошницею на плечах. Зловили й посадили в темницю в Жаб'ю. Пішла чутка, що завезуть його до Коломії і там повісять... Що буде, те буде, а дедю треба рятувати, — подумав його син Петро, побратим

Коргідиного Федя. Дух Довбуша живе ще між верховинцями, та й є ще в руках «топір» і «кована бляшка», знайдеться ще й щось інше... Так думає не лише Петро, син Андрія. Оце зійшлися на раду легіні — радять, як визволити Футиного Андрія з пушкарської в'язниці, поки ще вивезуть його до Коломиї. Є крім Петра Федьо Коргідюк, Дмитрашівський Михайло, Василь Бедзеїв з Улогів, Гавришак Дмитро, Мартинів Іван з Розчалин, Юра Чапчіїв з Панайцівки, Юрчаків Петро з Блихового, Федьо Джуфко зі Змієньського, є легіні з Рикалівки. Всі однієї, твердої думки: Не сміє пропасти гідний, передовий газда, під Магурою, Андрій Футин! Ганьба і сором покрили би Магуру й Чорну та Білу Річки, якщо б він загинув у ворожих, катівських руках! В усіх одна думка, одне слово й одна постанова. Дух Довбуша не лише між ними, але й у них, легінів опришківської крові! Однодушно врадили, щоб там не було, визволити Андрія з темниці у Жаб'ю.

Наступної днини зійшлися легіні в поточині під старим буком коло Юренчіхи. Є всі, ще й долучився Шушерібків Дмитро. Пішли... В кожного пушка, пістолі, ножі й важкі топори, а найважливіше, в кожного відвага, завзяття і жадоба кровавої пімсти. Зайшли по дорозі до хати старої Василичучки — на станицю пушкарів завчасно ще робити напад, на них треба напасти коло півночі, як добре поснуть. Тут обрали своїм ватажком Федя Джуфка, а той оглянув у кожного зброю і повчив, що, і як мають робити, коли підійдуть до станиці...

Пішли, як нічні тіні, тихо, спокійно, мовчки. Перед північ'ю були над Черемошем. На кладку не підуть, там напевно стоїть пушкарська сторожа. Мусять перебрести Черемош. О це не так легко, як би комусь видавалося. Черемош не дуже глибокий, зате шалено бистрий, звалить з ніг сміливця, що захоче перейти його. Вода рвучка, а на дні вигладжене, слизьке каміння, — посовгнувся і вже у воді, пропав; Черемош не випустить зі своїх рук. Так — грізний Черемош, а ще вночі, так, але не для цих легінів, що ось тут, над ним! Для них, ні вогонь, ні вода не страшні. Вогонь переплигнуть, воду, як не переплвуть, то перебредуть, і буде так, як захочуть...

Бредуть, вода Черемошу не лише бистра, але й студена. Та не охолодить гарячої крові в жилах сміливих легінів на чолі з завзятим Джуфком! Перебрили Черемош. Тепер не дорогою, а царинками почерез вориння і поза людські граж-

Св. Юрій, опікун Верховини

»Бо лиш гуцул в своїх горах,
бо лиш гуцул в світі пан!»

ди до Галчукового посидку, а від нього на пушкарів... Ось вони вже там... Перед брамою станиці сторож із зброєю на плечах. Лисом підсунувся д'ньому Джуфко... Ніж у серце й уже пушкар на землі... Ані не «пikнув»... А тепер на знак Джуфка кулі у вікна, бартки в двері — одні вікнами, інші дверми і вже всередині кімнат, де спали пушкарі. А тоді бартками по їх головах. Потекла кров... Крик, стогін, биття бартками, стріли... Та тут закричав Петро на весь голос: «Гей, дедя мій, Андрій убитий, онтам лежить, якийсь пушкар просадив йому ножом серце!» На цю вістку попали легіні в страшну лютю — не було помилювання для пушкарів, рубали їх топорами, різали ножами, дусили руками. Ні один пушкар не вийшов живим з рук легінів. Але було й декілька легінів ранених — їх треба було нести та й заховати десь у хатах, що були під верхами, або й у верхах... Розплатилися легіні добре з пушкар'ями, але ж, таки не вдалося врятувати Футиного Андрія... Жалували й плакали за ним усі, що його знали. «Годний і лепський газда був покійничок, дай му Боже царство» — говорили гор'ени і молилися за його душечку. А легіні, що ходили до Жаб'я визволяти Футина? — Не могли вертати до своїх хат і сидіти в них! Знали, пушкарі не залишать їх у спокою, будуть стежити за ними, поки не дістануть їх у руки й не пішлють на шибеницю. Та легіні не з тих, щоб дали себе в руки ворогам. Ні, вони пішли в опришки! Пішов туди і Федьо Сапріянчук-Коргідюк із своїми побратимами. Бували в опришках його прадід, дід і дедя, була й прабабка. Пішов туди і її правнук... То ж, чи дивно, що пізніше село над Чорною і Білою Річками, Голови, мало здавен-давно й по новіші часи славу опришківського гнізда? Пішли наші легіні в опришки — щаслива їм дорога!

Держалися все разом. Федьо перевищав усіх ростом, силою і красою — був, як орел між соколами. Пропадали за ним мадярочки, ще більше волошки. Та він сміявся з них і гнав їх геть від себе. Підспівував:

Посівав я ячмінь, вродився горошок,
Ой, не дам я гоцулочку за десять волошок.

Найстаріший між ними був Джуфко — віком і шибайгольовством, відватою і очайдушністю. Усюди був першим — зброю не випускав з рук — пістолі клав собі під голову — бартка була його любкою. Але одного разу попав був таки в руки мадярським катунам... Був би пропав, якби не Федьо

Коргідюк. Він вирвав Джуфка напівживого з поганих рук — і на плечах заніс у захистне місце. Джуфко був сильно поранений, але якось «вілізався» з тих ран. Опришкували «за горов», ходили у Волощину і Молдавщину, відвідували й Косів і Кути, — ширили всюди пострах, били ляшню-зайдеїв, де попало. Куди ходили, то ходили, а зимували завжди на Бабі-Лудовій, як колись Юрашка Туманюк. Однієї осені, вертаючи з Волощини, зайшли в село Сторонець-Путилів на Буковині. Гостив їх у себе найбагатший тут ґазда Косован, правнук того Косована, що то колись зайшов сюди з Косова. Його дідо знав добре Юрашку Сапріяна-Туманюка. Зрадів, коли довідався, що Федьо Коргідюк з ґнізда того Сапріяна-Туманюка, славного опришка. Кілька днів гостив легінів у себе, не легко й не скоро відпустив їх від себе. Дуже вподобав собі Федя Коргідюка, але ще більше вподобався Федь донці Косована, Ксені — очей не спускала з Федя...

А Федь? О, йому теж «упала в око» білявочка, кучер'явенька Ксеня... Але не опришкам зривати собі очі на гарних дівчат! Опришок сьогодні тут, а завтра вже там. Сьогодні живий, завтра мертвий. Таке опришківське життя, нема в ньому ні місця, ні часу на дівчата... От і побратим Федя загинув, той Михайло Федорів з Блихавого. Між Стебним і Полянками вискочило кількох пушкарів із засіки, а Джуфко на них. От він уже в їх руках, на рятунок скочив Михайло. Вирятував Джуфка, але сам згинув. Пімстили легіні смерть товариша, о, ще й як пімстили, але що ж, Михайло погіб. А мандатори завзялися, щоб не було, мусять знищити опришків. Дуже вже розгулялися і роззухвалилися. Бойчук Клим гуляє, йому Джуфко зі своїми легінями допомагає. А десь ще другий і третій ватажок громлять зайдів, із гір гонять. Замало вже на тих опришків пушкарів, спровадили жадармів з Коломії... Іде завзята й кровава боротьба. Джуфко намагається перевищити Бойчука-Кляма. Джуфко... Ніхто не знає, звідки появився він на ґруні між Чорною і Білою Річками. Може, як дехто казав, відірвався від тих гайдамаків, що десь там на далекій Україні платили ляшні хлібом за хліб, а зубами за зуби? Може? — Про нього, про тогс Джуфка Федя, треба ще сказати, що він горів ненавистю до всіх зайдів, до ворогів верховини! Зубами кусав би був їх, на вогні палив би!

А пізніше таким самим був його внук, Василь Джуфко, що то оженився був у Зеленім і там осів був. Оцей-то Ва-

силь Джуфко був душею повстання гуцулів проти Польщі 1920 р. Він-то, застріливши двох польських жандармів, закидав їх станицю в Зеленім гранатами й запалив її. Коли ж потім польська карна експедиція повиловлювала гуцульських повстанців і посадила в коломийську тюрму, а решта втекли «за-гору», Джуфко не дався зловити полякам і не пішов за Чорногору, але залишився даліше в своїх горах і гуляв в них даліше. До нього пристав був ще Василь Семенюк-Бездейко з-під Магури. Обидва були озброєні, завзяті, відважні й сміливі, що їм пари знайти не можна було. В них обидвох, а передовсім у Джуфка, віджив дух Довбуша. Дався він узнаки польській поліції в горах. Нападав ненадійно на її станиці, як це було у Жаб'ю-Ілці, Зеленім, Кривополі і деінде, закидав ті станиці ручними гранатами, тай зникав. Робила поліція на його облави лісами й полонинами, розпитувала за ним по селах і ніяк не могла дістати його в свої руки. Джуфко переходив часто Чорногору, перебував десь над Тисою, а коли й там наступила йому на ноги чеська поліція, вертав на галицький бік і давав знати про себе польській поліції своїми сміливо-отчайдушними нападами на неї. Неодин «лещура», як казав Джуфко, згинув від його мстивих рук.

Отак сім років гуляв Джуфко вільним, мстивим орлом по своїх Бескидах і сіяв страх на «ляшню»... А ті Бескиди, це не були вже ті давні, темні і непрохідні гори, як за часів Довбуша — не легко було тепер переховуватися у них... Треба було бути Джуфком... Пережити ті гірські, люті зими, не маючи даху над головою, це міг тільки Джуфко... І студінь, і голод переносив він — сил додавала йому жадоба пімсти на ляхах, що запосіли його гори й не давали гуцулам жити... Не раз він говорив, зійшовшись зі своїми людьми: «Хто любить свої гори, а ми всі любимо їх, той мусить ненавидіти їх ворогів! Ненавидіти і мститися на них!»

Коли приходило йому дуже скрутно, а це бувало зимою, прокрадався на Чорну Річку й заходив до Сапрінчуків, а ті переховували його в себе по кілька днів. Сапрінчуки перші довідалися про геройську смерть Василя Джуфка... Сталося це зимою 1927 року. Зима була дуже люта. Джуфко, щоб знайти хоч на часок захист перед сніжною бурею і морозом, заходив не раз до пустої хатчини під лісом на краю села Кривополя, де розкладав ватру й грівся... А був тепер уже сам. Його побратима Василя Семенюка-Бездейка застрілила польська поліція на полонині Шкорушнім. Пімстив його

смерть Джуфко — кроваво пімстив. Але залишився тепер сам... Ото ж однієї бур'яної ночі, коли над горами шаліла страшна буря, добився Джуфко надлюдською силою до тієї самотньої хатчини під лісом у Кривополі. Загрівся при ватрі та й уснув. Якась чорна, проклята душа донесла польській поліції в Кривополі, що Джуфко заходить до хатчини під лісом — поліція чатувала там на нього вдень і вночі. Захопили поліцаї Джуфка сплячого. Обступили хатчину й почали кричати, щоб Джуфко здався їм. Джуфко, мав би живим здатися, «ляшні»?! Ні, ні, цього Джуфко не зробить! Довго не давався поліції — викидав у них гранати, що їх мав, вистріляв усі кулі з кріса. Поліцаї хотіли конечно дістати його живим у свої руки, та не вдалося їм. Джуфко сам відібрав собі життя. Так згинув останній з останніх «опришків» Гуцульщини...

Федьо Джуфко ходив далше зі своїми легінями по горах і громив зайдів. Але пушкарі звернули всю свою увагу на опришків під ватажком Бойчуком-Клямом. Коли ж удалося їм розгромити цих опришків, а ватажка Кляма повісити, перестали докучати верховинцям, і не дуже часто заходили в глибину гір. Тоді Джуфко розпустив своїх легінів і вони повернулися до своїх гражд. Повернув і Федьо Коргідюк. Пушкарі якось не цікавилися ним. Тепер пригадав собі біляву Ксеню в Сторонці-Путилові. Вибрався туди зі сватами. Деся Ксені Косован прийняв його з розпростертими раменами, а Ксеня — усміхом сходячого сонця. Незадовго відбулося весілля і вінчання Федя з Ксенею. І так Федо Коргідюк перемінився з опришка в газду. Та й у якого газду? — У великого й багатого! Ксеня привела на світ двоє дітей, сина Дмитра й доньку Параску. Дмитро одідичив все газдівство й продовжував рід Сапріянчуків-Коргидів, Параска вийшла заміж за Танасівського Дмитра під Крентою. Дмитро посвоївся був з Довбенчуками під Магурою, а його дочка віддалася була за одного з Джуфків. Один із Сапріянчуків, Іван, оженився з донькою Андроника, що сусідував із Шкіндею. З цього подруж'я постала третя галузь Сапріянчуків-Андроників. Син Івана Андрій мав двох синів. Василь помер, а Михайло оженився і пішов у годованці до багатого, бездітного Барана над Чорною Річкою. Він дав початок ще одній галузі Сапріянчуків-Баранюкам. А ще один із Сапріянчуків Ілак, одружившись, поселився над самою Річкою і дав початок Сапріянчукам-Ілкам.

Так-то від Юрашки Сапріяна-Туманюка — пішли галузі — Коргиди-Андроники-Баранюки і Їлики. А всі держалися Чорної Річки в селі Головах. Передостаннім газдою у гнізді, що його звив Юрашка Туманюк, був теж Юрашка, якого звали Туманюком. Від цього Юрашки старе гніздо Сапріяна перебрав син Юрашки Михайло, останній Сапріянчук-Туманів.

XXII

Не годиться поминути й наймолодших з покоління Сапріянчуків-Коргідів, от хочби ще одного Василя. Почув оцей Василь 1938 р., що за Чорногорою створюється мала, але вільна українсько-закарпатська держава. Відізвалася і заграла в ньому прадідівська кров, збудилося завзяття прабабки Коргиди з Селетина... Збирає він довкола себе таких, як сам, головських легінів тих з-над Чорної і Білої Річок, отой опришківський накоренок і йдуть «за гору», як ходили туди їх правнуки боронити братів-верховинців перед зайдами мадярами. А їх правнуки йдуть боротися за волю тих братів, за волю і славу України. Як їх предки не зважали на перешкоди, так і для них ніщо густо обсаджений польськими прикордонниками кордон. Їх окрилює і дає силу одна віра й одна думка: оборонять і закріплюють державну волю тієї Закарпатської України, допоможуть створити сильну армію, а тоді відіб'ють від Польщі загарбані нею українські землі і підуть виганяти «москалоту» з-над Дніпра, і так постане знову Велика Українська Держава від Кавказу й ген аж поза ріку Сян!...

З тією думкою і вірою в її здійснення вийшли на Чорногору. Там мусіли звести перший бій з польськими прикордонними заставами. Перемогли поляків, хоча були дуже слабо озброєні, але Василь був ранений у ногу. Та це ніщо для нього — перев'язав рану й на Закарпаття. Там вступили в українську армію і відбули короткий вишкіл. Відділ українських вояків, у якому був Василь і головські легіні, вислано проти поляків, що напали були на село Варецьки. Польська боївка вдерлася до школи, де вчителькою була молода українка з Волині. Ляшня повбивала всі діти, які були в школі, а вчительку, розібравши донага, прибили гвоздями до стіни, а тоді закололи багнетами. Хоч український відділ припізнівся, але ще захопив польських боївкарів у селі, а легіні вирізали їх упень — не стріляли, казали, що бандити не варті

куль. Сотня, в якій був Василь з легінями була найзавзятішою, били поляків і мадярів, але коли забракло зброї, перейшли здесятковані до Румунії, а потім на Буковину. По якомусь часі вдалося їм перейти Білий Черемош і дістатися в свої Голови. Та довго не могли скриватися перед поляками. Половили їх і завезли до Станіславова, де знущалися над ними в нелюдський спосіб і катували. Коли ж заносилося на війну з Німеччиною, забрали їх до польського війська. Коли вибухла війна, вислали їх на фронт проти німців. Під Любачовом вони попали в німецький полон.

Німці обіцяли відпустити українців на волю — Галичина, казали вони, вільна вже від поляків. Про те, що передали її в руки лютої Москви, вони нічого не говорили. Василь та інші легіні втекли з німецького полону, переплили Сян і зараз же попали в руки москалям. Москалі завезли їх, як польських шпигунів і саботажників до Львова й посадили в тюрму — Бригітки. Прикінці 1939 р., вивезли Василя з легінями і тисячі інших українців зо Львова; але куди їх везли, того не знав ніхто. По кількох днях вивели їх з вагонів до бараків за містом. Геть пізніше люди довідалися, що це була Москва. В бараках було вже кілька тисяч нещасних, виголоджених, напівмертвих українців — цвіту України. З них потім вибрали москалі близько половину — біля чотири тисячі молодих в'язнів, між ними й наших легінів — наказали їм повсідати до вагонів і вивезли голодних без води в далекий, незнаний світ...

В'язні почали у вагонах умирати — через Томск до Хабаровська доведено половину живих ще. З Хабаровська завезли їх на Сахалін, де вони мусіли укріпляти фронт проти японців. Весною 1941 р. почали брати з тих нещасників «добровільців» у червону армію. Пішли в неї і Василь, і легіні. Завезли їх до Архангельська, а звідтам до Мурманська. Коли ж почалася німецько-московська війна, вислано їх на фронт. Вони вдруге попали скоро в полон до німців. Німці вивезли їх на роботу до Німеччини. При кінці війни 1945 р. Василь з іншими українцями були під фронтом на Рейні. Ще в березні 1945 р., засипали американці німецький фронт і укріплення фосфорними бомбами — почало все, навіть і земля, горіти. Там згоріло багато українців на вуголь, шкіра на Васи́леві обгоріла геть, була чорна. Та американці скупали його у ванні з якоюсь оливою і він «ожив»... Ним й іншими українцями, що були ще живі, заопікувався щиро старшина американської армії, українець, якого батьки походили з Терно-

пільщини. З ним поїхав Василь у мундурі американського вояка аж до Праги. Після закінчення війни працював у Німеччині аж до 1947 р.

Сьогодні Василь живе у Франції. Бадьорій і повний твердої віри, що побачить ще Голови й Чорну Річку, та й покаже їх своєму синкові Іванкові...

Як не висушити Чорної Річки, так і не вгасити в серцях гуцулів палаючої любови до своїх гір, до України й до волі! Як не завернути бистої води Річки, так і не вдержати ворогові в неволі волелюбного народу українського. Одне й друге понад силу ворога!

XXIII

Кажуть наші гуцули: «Ский сук, такий клин — екий дедя, такий син»; та й ще кажуть: «Лишень з доброго гнізда виводяться добрі птахи», з доброго, газдівського гнізда виходять і добрі, газдівські діти, а добра кров предків пливе й у жилах їх правнуків». Оце й було так з правнучкою Коргіди-Сапріянчука Анничкою. Вона перша з головських дівчат пішла в повстанці, вступила в УПА. Командир її сотні бажав, щоб стала медсестрою. Та вона замахала руками й розсміялася... «Оце, гей! А ци не смілибиси з мене ворони на Скуповій? Коргіджина Анничка з перев'язками й лікарствами? Пек ти осина! Та Анничка, що зі своїм дедом на медведів і вовків ходила? Тьфу на таке. Ні ні, карабін, багнет і гранати давайте мені — хочу бути вояком УПА нарівні з легінями».

Щож мав робити командир! Не було ради, мусів вволити волю впертої і завзятої Аннички.

Анничка — вояк Упа! Любила ходити в розвідку, була найкращою розвідницею. Про її відвагу, хитрість, сприт і завзяття, розповідали чуда-дива... Між іншим, одного разу було так: Анничка попала в засідку — москалі ще не знали, хто вона. Були певні, що попав їм у руки «бандіровец». А Анничка кинула в них три гранати, двох пробила багнетом і вернула весела й задоволена до своєї сотні та принесла точні вістки про московських людодів, їх розташування і застави. Іншим разом вислідила місце постоя одного московського відділу. Не уступає командирові, «на милий біг» просить, щоб він дав їй чоту легінів, самих «головців» і дозволив піти з ними на погане московське гніздо. Зробив командир так, як цього захотіла Анничка... Та ні, не Анничка, Коргіда,

бо так казала називати себе в сотні. Пізніше дізналися і москалі, що в УПА є вояк Коргіда, але не знали, що це не «він», а «вона». Та вже на саме це слово — Коргіда — москалів огортав страх і поривала лют... Пішла Коргіда зі своїми головцями на москалів. Ніч була темна, хоч «око виколи». Та вона знає всі стежки, не зблудить хоч би й з зав'язаними очима... Любила дуже ненадійні нічні напади на москалів і вони їй завжди вдавалися. Удався і цей наскок. Захопили москалів сплячими — сторожу вигубили багнетами, а сплячих закидали гранатами й засипали кулями з крісів, а домівку, де вони спали, підпалили. Щось з десятка москалів привела Коргіда в «дарунку» командирові... Говорили, що Коргіда, це чарівниця — кидає на москалів чари, а її самої не чіпляються ні кулі, ні гранати.

Говорила Коргіда часто з командиром — він подивляв її здоровий розсудок. Одного разу оповіла йому, що вона чула від свого деді. Дедя ходив до школи — учителем був, зятятий, твердий українець, дуже любив гори й гуцулів, але поляки його не любили, і він завжди був під наглядом польської поліції, кілька разів сидів в тюрмі в Коломії разом з гуцулами, що робили повстання проти Польщі, аж нарешті таки вигризли його з Голов. Дедя переказував, що той учитель говорив людям:

— Той хто не любить свого, не варт жити на світі. Гуцули люблять свої гори, це правда, але цього замало. Гуцули, це мала частина великого українського народу, отже люблячи свої Карпати, вони мусять любити й ту велику Україну, а хто її любить — це український патріот. Справжній же патріот повинен не лише Україну всім серцем любити, але й служити, за її волю боротися, а як треба, то за неї і згинутися. Згинутися, як конечна потреба кожен повинен, але ще краще змушувати ворога, щоб гинув, а самому й далі жити й боротися. «Жий, щоб якнайдовше, аж до перемоги боротися — нехай гине ворог!» Це «затямив» собі дедя, а від деді затямила Анничка... Тож і боролася Анничка-Коргіда довго в рядах УПА і пильно дбала, щоб якнайбільше ворогів України гинуло... Щойно десь, як ходила чутка, згинула 1951 року... Вона мала дуже дорого продати своє життя, як це зробила була колись і її прабабка.

Але кружляли й інші чутки... Анничка вирвалася з рук москалів і живе й досі в горах... Ходить по горах, заходить до хат верховинців, говорить до них, голосить їм Божі й наші заповіді — любов, віру й надію... Було багато таких, що

бачили її, але є і «невірні Томи». Вони заходять до найстаршого в Головах газди Микули Дронєка-Олейчиного й питають, яка його думка про ту Коргіду? Питають, а він, усміхаючись тасмничо, говорить: «Братчики любенькі, треба би вам знати, що не всі ті, що вмирають, перестають уже жити. Ні, буває, що багато з них і по смерті живуть, ходять і говорять. Лишень, що тільки «вибранці» чують їх і розуміють... А це не добре, погано й шкідливо. Тих померших, але й далі жуючих треба більше слухати й розуміти, ніж тих, що ще ніби живуть, але від них заносить трупечою вонею... Аєкже... аєкже... Таке воно й з Анничкою-Коргідою... Вбили її, чи не вбили москалі, а вона для нас живе і далі, поміж нас ходить і до нас говорить... Аєкже, аєкже»...

XXIV

Розрісся та розгалузився рід Сапріянів-Сапріянчуків над Чорною Рікою в селі Головах. Але його пеня, як пеня старого, гіллястого бука над річкою, стояв твердо на тому місці, де вибрав був для себе «посидок» Юрашка Сапріян-Туманюк. Вилітали птахи — Сапріянчуки з гнізда Юрашки, шукали для себе нових гнізд, але в старому гнізді завжди хтось залишався. — Залишалися Сапріянчуки-Туманови... Це старе гніздо було між Сапріянчуками, як місяць уночі поміж зірками. Та й було завжди найбагатше й найславніше в усьому селі Головах та околицях. Туманюки втішалися великою пошаною, не лише багатством, але й статечністю, певністю себе й своєї гідності, та поведінкою і характерністю. У старому гнізді Сапріяна Юрашки залишився був його син Федько, а після нього його син Дмитро. Дмитро залишив сина Василя, а Василь сина Юру. Цього-то Юру називали всі, як і його прародича, Юрашкою Сапріянчуком-Тумановим. Цей Юрашка Туманів, був знаний і шанований не тільки в Головах, але і в інших селах Гуцульщини. Він завжди був поважний, маломовний, вдумчивий, але й готовий завжди дати потребуючому допомогу й пораду, лише не любив «легкодушів» і розтратників, а тими, що змарнувавши майно, вислуговувалися всяким «зайдам», гидився, не припускав їх до себе. Зайдів ненавидів — були це ляхи, чи жида. Здається, що всього раз у своєму житті був у Косові, чи в Кутах. Не любив тих містечок, а тих, що в них жили й використовували гуцулів, ненавидів. На очі не хотів їх бачити!

«Гори й усе, що на них, у них і над ними, дав Господь нам! Нам, верховинцям, горенам, гуцулам і наказав добре, міцно держати їх у руках, а зайдів гнати геть! Як це робив Довбуш і його легіні, та й його прапредок Юрашка Туманюк», — говорив нераз. Своїм великим майном — багатством не гордився Юрашка Туманів так, як гордився своїм прапрадідом Юрашкою Туманюком. Ні, своїм багатством не вивищувався ніколи понад іншими... Не гордив бідними. Гордий був лише своїми предками та й тим, що Господь дозволив йому бути сином найкращої в світі країни, Зеленої Верховини, яка була для нього єдиним світом, поза яким ніщо інше його не манило, не притягало й не цікавило... Спокійної і лагідної вдачі був Юрашка Туманів... Але, але, не допусти Боже, було комусь «нарушити» його горенсько-гуцульський «гонір» — честь. О, тоді Юрашка замінювався у блискавицю з громом! «Образи» не дарував нікому.

Високо цинив свою газдівську гідність... Жиди, що заходили до нього купувати воли, чи іншу худібку, з острахом підходили до Юрашки, знали, що Юрашка не дасть себе «ошахрувати», платили йому найвищу ціну, ше й кланялися низенько. Забав і набутків не любив, але його прийняття-гостини для толочинників і косарів, були знані в усіх Головах... «Ідж і розперізуйся, але пити — «міру знай» — «людського гонору не пропивай! Проп'єш, не найдеш! Не найдеш, хоч би як шукав!»

Говорили люди, та й правду казали, що в Юрашки були скрині з золотом і сріблом, та й ще з світлячими камінчиками — самоцвітами, але, де вони заховані, скриті, цього не знав ніхто — не знав колись, не знає нині і не буде знати... Знатиме хтось з його нащадків, якщо буде жити... Більше ніхто й ніколи!

Мав Юрашка трьох синів — соколів і одну донечку — зозульку, Єленку. Син Дмитро пішов у зяті до Дмитра Костюка, став там «пристаєм» на великому Костюківському багатстві. Другий син, Лесьо, взяв собі за жінку чорнооку доньку Багана. Сини багатих газдів брали собі за жінок доньок теж передових газдів.

«Ой я роду багатого, роду не бідного,
ек будеш си женихати, то й я не від того».

«Птахи» з добрих, газдівських гнізд, шукали для себе по-друг лишень з таких самих гнізд, газдівських «годних», багатих... Гордився Юрашка своїми багатими й пишними невісточками. Як зозульки на весні, як пави на подвір'ю... А роботящі, як бджілки, є кого похвалити, є ким натішитися... Сам він, хоч і старим уже був, тримався завжди просто й гордо, так як орел свого гнізда, так беріг він і те гніздо, що його звив прапредок Юрашка Туманюк-Сапріян. Орлиними очима доглядав-дозирав своє велике, багате й просторе газдівство. Держався завжди гордо супроти всяких зайдів, польсько-панських латок — «ленок», підлизників та іншої чужої нехарі й огиди. Не хотів бачитись з ними. Але зовсім інакшим був для своїх, отих горен — верховинців, усе одне, — багаті чи бідні були вони... Святим для нього було те, що гуцульське: «Братчику, прийду до те, так угости мене чорним, житним хлібом, зате білим, пшенишним словом...» Тож угощував усіх, хто зайшов у його хату, але не зайдів, а своїх — своєї крові, мови й віри людей. У нього знаходили захист-сховок усі, кого переслідували польські жандарми. А вже найчастіше переховував Юрашка отого месника на поляках за кривди гуцулів — Джуфка. Переховував і допомагав одягом і харчами. Однієї, дуже лютої зими зайшов був Джуфко до Юрашки й переховувався в нього вже кілька днів, поки не злегшить мороз і вітер перестане віяти снігом. Спав у сіні під оборогом, накритий двома грубими, теплими ліжниками — гріло сіно й ліжники, не боявся морозу. Зрештою, він звик так уже спати. Була пізня ніч, усі спали твердим сном... Усі? — ні, Джуфко вже від давна не звик був твердо спати... Він перший почув людські кроки... Знав: це жандарми йдуть... Вискочив з оборога та й у ліс... Оборіг був пода-лік від хати — недалеко ліса. Це дійсно були польські жандарми. Обступили хату Юрашки й розбудили всіх. Приступили до Юрашки з криком і погрозами: «Де заховав бандита, Джуфка? Кажи, а то замість нього заберемо тебе, а твоє гніздо пустимо з вогнем» — горлають польські бандити. Юрашка знав добре, що якби знайшли Джуфка, то напевно забрали б і його з ним, а все газдівство спалили б. Але він був певний, що Джуфка не знайдуть, тому зовсім спокійно відповів: «Шукайте! Знайдете Джуфка, тоді можете зробити те, чим погрожуєте...» Перешукали жандарми все, не ми-нули найменшої закутини — Джуфка не знайшли. Зайшли

й до оборога... Знайшли в сіні ліжники — були ще теплі — «Ось, де був Джуфко!» — закричали. На це Михайло, син Юрашки: «Не Джуфко, ні, це я там спав! Я завжди там сплю...» Били жандарми Юрашку й Михайла, але нічого з них не «вибили». — З чим прийшли, з тим і відійшли, скрегогучучи зубами.

Ще тієї самої зими, однієї місячної ночі, коли тиснув мороз так, що аж іскри з зірок сипалися на гори, зайшов був ще раз Джуфко до Юрашки. Коротко був, не хотів заночувати. Юрашка напхав йому в бесаги різних харчів, Джуфко попрощався з усіма й пішов. Незадовго потім почули Сапріянчуки два вистріли — Джуфко завжди мав при собі карабін. Вибігли Юрашка й Михайло надвір. Побачили Джуфка, а за ним тічну вовків. Джуфко застрілив одного вовка, а коли інші хотіли кинутися на нього, він ще мав час утекти...

Вовки вже на подвір'ї. Спочили Сапріянчуки до сховків по кріси. Втрійку відігнали вовків, кілька з них убили. Зараз їх добре заховали — заховали й кріси. Джуфко відійшов... Сапріянчуки знали, що про нічну стрілянину довідаються жандарми — про неї донесе їм солудивий жидок. Так воно й було. Прийшли жандарми, присікалися до батька й сина: «Хто й у кого стріляв?» Питали й били. А Юрашка: «Нічого ми не чули, нічого не знаємо — ми спали». Забрали обох на станицю жандармерії, допитували й били далше. А Сапріянчуки все однієї: «Нічого не чули, нічого не знаємо й нічого не скажемо...»

Гордий був, певний себе й своєї сили, передостанній з роду Сапріяна, Юрашка Туманів. Готов завжди стати в обороні своєї газдівської чести, «гонору». Ніде й ніколи не згинався перед ким би це не було... Гордий був Юрашка, як усі Сапріянчуки... О, гуцули, а ще ті, головці, сини й дочки колишнього пралісу над Чорною і Білою Річками, вони відзначалися гордістю і сміливістю — не даром же називано їх оселю гніздом опришків... Гордість і самопевність прищепив їм ліс — у лісах родилися і зростали... Чи ж не був ліс гордим своєю віковичністю, величністю і багатством таємниць, що їх у собі скривав? Та й скарбами, що їх ховав у своїх дебрах і нетрах... Той карпатський праліс любив лише

гордих людей, і був для них і гостинним... Як же часто крив їх перед лихом і нещастям, перед отими зайдами, які грозили їм неволею і смертю! Були одночасно ворогами лісів і гуцулів!.. Любив і Юрашка ліси, передусім ті, що належали родові Сапріяннів і йому самому. Не дозволяв їх вирубувати, гнав від себе геть «купців», що хотіли їх купити й добре за них заплатити. Не лише любив ліс, але й усяку звіринку в ньому. Ставши самостійним «газдов», не застрілив навіть і зайця. «Усе, що Господь сотворив, хоче жити. Навіть і ведмідь, що то стільки шкоди робить — вбиває маржину» — говорив Юрашка.

Але одного літа ватагував на Туманівській полонині син Юрашки Михайло, що то мав після деді запосісти старе Сапріяннівське велике газдівство. Дав Михайло знати, що якийсь старий ведмедиско — а їх уже мало залишилося було в Карпатах — занадився на полонину й убив телицю і бика.

Зле — подумав Юрашка... Зле, що ведмідь робить шкоду, а може бути щось ще гірше. Михайло молодий, запальчивий і нерозважний. Піде з пушкою на ведмедя, поранить його, а той кине́ться на нього й убіє... Бере Юрашка пушку й кулі до неї, та йде на полонину. А було це вже під осінь, коли ведмідь стає дуже пажерливим. Обидва з Михайлом вислідили старого шкідника й убили. Зняли з нього шкіру й завісили на дверях, щоб висохла. Юрашка вернув у село, пушку заховав. Аж тут однієї днини заходить до нього жандарм Щербатий, отой, що пізніше, коли то Польща загарбала нашу Галичину враз з Карпатами, презвав себе на Щербатовського, а свою жінку перевів на польську віру й служив Польщі вірніше собаки, та й катував, мордував і грабив гуцулів... Гостро поставився до Юрашки! На щастя, це було ще за Австрії, коли-то ще жандарми не мали тієї влади й сили, що мали пізніше за Польщі. Юрашка глянув на Щербатого такими очима, що від них пішов мороз поза шкіру жандарма... Посипав на жандарма іскрами ненависти з очей, заскреготав зубами... «Щезай, пропадай, панська нехаре, посіпако й огидо! А то, або тобі, або мені, або й нам обом, буде тут зараз «крепир»! — Відійшов жандарм... Але Юрашка мусів заплатити кару за недозволене посідання зброї. Повітовий староста жадав ще й шкіри з ведмедя і пушки, але Юрашка цього не зробив... Прийшов 1914 рік, а з ним війна — усе забулося. Та не забув Щербатий отих слів: нехар, посіпака...» Перейшовши на службу до поля-

ків, пімстився на синові Юрашки Михайлові. Скатувавши його, забрав у нього торбу срібних і золотих грошей... Ген пізніше побудував собі десть там над Прутом за зрабовані в гуцулів гроші величаву віллу... Знали гуцули, що нема на світі більшої нехарі, огидника й плюгавця, як зрадник, відступник, перевертень і змінник, лише не знали, що його назва — яничар, який ладен батька й матір убити...

XXV

Скільки таємниць, чуд і див у глибині наших гуцульських гір, закритих і на сто замків зачинених перед людськими очима, — цього ніхто не знає; та й мабуть ніколи не знатиме. Вони в темних лісах, у скелях, у глибоких печерах. Їх соко-тять духи гір — добрі й лихі. Лишень десть — колись, але дуже рідко, вдавалося комусь з гуцулів заглянути одним оком у темні дебри-нетри, де заховані таємниці гір і лісів. Таке «щісте» притрапилося було передостанньому з роду Сапріянчуків Юрашці Туманюковому. Він не дуже любив ловецтво, а, зрештою, не ті вже, що колись були, часи — звірини було вже обмаль, та й «варівко» було полювати на неї — лісничі, побережники, жандарми стежили за кожним кроком гуцула — гірка була його доля, якщо попав їм у руки з рушницею на плечах... Але ж завжди сидіти в гражді, цього він теж не любив, його тягнуло у верхи... Він або на своїй половині, або в зимарці, а то й блукає своїми лісами... На те дав Бог ноги газді, щоб ними по горах ходити, на те очі в нього, щоб усе бачити, на те вуха щоб усе чути, але й рот, щоб у ньому держати, як коня на вуздечці, язик...» — говорив нераз Юрашка.

Одного разу — було це під осінь — зайшов Юрашка в свої ліси за Крентою. Блукав ними, радів грубезними буками й стрімкими смереками, гладив їх руками, як дідя дітей і заходив щораз дальше й глибше в свій ліс. Аж опинився над бистрим потоком. Присів над ним на камені, заслухався в його шуми й клементи, задивився в срібно-золотаві рибки-петружки, що гуляли в ньому... Задумався... Немов задрімав... З глибокої задуми збудив його дощик, що почав накрапати. Встав і йде дальше потоком... Але ж це вже вечір недалеко — треба подумати, де йому заночувати — тут ні людських хат, ні колиб. Корито потоку щораз глибше, а

його скелясті береги щораз вищі і стрімкіші. Темніє. Та сонце не зайшло ще, хоча хмари закрили його й не пускають багато світла на землю... Перескочив потік на його правий берег, пройшов кілька кроків і побачив у високій скелі печеру... Завалена камінням і заросла дерев'ям, але отвір до неї видно добре. Думає Юрашка зайти в ту печеру — цікавий побачити, що може в ній бути. Загляне в неї. Крізь каміння і дерев'я проліз у печеру. Та в ній темно, не видно нічого. Виліз з печери, наготовив сухих скіпок і з ними знову в печеру. Викрешує вогню, запалює скіпки одну по одній, розглядається по печері. Вона велика, простора — в ній сухо, а звичайно в печерах вогко, а то й мокро. — Але, що онтам під однією стіною? О, це лежанка, а на ній людський скелет-кістяк... Мороз пройшов поза шкіру Юрашки... Колись хтось помер на цій лежанці... Давно мусіло це статися. Усе опало з того, хто зачинив навіки свої очі на лежанці, залишився лишень голий кістяк. По кістяку видно, що його «власник» був великого росту й сильної будови тіла. Розглядається Юрашка даліше по печері... Біля лежанки бачить дві грубі книги, вони напівспопелілі... Такі книги бачив Юрашка в красноїльській церкві — це певне святі книги... Оглянувши печеру, думав Юрашка залишити її та йти даліше шукати нічлігу. Виглянув з печери, а там іде густий дощ, та й ніч уже спускається на гори... Куди ж йому йти? Нехай діється Божа воля, заночує в печері! Разом з кістяком... Не дуже приємний нічліг буде, але іншої ради немає. Та може кістяк не буде гніватися за це, не встане й не прожене непрошеного гостя?.. Хоча надворі дощ, вдалося Юрашці назбирати сухих дровець і наносити в печеру. Не можна ж ночувати — темно й холодно було би. Розіклав серед печери ватру — розійшлося по ній тепло, стало видно. Сів коло вогню, похарчував що мав у дзьоблині — лягати й не думає, пересидить ніч до ранку при ватрі. Сидить, а в голову лізуть усякі думки... Найбільше їх про того, що його кістяк онтам на лежанці...

Хто він був, коли й чого зайшов у цю печеру, чого шукав у цій лісовій пущі, що тут робив і коли закінчив у печері своє життя?.. Хоч не хотів би, а його очі завжди звертаються туди, де лежить кістяк. Того, як і коли зломив його сон, він не знає. Мусіло бути ген поза північ, як задрімав, а може таки вснув, і то твердо. Уснув, спить... А тут, чує виразно, хтось до нього підходить. Підійшов зовсім близько, нахилився над ним... Високий здоровенний чоловік, у чорній одежі... Ліву

руку поклав на його плече, праву підніс угору. Юрашка бачить його добре. В нього довге, сиве волосся, великі вуса, а борода сягає колін. Великими, чорними, проникливими очима вдивляється у Юрашку, нахиляється, до його вуха й говорить грубим голосом. Говорить таки нашою, не чужою мовою. Юрашка розуміє кожне слово...

— Знав я, вмираючи в цій печері, що колись хтось зайде в неї. Зайшов ти, чи може якась сила занесла тебе сюди... Моя просьба до тебе: збий деревище, поклади в нього мої кости й поховай їх там, де лежать кости інших, хрещених людей. На лежанці, де моя голова, є звиток записаного паперу — можеш його узяти. Прочитай і спали. Про печеру цю не кажи нікому й слова. Не знаю, може ще знайдеш у печері те, що я добре заховав. Знайдеш, не бери з цього нічого, заховай там, де було... Його візьме той, кому вища сила дозволить узяти... Візьме й зужис на «велику потребу...»

Чує Юрашка — по печері повіяло вітром, а його хтось, чи щось, піднесло й поставило на ноги. Протирає мутні очі, розглядається по печері... Все тут, як передше було, кістяк лежить на своєму місці, лиш ватра починає притихати... «Свят, свят» — прошептав Юрашка і перехристився три рази. Прикляк біля кістяка й відмовив молитву за померших. Виглянув надвір, дощ ущух, починало світати. Назбирав сушнику й верг на ватру, в печері ставало холодно й було темнуватو. Підійшов до голови кістяка. Там справді звій записаного паперу. Поклав його в дзьоблину. Та цікавість не дає йому спокою... Мусить знайти те, що десь тут заховане. Борони Боже взяти щось з нього, а лише подивитися, що воно таке... Починає «нипати» по печері... Стукає барткою в її стіни... Довго «нипав», шукав, аж таки в кутку між двома стінами знайшов заглибину, закриту каменем, що був уже покритий мохом... «Тут мусить бути те, що заховане» — подумав. Довго мучився, немало поту виступило на його чолі, поки відвалив камінь. У заглибині скринька. Підняв з неї віко... А в скринці — золото й самоцвіти... Скоренько зачинає віко, засуває скриньку в заглибину й привалює її камнем... Постійно споглядає, чи не встає кістяк... Ану ж встане й покарає Юрашку за цікавість...

Погасив ватру, взяв дзьоблину зі знайденим папером і книгами, вийшов з печери, глянувши ще раз на кістяк і пішов на Кренту, а з неї на Чорну Річку. Ідучи думав про те, що чув у сні: похоронити кости з печери на цвинтарі... Християнський обов'язок — «помершого похоронити»... Так,

але перед тим мусить довідатися, що написане на папері, що в його дзьоблині. Син Михайло, що закінчив сільську школу, може прочитає те. Але Михайло не міг того прочитати; письмо — ручний друк — «церковщина», якої Михайло не знає. Юрашка знає, куди йому вдатися з тим письмом... До учителя на Білій Річці. В нього «головци» знаходили завжди раду й пораду та й потіху в часах польських знущань і пацифікацій. Він потішав гуцулів, запевняючи, що мимо всього, може й не скоро, але певно, постане вільна Українська Держава, а в ній, як пишна рожка між лілями, зацвіте Гуцульщина в повній красоті, як цвіла за часів Довбуша — а може ще й краще... До того вчителя пішов Юрашка й дав йому звиток паперу з печери... Учитель не питав його звідки той сувій — знав своїх гуцулів — вони не любили, щоб їх «випитувати — захочуть, самі скажуть. Прочитав письмо раз і другий, а тоді розповів Юрашці, що в ньому написано. Оце воно скорочене:

«Той хто писав, це син нашого великого пана боярина. Але не подано його прізвища, ані місця, ні часу, де й коли він жив. Боярин, батько того, хто писав, був хоробрим воюком, воював проти ворогів батьківщини, але свого сина — одинака не брав зі собою на війну, боявся, що може згинуть, а тоді пропаде його рід, палац і багатство. Тримав сина в палаці, вчителі подавали йому різні науки й допомагали йому заглиблюватися в мудрощі і таємниці Святого Письма. Однієї весни на палац боярина напала тьма-тьменна ворогів. Не здавався їм хоробрий боярин, але вкінці загинув разом із своїми воїнами... В часі бою син боярина заховався у підваллях палацу, вийшов на світ, коли вороги вже відступили... Як добрий син, повинен був стати поруч батька, боротися і згинуть разом з ним. А він не зробив цього. Був не лише трусом-боягузом, але й злим, поганим, виродним сином... Тепер заплакав і заломив руки над трупом погіблого батька... Не знав, що робити з собою. Куди не піде й не поступить, день, чи ніч, а за ним завжди і всюди тінь батька з докірливими очима. Від тіні і докірливих очей батька ні втекти, ні заховатися... Нестерпне життя сина-виродка. Не стати в обороні батька, це ж великий гріх! Непростимий... Як і чим його спокутувати? Перед батьком і перед Богом... Не видержить тут, де згинув його батько — це понад його силу... Ні нема тут місця для нього... Перевісив через одне плече торбу з святими книжками, а почерез друге скіряну торбу зі скарбами, що були заховані у глибокій пивниці, взяв

у руку костир і подався туди, звідки видно було сині Карпати. Може там знайде спокій своїй душі. Скарби забрав не на те що були потрібні йому, забрав, щоб не потрапили в руки комусь з ворогів його батьківщини. Зайшов у Карпати. Блукав ними, аж опинився у їх глибині, де не видно було людей і не було чути людського голосу... Лиш звірі там ревіли й вили. Знайшов печеру й осів у ній. Проводив час на молитві і читанні Святого Письма. Жив тим, що давав ліс, а найбільше рибою з потоку. Проходили роки, але тінь батька його не покидала... Щойно по десяти роках життя в печері, зникла... Душа сина заспокоїлася. Видно, батько простив йому важку провину... Ожила надія, що й Господь простить йому великий гріх... Після довгого перебування забув рахубу років — постарівся, посивів... У цій печері закінчить життя покутника — це певне. Лише не був певний, хто похоронить його кости в посвяченій землі. Вірить, що це станеться. Навіть у цю частину Карпат зайдуть люди й заселять її. Знайде хтось з них цю печеру, а в ній його кості і похоронить, за що він уже наперед дякує...

Вислухав Юрашка те, що почув від учителя, а тоді розповів усе «дочіста», що «пацив» у печері, та що там знайшов. Одне лише замовчав — не сказав, де та печера, а вчитель про це і не питав... Тепер почав Юрашка думати, як йому вволити волю «печерника» й похоронити його кості на цвинтарі. Мусить зробити так, щоб цього ніхто не знав. Збив деревище з сухих і легких дощок і одного ранку, коли ще всі спали запхав в довгий і широкий мішок у другий наклав каміння, щоб була рівновага, зв'язав оба мішки й перевісив їх на сідло коня. Пішов у верхи, зайшов у печеру й поклав кістяка в деревище. Пізнім вечером був уже у своїй гражді. Наступного дня пішов до священика. Сказав, що знайшов у лісі людський кістяк і просив священика похоронити його на цвинтарі. Гробар викопав яму, а він вечером привезе деревище з кістяком. Поклав Юрашка перед священика напівспопелілі книги, кажучи, що знайшов їх біля кістяка. Священик погодився справити похорон знайденому кістякові, а Юрашка дав за це священникові п'ять червоних дукатів. Юрашку стати на це. Пізнім вечером привіз Юрашка деревище з кістяком до церкви. Священик відправив панахиду, Юрашка з гробарем занесли домовину на цвинтар і спустили в яму, присипали землею, священик відспівав «Вічну пам'ять» і «запечетав» гріб.

Спочиває той кістяк донині на цвинтарі в Красноїлі. Юрашка був задоволений, що зробив християнське діло.

Помер пізніше і Юрашка, і взяв зі собою в могилу таємницю печери і того, що в ній заховано. Спочив на тому цвинтарі, де поховав колись кістяка!..

XXVI

Говорили, чи то лише шепотом передавали собі, що Юрашка Туманів знається на ворожбитстві. Казали, що не вміє, чи не хоче примовляти, чи замовляти, приворожувати, але, як захоче, то може замовлене-заворожене відмовити, відворожити. Цього мав його навчити славний ворожбит Дарадуда, той на Плоскій. Юрашка ще замолоду заходив до Дарадуди — мабуть дедя посилав його до нього, як зайшла яка потреба...

Зайшов був над Чорну Річку кушнір з Кутів; мав жінку й двоє дітей. Юрашка подумав: «Добре мати тут кушніра і не шукати в потребі кушнірів у Красноїлі, чи деінде. Дав цьому кушніреві кусок землі над потічком та й допоміг йому матеріялом із свого ліса побудувати хату. До цього подавав ще йому корову, щоб його діти мали молоко.

На кичері жила вдова Євдошка — бідною не була. Але люди не любили її — казали, що вона погана, вміє відбирати молоко від людських корівок — називали її чарівницею-чередільницею. Юрашка в це не вірив. Євдошка не раз навідувалася до нього, але не було того, щоб пошкодила його коровам. Ото зайшла раз ця Євдошка до кушніра, принесла овечі шкіри, щоб виправив їх і пошив гарний киптар. Минуло кілька тижнів, прийшла Євдошка до кушніра по киптар. Оглянула його з усіх боків і каже, що киптар не такий, як мав бути, кричить, що кушнір попсував її шкіри — за киптар не заплатить. Кушнір вирвав киптар з її рук і сказав, що не дасть його, поки вона не заплатить за роботу. Євдошка люта, як вовчиця, кинула на стіл гроші, взяла киптар і пішла. На відхіднім кушніреві погрозила, кажучи, що він її «попам'ятає!» Минуло трохи часу. Якось одного ранку Євдошка вбігає до хати кушніра його дівчинка, задихана й перелякана: «Дедю, дедю! На нашій царинці Євдошка. Змітає березовим віником росу з трави в запаску!» — «Почув я це — розповідав потім кушнір — залишаю роботу та й

вибігаю з хати надвір. Бачу, так, як казала дитина, Євдошку з великим віником. Біжу до неї, кричу, питаю, що діє тут, на моїй царинці? Ось, ось добіжу до неї, зловлю за коси й затягну в хату, а тоді розмовлюся з нею... Ага — розмовлюся! Куди там! Євдошка почула мій крик і вже її не видно! Зникла, як камфора... Бизівно сіла на віник і пропала в ранній мр'яці... Ага — подумав собі — чув я від гуцулів про відьом, що літають на віниках — і про черівниць-чередільниць, що то відбирають молоко від чужих корів. Достоменно, Євдошка така відьма-чередільниця — напевне, що так. Вернувся я в хату, мовчу... Прийшло полудне, взяла жінка дійницю, пішла доїти корову. І надоїла... Принесла дійницю, а в ній молоко напів з кров'ю... Вечером те саме... А дальше? Корова починає хворіти, не хоче ні їсти, ні пастися. До тижня висохла, лише кості залишилися. Одного дня згинула. Заплакали діти за коровою і молоком від неї. Почув про це Юрашка й переказав, щоб прийти до нього. Пішов я до нього, а він дав мені другу корову. Я нічого не сказав йому про Євдошку й про те, що вона змітала віником росу з трави на моїй царині. Але зайшов таки до Євдошки й спитав, чого вона шукала на моїй царині? А вона мене висміяла кажучи, що ніколи не була на моїй царині, що це мені хіба приснилося...

Корівка від Юрашки добра й молочна. Юрашка, даючи її мені, порадив покласти в «чуберку» сокиру й серп навхрест, а зверху колідку, покропити це свяченою водою і три рази промовити: «Най ця сокира впаде тобі, відьмо, вістр'ям на ноги, як меш іти на мою царинку, най тебе серпом ріже в твоїм череві, як будеш кривду діяти мені та людям, чередуючи чужу худібку, а ця колідка най зачинить двері до моєї колешні».

І допомогло це — моя корівка була здорова, давала багато молока й учінила ще й краще телятко. Аж тут одного ранку вбігають у хату задихані діти й кричать: «Дедю, дедю, в нашій толоці Євдошка коло Красульки...» Прожогом вибігаю з хати, біжу в толоку. Перейшов її здовж і впоперек, Євдошки не видно, а діти запевнюють, що бачили її таки зовсім зблизька... Що за мара? Прийшла корова вечером на подвір'я, жінка до неї з дійницею, хоче її доїти, але корова не дає приступити до себе, б'є рогами, копає ногами. Так було більше, ніж тиждень. Пішов я до Юрашки, прошу, щоб зайшов до мене й подивився, що з моєю коровою. Прийшов Юрашка, оглянув корову й сказав, що нема ради, треба ко-

Орел — владар Чорногори

Чорногірський орел

рову зарізати. Послухав я Юрашку, зарізає корову, зняв з неї шкіру, дивлюся, а під шкірою повно черв'яків. Юрашка знову дав мені корову — вже третю. Була чорна, на чолі мала трохи білої шерsti — назвали її Лисою. Здивувався я, коли побачив, що ця корова мала зрізані кінці рогів — спитав Юрашку, хто й чому зрізав її роги? Юрашка всміхнувся і відповів, що в тих рогах є засушене й заморожене зілля, яке боронитиме корову перед відьмами-чередільницями. І правду казав Юрашка — Євдошка не мала вже приступу до Лисої... Так, алеж, як отелилася, не можна було підійти до неї, не можна було навіть дати їй сіна або отави. А вим'я в неї «величезне», корова не дає себе здоїти, ані не дає теляті ссати... Бідашко ж моя, що діяти мені, що робити? Біжу до Юрашки, прошу, щоб зайшов до мене. А він каже: «Вертай д'хаті, відчини колешню, корова вийде з неї надвір, а ти гляди, що далше буде. Мене не треба тобі, ні корові». Зробив я так, як казав Юрашка, відчинив двері колешні, корова вийшла на подвір'я і бігом-бігом, а я за нею, біжу, що сили в ногах... А корова просто до Євдошиної колешні... Євдошка доїла якраз свої корови, що мала їх чотири. Надоїла вже була дві дійниці. Моя корова рогами одну дійницю, потім другу, вивернула молоко, а тоді пірвала запаску з Євдошки на роги і побігла назад до мене. Забігла на подвір'я і там пристанула. Вернув і я додому. Дивлюся, а моя жінка доїть її, корова стоїть спокійна... Так було довший час... Аж геть пізніше, може по році, заходить моя жінка в колешню, щоб здоїти корову, а коло корови величезна жаба. Жінка за дійки корови, а вони мокрі, як би її ссало теля... Жінка пробує вигнати жабу геть... Пробує, та не може, жаба втікає. Прибіг я на крик жінки в стайню — не можу її вигнати... Що ж робити? Іду до Юрашки, розповідаю про жабу в моїй стайні. Юрашка заскреготав зубами, взяв стелеву бартку в руки та йде до мене. Заходить у стайню — жаба шкіриться до нього, хоче втікати, а Юрашка її барткою по кінчиках пальців... Зашипіла жаба й через поріг у корчі... Юрашка сміється і каже мені зайти завтра до Євдошки. Пішов я наступного дня до неї... А вона лежить на ліжку і постогнує... Дивлюся, а її ноги, пальці, позавивані «рабаттям»... Заговорив я до неї, але вона мовчала, якби води в рот набрала... З того часу мав я спокій... Я і моя корова. Але, яку смерть мала Євдошка? Зглядалися, дивувалися і хрестилися люди, дивлячись на її передсмертні муки. Кидало нею по ліжку, кидало по землі, що «пуду» давало. Зайшов до неї і Юрашка.

Станув на порозі, дивився, а потім підсміхнувся, а виходячи, сплюнув і сказав крізь зуби: «Котюзі по заслугі»... О, добрий і людяний був Юрашка Туманів, а до того ще й розумний, ну й певно знався на ворожбитстві! До його корів не мали доступу чередільниці»...

Так закінчив кушнір свою розповідь про Євдошку та Юрашку, — але аж по смерті Юрашки...

Про знахарську силу Юрашки міг багато розповісти його син Михайло, але він робив це нерадо. А сам Юрашка сміявся, коли чув, що люди називали його знахарем — ворожбитом. Правда він не в одному відрізнявся від решти «гор'єн». Не любив, як уже було сказано, багато говорити, мовчазний був. Та й на одному місці не всидів би був ні зимою, ні літом. Міряв свої гори не лише думками й серцем, але й неструдженими ногами. А вже, як на гори прийшла в повноті величної краси весна, розспівана й завітчана, в короні з променів сонця на голові, тоді не було сили, яка могла б задержати Юрашку в гражді над Річкою. Затісно було йому тут — невидима сила тягнула й гнала його на верхи гір, на полонинські простори. З кичери на кичеру оленем бігав і пускав свій зір на море зелені, на зарум'янене проміннями сонце, що вогненною кулею виходило з-поза Чорногори. Припадав на коліна, підносив угору руки й відмовляв старосвітські молитви — прославляв Господа, творця гірського світу. Розпливався в тому світі, ставав його частиною. Його серце линуло щораз вище, ген аж до Господа, душа летіла разом з лагідним вітрецем у синяву далеких, високих гірських шпилів. Не раз Юрашка на ті гірські мадрівки брав свого сина Михайла, навчав його любити прекрасний світ гір, казав приклякати поруч себе й славити доброго, ласкавого, всемогучого Бога, творця краси, чуд і див карпатських гір. Одного дня, коли весна йшла вже назустріч Божому літечкові, вибралися обидва — Юрашка й Михайло в Комарничний. Ідуть, спиняються все вище й вище. Над ними соняшна, гар'яча куля, сипле на голови розжарене проміння. Гори залягла тиша — ні голосиночка, ні вітерця... Знає Юрашка добре таку тишу... Це зловіща тиша. Вона тягарем налягла на гори й усе приспала, сонністю придавила... Притих і ліс, не зеленіє, сірий став, листочки дерев приникли, пташ-

ки в лісах зааніміли... Повітря важке, душе... Аж ось — починає світ темніти... Суне на сонце темна хмара, щораз ближче до нього. От зривається і вітер. Але він іде верхами... У верхів'ях лісів шум. Зразу далекий, приглушений... А там уже ген далеко-далеко, не шумить, а гуде, гремить, гуркотить, клекотить... Наче б Черемош загримів своїми збуреними хвилями... Та, ні, це не Черемош, а якась інша, грізна сила заговорила, заревла... А потім сильний удар у ліс... Удар невидимого велетня, силача... І знову тиша... Грізна, несамовита... А в тій тиші переривані пошуми й удари... А по хвилині другий, ще сильніший удар по лісах. Захиталися в них вершки дерев, зашуміли й загуділи ліси... Знає Юрашка: це бур'я надходить. Вона вже недалеко... Он хмара заступила вже сонце, темною ніччю на нього налягла... Темно, чорно, нічого не видно... Третій могутній удар по лісах. Вони вже, не шумлять, а гудуть, ревуть, стогнуть... Летять на землю відломлені гіляки, падають, тріщать... Ось уже й перші краплини дощу... Рідкі, холодні... А гори гудуть... Чути з-за Чорногори громи — далекі, приглушені. Вже не темна, а чорна хмара над горами. Блискавиці і громи щораз ближче... З чорної хмари починають відриватися кусні льоду... Град... Пропадуть надії верховинців...

Юрашка бігом на кичеру. Скинув з голови кресаню... Підніс руки вгору, вп'ялив очі в темну хмару. Махає на неї руками, весь труситься, підскакує, говорить, кричить. Викидає з горла й рота дивні, незрозумілі слова... Слова просьби, грозьби й заклять... Михайло нічого з цього не розуміє... Остовпів і заанімівав з дива. А бур'я от-от з усієї сили вдарить у гори, поторощить усе градом, залле водою. Якби прочувавши лихо, застогнали гори, загуділи ліси... Буря, буря, градова туча придавить смутком і жалем верховинців. — «Ні, цього не буде, не сміє бути!» — каже Юрашка. Крутить собою по кичері, бігає, скаче... Сардак з нього впав, волосся на голові піднеслося і розкуйовдилось, з очей вилітають іскри, все його тіло напружене, жили нап'яті, з рота не слова, а булькотіння виходить... Його руки крилами до хмари махають. А все намахують туди, на Чорногору... Туди намагається Юрашка завернути градові хмари... Михайлик у страху... Що станеться з дедом? Чи не опустять його сили?... Юрашка ж ще раз підскачив, замавав руками й упав на землю... Підбіг до нього Михайло... Наслуховує... Дедя дише... Але дуже важко... Стоїть

Михайло над лежачим дедом — безсильний і безрадний — не знає, що йому діяти. А гори горять блискавицями й гремлять громами. Але ті блискавиці і громи щораз далше — деь там уже над Чорногорами... Ба й темна хмара посунула геть туди, на скелі й ліси... А тут з-поза хмар виглянуло вже кілька промінчиків сонця... Один з них засвітив у вічі Юрашки... Юрашка прокинувся, якби з твердого сну, встає на ноги, оглядається, усміхається, витирає рукавом піт з чола, отрясається, випростовується... Падає на коліна й гарячими словами молиться, дякуючи Господеві, що зволив і допоміг йому відвернути страшну, градову бурю-тучу...

— Хвала і дяка тобі, наш Госпідку, що дав мені таку силу...

У Чорногорі гремить і гуде, а тут на погідному небі вже світить сонце — сміється до Юрашки, а Юрашка до нього... На Комарничний не йшли вже, вернулися в село.

Юрашка заборонив Михайликові розповідати про відвернення бурі й тучі... Так верховинці ніколи про це й не довідалися.

На старості літ не любив Юрашка багато спати. Ходив, сновигав по своєму газдівстві, відмовляв шепотом молитви, а часом то й сам зі собою говорив. Дуже любив нічні «проходи»... Однієї ночі довго не вертав у хату. Це занепокоїло його Михайла, він вийшов надвір, шукати дсдю. Не побачив його, хоч ніч була місячна, зате почув. Пішов за голосом деді і побачив його біля комори. Почув, як там дедя говорив до когось... Але, до кого? Чує: «О, братчіки, нічні сови... Зайшли в мою комору... А знаєте, хто заглядає у чужу комору? Злодії, злодії, погані люди. Та зле потрапили! В моїй коморі не поживетеса, ні! З чим зайшли до неї з тим і підете... Але не зараз, ні, аж завтра рано! В коморі Юрашки переночуєте. Лишень не руште там нічого! Мишками присядьте в кутку й дожидайте ранку»... — Сказав це, сплюнув і пішов у хату. За ним пішов і Михайло. Щойно рано випустив Юрашка злодіїв з комори... Варт було їх бачити із спущеними вділ очима, з порожніми руками. Напевно не кортіло вже їх ще раз заходити до комори Юрашки...

За давніх часів бували в Карпатах опришки, але злодіїв не було, ніхто й не чув про них. Злодії стали появлятися в наших горах щойно за панування Польщі. Та Юрашка не лякався їх... Мав на них лік — примову й закляття. Одного разу вівчарі бачили його на полонині й таке диво — «невидалець».

Вийшов Юрашка ранком на полонину. Бачить, ведмедисько недалеко його лисої корови, що мала в тих днях отелитися. Ось, ось, буде вуйко при ній, ударить лапами по голові й буде по корові. Замахав Юрашка на вуйка, закричав щось до нього — й сталося «чудо»... Вуйко забурмотів і пішов у ліс... Не могли вівчарі надивуватися... От, Юрашка!

А однієї зими, коли два вовки хотіли дістатися до Юрашкової колешні з вівцями, він загнав їх у свої хороми, де вони пересиділи всю ніч у кутку й не ворухнулися. Рано Юрашка випустив їх з хорім. Не стріляв у них, сміявся, казав, що досить їм кари перебути всю ніч у коморі... Такий то був Юрашка Туманів...

Таких, як він, було колись більше в наших Карпатах... Були та й перевелися...

Рік, а може й два до своєї смерти, бував Юрашка неспокійний... Мабуть вичував лихо, яке мало спасти на гори й верховинців. Частенько западав у глибоку задуму... Був мовчазний, до нікого не відзивався. Ходив з місця на місце, блукав царинками й лісами, виходив на верхи й полонини. Часто шептав щось до себе, не любив, щоб хтось переривав його мовчанку... Однієї ночі казав своєму Михайлові йти з ним до комори, де були заховані скрині зі скарбами. Обидва підняли одну скриню і занесли в глибину старого ліса — залишили її там і вернули по другу. В лісі були вже дві лопати... Ними викопали глибоку яму. Всунули в неї обидві скрині. Привалили їх камінням, присипали землею, зарівняли й пригладили лопатами. Юрашка зробив лопатами три хрести над закопаними скринями. При цьому говорив щось, примовляв, закликав. Усього того Михайло не зрозумів. Заклявши скарби, відізався Юрашка до сина: «Так — велике діло зробили ми. На довгі часи заховали тут скарби Сапріянів... Заховали так, що ніхто посторонній не знайде їх і не побачить. Вони закляті й заворожені. Будуть тут лежати до часу, поки не прийде пора знайти їх і відкопати... А той день прийде... Коли, — не нам про це знати... Вони й

не для тебе... Та вони тобі й непотрібні будуть, і непридатні... Вертай у хату, лягай спати, а про закопані тут скарби не думай...»

По смерті батька захотів раз Михайло побачити те місце, де закопані були скарби. Зайшов у ліс, довго ходив — блукав по ньому, але на місце з закопаними скарбами потрапити не міг... Правда ж — дедя заляв скарби Сапріянчукового роду...

ЕПІЛОГ

Пережив Юрашка першу світову війну, не подався і не похитнувся, як був, так і залишився передовим «газдов» у Головах... Як орел у Чорногорі, так Юрашка над Чорною Рікою боронив своє предківське гніздо перед лихими людьми — зайдами. Як сильно любив свої гори, так сильно, а то й сильніше ще, ненавидів їх ворогів. За це вони ненавиділи його... Як громи й бурі вдаряють передувсім у високі, вікові дерева, так і всі нещастя і ворожі лиха, оминаючи бідних, били по передових, багатих газдах, таких як Юрашка, Шкіндя, чи Понепайло.

Не до глибокої старости, а до самої смерті не випускав Юрашка зі своїх рук керми великого господарства. Його голова, ноги й руки, очі й вуха були всюди в ґражді і коморах у колешнях і кошерах — у селі та й у верхах, у зимарках і в стаях на полонинах. Усе було на голові старого Юрашки. Син Михайло був лише помічником і виконавцем волі та наказів деді. Щойно після смерті деді став самостійним господарем великого газдівства з просторими царинками, толоками, лісами й полонинами, — ґрунтами, що простягалися від Чорної Річки й досягали верхів «Кичери», де літом випасалася «слова» маржина, а в «Багнах» — молочна... До Туманівського старого гнізда належали простори «Базаланівки» та «Юрнівки», та й нерухані ліси попід Кренту. По дедеві одидичив Михайло ботей овець, стада коров, волів і молодняку, повні всякого добра комори — кліті. Був як його дедя і предки, багатієм на всі Гогови. Та дедя був неписьменний, а Михайло закінчив школу в Головах і дуже любив читати газети й книжки. Був, як і більшість головських газдів націо-

нально-свідомою людиною, знав і вмів, як і його предки, своє любити, вороже ненавидіти. Належав до перших організаторів гуцульського повстання проти Польщі 1920 року. За це не мало витерпів від польської карної експедиції — він сам, його родина та й газдівство, яке ляхи добре «надщербили». Та Михайло Туманів був твердий, як всі «головці», переніс і перетерпів польські знущання, побої, в'язниці і грабунки... Так до другої світової війни... Аж...

«Наступила чорна хмара, настала ще й синя...

Була Польща, була Польща — та й стала Росія»...

А з тієї страшної хмари не блискавиці і не громи, що то так часто на гори вдар'яли, ні, пекельна, диявольська сила московська на Карпати й на людей ударила та їх привалила, придушила й дихнути не дала... Боже, чого-то не бачили наші Карпати й наші люди в них, гуцули, чого не пережили, почавши від тих перших, відважних, сміливих і безстрашних завоювників лісових непрохідних пуш і нетрів таємних, непроглядних, до тих з мандаторами, гайдуками, пушкарями й катушами, до опришків, оборонців карпатських вольностей, до знущань і наруг Польщі! Все це і всіх пережив наш гордий гуцул, а його гражда була твердинею, яку не могли здобути й опанувати люті вороги! Шаліли понад Карпатами грізні бурі-сніговиці, били в них громи, не раз дрижала від них і Чорногора, заливали їх плови-повені, а Бескид і його власник, гуцул, не подавались, твердо й гордо стояли далше. Бескид зеленів, як і колись, темними лісами, а гуцул тримав кріпко в руках те, що здобули його предки. Та й жив тим, чим вони жили — буйним, вільним, піднебесним життям, ладен боронити його крісом, барткою і кров'ю. В обороні гір і їх вольностей ставали першими нащадки тих безбоязних завоювників гір, як Сапріянчуки, Шкіндюки, Костюки, Кайлачуки, Понипайлюки, Бичуки, Дронеки... Так було завжди... Вони самі не забували часів опришківської боротьби за волю гір і не давали й іншим їх забувати... Аж ось насунула на наші гори така хмара московська, якої, як довго наші гори існували, ніхто не бачив... Загуло й заgrimіло, й на Гуцульщину спала диявольська, нищівна сила й кинулася передусім на годних, передових газдів головських. Довго змагалися газди з тією пекельною силою — їх сини пішли в партизани — в Українську Повстанчу Армію. Боролися, гинули, але не здавалися. Їх батьків — одних по-вбивали большевики, інших вирвали з рідних гнізд і вивезли

в Сибір, а третіх запр'ягли в нелюдське ярмо неволі. Вивезли в Сибір і Михайла Сапріянчука-Туманюкового... Та поки його вивезли, били й катували, щоб сказав, де заховані скрині зі сріблом і золотом. Але Михайло мовчав, не випустив ні слова з рота — катівські побої були безуспішні. Кати ходили з залізними дручками, перерили всі царинки й толоки, але скарбів таки не знайшли.

Одного, морозного ранку заїхали сани на подвір'я Сапріянчука... Знав він, що це московські чорти приїхали по його душу — його, тай рідні... Вирвали птахів із старого гнізда й посадили на сани. Ой, повезуть у Сибір на муки, голод і смерть... Лишень рушили коні з родиною Сапріянчуків, а тут вогонь... Обняв нараз усі будинки Туманів — горить цінне добро в коморах — ніщо з нього не попаде в руки катам. Звідкіль узявся той вогонь, хто підклав його того не розвідали москалі... Не стало птахів — не треба й гнізда...

СЕЛО ГОЛОВИ КОЛИСЬ І ТЕПЕР

I

Колись темна, непрохідна, лісова пуща від Красноїлі — Дідушкової Річки, ген аж під полонину Скупову над двома, Чорною і Білою Річками, пізніше велике й багате, заселене «гордими» честилюбимими газдами й «гордо-пишними» газдинями. Назву села Голови виводили гуцули від трьох голів — чашок, знайдених давно в дуплі старого бука на ґруні Дівку; дехто казав, що село дістало назву від свого положення під полониною, де мають свої джерела — головиці, річки й потоки.

Писав один поляк, який мав нагоду пізнати ближче Голови, що це село своїм положенням на ґрунях і понад потоками, оригінальністю і стилем життя його мешканців, їх трудолюбністю, багатством і гордістю — особистою і національною, єдине в усій Європі... В ньому задержали гуцули всю свою первобутність, предківські звичаї, обичаї і вірування, одним словом усе те, що називали «старовіччиною», те, що принесли сюди пращури з далеких, забутих уже земель, знад Дунаю, знад Чорного моря, чи може з Кавказу... Той «скарб» зберігали-сокотили «головци» до останніх часів.

Щойно той, хто потрапив би відтворити в своїй уяві, вичарувати, первісний вид тієї пущі-пралісу, де сьогодні велике, просторе й заможне село, тільки той оцінив би тугість, мужність, силу м'язів і духа, підприємчивість й завзяття його мешканців — головців.

У дев'ятнадцятому столітті були вже Голови великим і славним на всю Гуцульщину селом. Вправді, в часі першої світової війни, яка не оминула й Голов, його мешканці дуже потерпіли, а після війни під пануванням Польщі ще більше нещастя і лиха спало на село, то все ж таки «головци» не здавали ворогові соціально-економічних позицій, здобутих кривавою боротьбою і надлюдським трудом.

Бували в деяких гуцульських селах легкодухи, які давали себе використовувати зайдам-жидам і полякам, за безцін ви-

пускали з рук полонини, але в Головах не було випадку, щоб «зайдей» поживився гуцульським добром. Навпаки, після війни, вже під Польщею, голові відкуплювали в жидів полонини, як, напр., велику полонину Лудову й інші. У Головах, над Білою Річкою, не міг удержатися жоден жид.

Багатство мешканців Голов було не лише в безмежних просторах гірської землі з лісами й царинами в селі, а ще більше поза ним, у «верхах» і полонинах, не лише в кількості овець, волів і корів, але й у повних клітках — коморах, а теж і в скринях із золотом і сріблом, що їх придбали предки й помножили нащадки.

Головський гуцул аж зі шкіри вилазив, щоб здобути найбільше багатства, бо воно давало йому певність себе, воно вивищувало його, а передусім запевняло йому незалежність навіть під ворожою владою. А він же ставив незалежність, вільність і свободу вище багатства! Любив їх і цинив понад усе в світі.

Ба, маючи гроші, можна ними викупитися з ворожої неволі, як це було в 1920 р. в часі гуцульського повстання проти Польщі, коли то «шляхетні» старшини «славної» польської армії, яка паціфікувала гуцулів, забрали в гуцулів не мало срібла й золота титулом окупу від катування...

Мав багатий головець повне право сказати:

— Лишень гуцул в своїх горах, лишень гуцул в світі пан!»

То ж він завжди, здавен-давна, почував себе «паном». Коли ж хтось заперечував йому бути паном, того «гатив» по голові «сталенкою» — сталювою барткою, або пускав йому у вороже серце кулю з кріса.

Тому то й не дивно, що від непам'ятних часів називано Голови гніздом опришків. Уже в часі «весни народів» створено було головцями «гуцульську сотню», коли посягано на їх лісові простори, висилали до Відня делегації боронити прав свого посідання. «Головці» були в 1914 р. першими «самохитниками» в р'яди Укр. Січових Стрільців, у часі війни з Польщею відзначувалися завзяттям і хоробрістю в гуцульських сотнях і куреннях, кровавилися в боях з москалями, а пізніше перші перейшли польсько-чеський кордон на Закарпаття, а в УПА були найзавзятішими воїнами.

Не легко й не скоро завойовано й заселено ті лісові пущі й нетри, де постало пізніше село Голови. Треба було теребити, й корчувати вікові ліси, треба було зводити «бої» з дикою звіриною, яка боронила перед людьми свої гнізда.

Початок селу дали над Чорною Річкою Сапріяни і Шкінді, далі Костюки. Пізніше зайшов сюди Тимчук. Його рід дуже скоро розрісся і розгалузився. Тимчуків стало багато. А щоб якось їх відрізнати, подавано їм «порекла», як Тимчуки-Кайлачуки, Ящурі, Хархали, Івчини і т. д. Поруч них осів рід Рубаняків, за Шкіндіями Багани. Вище них поселився Гарас. Він зайняв увесь ґрунь — гірський хребет, що його названо Гарасівським ґрунем.

Цей Гарас мав лише одного сина Максима, від якого пішов рід Максимюків. Мав цей Максим сімнадцять синів. Мусіло статися з ними те саме, що з Тимчуками — їх позначено: Максимюк Петручій, Ілачїнин, Юрачина, Гриз-ло, Качула, Качульчук, Корабейло.

Всі гуцули, мешканці Голів, мали додаткові «порекла», як напр., Мурджуки, Зеленки, Потолїцькі, Черкаляки, Меньюки, Мартини, Харачуки-Смічуки, Том'юки, Глушки, Мічїчаники, Вакарї-Вакарчуки, Полїниці, Дябелки, Пузареві, Сем'яни, Пашуки, Влащуки, Лопатчуки, Лупайлюки, Вончули, Цюби, Дупанюки, Моспанчуки, Німиці, Хомиці, Марки, Бегедини, Онуцьки, Хоміки, Маруняки, Повхи, Чадики, Чуцькі, Довгани, Кафи, Кіщуки, Фіштанеки, Фендірюки, Кацюрани, Храпії, Копили, Онуфрини, Льотичі, Ментові, Шуфлетюки, Хархоляки, Марікани, Мицкали, Мумлики, Кумлики, Вагілі і т. п.

Початок других частин Голов — над Білою Річкою і на ґрунях і кичерах дав Понипайло, від якого пішов рід Понипайлюків, що пізніше сильно розгаложився. Над самою Білою Річкою осів був Доник. Його гражда перейшла пізніше в руки Шекириків, тому й звано їх Шекириками-Дониковими. Даліше горі Річкою поселилися Ленько, Патентарюк, а високо поза Річкою, Лупайлюк, даліше Каб'юки, а там, Зеленські, Лесьо, Іван і Михайло, при ґруні. Дівку — Ткачук-Обарінчук, Морощучики-Красії, Дмитреюк, Стуси-Стусеки. Від перехрестного осіли багатії Маротчаки-Бучуки, Черлени-Черленюки, на кичері Прїнько, а даліше Дронеки-Худеки, а нижче Миронюки. За ґрунем, Оборотним, жив великий багач Іван Янушевський з трьома синами: Миколою, Василем і Михайлом, а під Круглою багаті Дронеки-Іваненіки. Це тільки ті багатії газди, годні і славні «головці» — дуки... Вони запосіли були не лише лісову пуцу з ґрунями й кичерами, де постало село, але й великі простори «у верхах», полонини й ліси в сторону Гриняви, як Великі та Малі Стовні, ліси в сторону присілка Жаб'я-Зеленого і Крен-

ти, полонини поза Гринявою і всі Луковиці над Буркутом, а то й полонини поза Чорним Черемошем. В часі, коли перші завойовники просторів, де постало село Голови, осіли там, не було ні доріг-плаїв, ні стежок — просувалися в глибину пущі понад обі Річки, Чорну й Білу. Але й це не було легко, напр., ще на початку дев'ятнадцятого століття було на Білій Річці з Красноїлі в Голови тринадцять кладок — береї на річці.

Треба було налагоджувати «шляхи-комунікації» — проходи, плаї... Перші два плаї, з Красноїлі понад Чорну Річку, пророблено на полонину Скупову, якими можна було виганяти худобу на полонини через Комарничний у верхи. Його проробили за допомогою інших, Кіцнаки, звані Дмитрюками, що зайняли були землі з лісами від Юранців у Красноїлі. Сусідами Кіцнаків були газди, Лесьо Михайло й Дмитро Дідушки, звані Мурджуками. За ґрунем Шкіндів і за плаєм, ген аж по Ростіцку осіли газди Джунди, за ними Багани.

Другий плаї з Красноїлі на полонини попроваджено Жолобами попри Декиценів, Петрунчуків, Іванійчуків-Шелефетів, Юри Черленюка-Потіцького, а дальше ґрунем Сапріяна, Середним, де поселились були Онуцьки, Маруняк-Никорушка і Брови-Бровчуки. Пророблено було й ще один плаї з Перехрестного почерез Маркову Кичеру попри Дронеків і Янушевського.

Можна було виходити на полонини й у «верхи» ґрунями по обох боках Білої Річки, Оборотним і Дівком.

Крім цих ґрунів були ще Шкіндівський ґрунь і Костюківський.

Костюки мали в своїх руках не лише цей ґрунь, але й ліси ген аж під Михайлову Кичеру, та за Скуповою аж до Черемошу.

Плаями і ґрунями можна було дістатися на «верхи», на Хархалівку, Кичірку, Базаланівку, Гропу, Згари, Юрнівку, Жолобину, Присліп, Березник, Вільшинське, Деречок, Угорське, Змієнки, на Михайлову і Туманівську, Кичері, Буків'єне та на полонини, що їх запосіли були «головці»...

«Тугі», завзяті й уперті, до очайдушности відважні, сміливі та бутні були предки «головців»; подібними були і їх нащадки — здавна й по сьогодні...

Що бачили очима, те здобували руками й клали в свої душі і серця, куди не могла сягати ворожа рука... Любови до кров'ю здобутих і потом политих гір, ніхто не забере і не вб'є!..

З другим приходом москалів на Гуцульщину не думали мешканці Голов здаватися їм. Пам'ятали їх перший побут тут — їх знущання, грабунки й вивози на Сибір. Прийняли їх тепер зі скреготом зубів.

Молодь пішла в партизани — в ряди УПА. Газди й не думали йти в колгосп. Тоді москалі нацькували гірську бідноту на багатих газдів — потворилися банди з голоти, напали на газдів і грабували їх майно.

Але газди боронилися — від колгоспів держалися здалека, як ведмідь від вогню.

Щоб зламати впертість і завзяття гуцулів придумала Москва диявольський засіб... Весною 1945 року «посіяла» в наші горах заразки тифу... Не було в Головах хати, в якій би не шалів тиф, а смерть не косила би мешканців. Майже половина населення тоді вимерла. Бувало, що в багатьох хатах вимирали всі — батьки й діти — не було кому ховати їх.

Наприклад, з одної великої, розгалуженої родини, Понепаляків-Худеків, вимерли тоді всі — ніхто з того роду не залишився в живих. Померли тоді Обарінчуки, Сумаруки, Зеленські, Іванчуки, Мицкали, Міцірушка, Карабчук, Прінько і багато інших. Зі старших людей у Головах майже ніхто вже не живе, лише залишилося в живих кількох «бідняків», як Андрій Петр'юк, Василенків Іван, Магличів Семінко, Текинюк Дмитро, Марчуків Лесьо і кількох із Сапріянчуків, з решти «газдів» лише один, Микула Дронек-Олейчин

Заможних газдів, одних помордовано, інших вивезено на Сибір, а їх майно, громаджене віками, пограбовано.

Хто не знав нашої Гуцульщини, а педусім отих «гордих» газдів-багатіїв у Головах, той ніколи не повірить і не оцінить, скільки всякого добра заграбили москалі у одному тільки селі Головах. «Головці» — це були мурашки, бджілки, що своєю невсипущою працею, трудом і потом «набивали комори» — кліті всяким добром і передавали його нащадкам.

Хто годен оцінити те добро — майно, що його заграблено от хоч би у Сапріянчуків-Туманових, в Понепайлів, у Баганів, у Бичуків, чи в спадкоємців бездітного Лєся Лупайлюка?

А скільки незціненого добра забрано в багатія-дуки,

Миколи Грека-Янушевського, що то його застрілено в лісі Кривім, а його жінку Марійку замордовано в толоці.

А скільки добра згоріло в хаті Василя Юрценкового, що згорів однієї ночі разом з жінкою і трійком дітей? — Його хату підпалили московські банди... Що краще було, те вивезли москалі до своїх музеїв — ношу, різьбу, коралі, золоті і срібні згарди, кераміку й т. і. Більшість гуцульських скарбів попала в руки московських зайдів-злодіїв, і пропала... Щойно тоді, коли Москва здешаткувала й згнобила гуцулів та зломила їх опір, загнано їх у колгоспи.

Село, колись одне з найбільших на Гуцульщині, веселе, чічками краси заскочене, тепер, наче погоріло, смутком покрилося. Нічого з того, що колись тут було, не залишилося... Нема колишньої буйности, ні веселости.

Вони лягли разом з гуцулами в могилки на цвинтарях у Краснополлі і Ферескулі. Не чути там веселих співаночок, ні гри сопілок... Одна лише трембіта верхами тужить, плаче за тим, що вже нема. «Гуцулія» запряжена в московське ярмо неволі, плаче разом з трембітою... «Негура» смутку й жалю покрила село, верхи, кичери й полонини, прибила до землі гордих колись і непокірних гуцулів...

Загнано всіх гуцулів у колгосп разом з їх маржиною, овечками і кіньми. Руками колгоспних невільників побудовано приміщення — стайні для загнаної в колгосп худоби.

Великий, Дмитрюків луг увесь забудований стайнями для корів і овець — там теж і різні комори-склади й пивниці. Побудовано ще й стайні під Круглою на ґрунті Грека, на Буковинках, на ґрунті Обарінчука, у Комарничім, на ґрунтах Костюка, Шкінді і Михайла Сапріянчука-Туманового, а дальше на Дівку, коло Стусів, Вагілів і Вончулів.

Усі ті стайні 50-60 метрів довжини й 40-50 метрів ширини. Вже з тих стаєнь на терені Голов можна уявити собі, скільки «живого» майна, худоби, зрабовано в головців... Гуцулам залишено на родину по одній корові і по 5 овець. Це мусуть гуцульська родина вдержати на одному моргові землі при хаті. Ба, ще й від тих корівок і овець мусять здавати «норму» молока, масла, бриндзі і м'яса.

На літо «пожалувано» головцям одну полонину, Скупову, на якій можуть випасти своєю «приватну» худібку.

Для колгоспної худоби приділено три полонини, Старостаю за Буркутом і обі Лудови. На тих полонинах випасають го-

ловські колгоспники колгоспну худобу — корови, вівці і ялівник. Там роблять з молока бриндзю та масло для Москви. Інші колгоспники косять трави й при допомозі колгоспниць приготують сіно на зиму. Худобою взимі піклується жіноцтво — чоловіки зайняті в бутинах — вирубують ліси — красу й багатство Карпат. Всі царинки Понепайлека забудовані. Там двоповерхова «контора», там великий «ресторан», у якому пропивають колгоспники й бутинарі важко запрацьовані гроші. П'ють горілку не «порціями», як колись, а великими «пугарами». Москва заливає наші гори горілкою.

Не знищив усіх гуцулів тиф, ні вбивства, ні важка, рабська праця, ні злиднене, напівголодне життя, отже треба винищити їх алкоголем.

На царинках Тримайла побудована велика кооператива. Але «головці» вже кілька разів «обчистили» її, забрали всі товари й немалу готівку. Та й «пиши — пропало»... Винуваників не знайдено. На Тримайлюковій царині здвигнено ще й великий поверховий дім для голови колгоспу. Крім цього є ще там і «готель» — дім для приїжджаючих у Голови різних московських наганячів і пропагандистів. Є ще три інші колгоспні будівлі, а між ними й дім «клубу», куди заганяють гуцулів на «мітинги». Там і кіно. У «клубі» велика бібліотека з різною московською макулятурою. Побіч «клубу» дім сільради з прибічниками. Там міститься і «комсомол». Має колгосп у Головах і власну електривню, та шість тягарових авт. Руками рабів розбудовано дорогу від Черемошу через Красноїлю понад Білу і Чорну Річки так, що можна заїхати автом аж під саму Скупову. Зрабувавши приватне майно багатьох головців, приступила Москва до повного знищення другого багатства Гуцульщини — лісів. Оце поза Головами, під Скуповою, і поза нею простягалися вікові ліси, Кривий, Кругла й інші. Москва вирубувала їх руками колгоспників упродовж п'яти років, аж витято їх упень, не залишаючи ні однієї деревини. Нині там гола земля і каміння. Замість буків, смерек і ялиць росте там всяке хабаззя і корчі різних ягід.

Їх мусить збирати шкільна дівтора й здавати «державі». По зрубках гуляють вітри й бурі, нема лісів, нема й стриму для них. Зникли всі ліси й понад Черемошами, — нема й сліду з ліса, що шумів довкола Буркута. А Буркут забудований віллами-дачами й санаторіями. Там повно літом і зимою московської наволочі, не лише з Московщини, але й зі Сибіру. На давньому шкільному городі в Головах побудовано

великий тартак-фірос, в якому працюють день і ніч дванадцять пил. У Красноїлі працює ще більший «фірос». Нема вже лісів, так вирубують ті дерева, що росли ще понад потоками й звозять до тартаків. Дошки вивозять тягаровими автами в Басарабію. Перед гуцулами стає рубом питання: не стане опалового дерева, чим же будуть ogrівати хати й готувати їжу?.

Як надійний засіб московщення Гуцульщини розбудували тут москалі шкільництво. В Головах зайнятих у школах двадцять учителів. За винятком одного, що одружився з московкою, всі вони з Московщини, або зі сх. земель України. В усіх розговірна мова — московська. Гуцульська говірка йде в забуття — молодь мішає українські слова з московськими.

В давньому шкільному будинку над Білою Річкою міститься неповносередня школа — сім клас; на Чорній Річці існує лише чотирокласна школа. В частині Голов, на Дівку і в сусідстві Ферескулі є теж дві чотирикласні школи. В сусідньому з Головами селі Перехреснім побудовано двоповерхову школу для семирічки.

В Красноїлі перебудовано на повносередню школу десятирічку парафіяльні будинки й стайні. Учителі живуть по гуцульських хатах.

Московщення «гоцулет» іде повною парою. От у Косові існує школа деревного промислу й різбарства, до неї приймають лише ту гуцульську молодь, яка вповні опанувала московську мову в письмі і слові. Є ще на Гуцульщині кількох священиків. Голови належать до священиків з осідком у Красноїлі. До нього належать ще села Устрски, Довгополе й Ферескуля. Це колишній наш священик, люблений і шанований гуцулами. Сьогодні він безпросвітний п'яниця. Не витверезується навіть і вночі. Гуцули кажуть, що він заливає московською горілкою черв'яка, який точить його сумління за те, що перейшов з нашої віри на московську. Не мають гуцули користи з нього, але все ж таки не було в Головах ще випадку, щоб двоє невінчаних жили разом, щоб хтось без сповіді й причастя вмер, або без священика був похований.

В неділі і свята відвідують гуцули свої церкви. Є ще священики: в Ясенові, той, що був там за Польщі, о. Березюк, є священик і в Криворівні, нема в Жаб'ю-Слупейці, там згоріла церква ще 1944 р.

Ті, що то їх Москва вирвала з гірських гнізд і вивезла в далекі, чужі світи, пишуть до своїх і знайомих, свою тугу і жаль за Бескидом Зеленим виливають у піснях, що самі їх складають.

Ось кілька з них:

«Та ек собі изгадаю гуцульську родину,
то слізки си самі коте лицем у долину»....

Ой, слізки си лицем коте, кровця серце заливає,
Бо за нашов Чорногорів душа плаче й умирає»....

«Зійшло сонце за степами в сибірському краю.—
Воно знає, ек нам тяжело в Московському раю».

«Посаджу я в чужім краю червону калину,
Та най мені пригадає гуцульську родину».

«Ой, Госпідку милостивий і свята Маріє,
Ци знаєте, відаєте, що си в серці діє?»—

«Ой ви гори високії, до мене озвітси,
Та за мене й мої сльози Богу помолітси...»

Отаких «співаночок» приносить вітер з Сибіру в наші гори й у Голови. Прислухаючись до того вітру й того, що приносить, плаче наша Верховина в московській неволі. Плаче й чекає хвилини помсти!

А Голови — колись опришківське гніздо — відрізняються й сьогодні від мешканців сусідніх сіл, своєю гордою поставою і неподатністю! Не забувають, своєї співучої, гуцульської говірки, говорять і пишуть даліше нею.

Коли в інших селах зникає вже давня, гуцульська, барвна ноша, то головці мимо зубожіння, мимо біди й нужди шанують і даліше свою ношу й уперто держаться її.

А найважніше: головці вірять твердо, що на цьому світі нема нічого вічного — не може бути й вічне панування Москви над Україною і їх Карпатами...

Не може бути і не буде!

Прийде час золотої волі! Прийде час кровавої розплати й лютої помсти! З Головського, опришківського гнізда, вилетять старі птахи та потягнуть за собою молодих на лютий бій!

Задзвенять, як колись, ковані бартки-топори і ударять по московських головах — засвистять кулі з гуцульських крісів.

Ця їх віра твердша від скель у Чорногорі й палаюча, як ватра Довбушевих легінів...

Так — «головці» здештовані, винищені хворобами й голодом, запряжені в ярмо незнаної досі неволі, вірять і очікують хвилини, коли над Чорногорою блисне ясний топір Довбуша — він покличе всіх живучих на вирішний бій з московськими катами.

На той бій підуть перші «головці», бо в них тверда віра, що ще таки оживе дух завзяття і геройства Довбуша та його легінів — а вся Гуцульщина загориться знову палкою любов'ю до своїх гір і запалає вогнем ненависти до ворога.

І будуть Карпати, буде Україна вільна, як була колись...

ПОЯСНЕННЯ ДЕЯКИХ ГУЦУЛЬСЬКИХ СЛІВ

Бер — кладка на річці
Бердо — пропасть
Бізувати — мотти, мати силу
Бокувати — гніватись, уникати когось, сторонити
Бокурія — ремінь
Бондюритися, набундюрений — насуплюватися, насуплений, надутий

Відознати — відвідати
Визнавка — розвідка
Визнати — розвідати
Встріть — назустріч, напроти

Гевкнутися — впасти, вдаритися
Греггіт — дрібне каміння
Гражда — обійстя з хатою і госп. будівлями
Гропа — стрімка царинка

Діздріти — доглянути, припилувати
Держети — тримати

Єрований (напр., кожух) — нашиваний саф'яном і барвними нитками

Фіцігорний — гордовитий
Фалатати — дерти, — розфалатаний — подертий

Заведія — авантюрник, буйний
Закрутанія — багато роботи нараз, біганина

Коверцовий — ліжник тканий з різнокольорової вовни, в зубці
Коравий — упертий

Луб'є — кора
Лунавий — «місячник», лунатик
Начінати — починати
Нашторц — просто

Шторцувати — ставити просто
Невмінки — нехотячи
Нустрити — чигати, засідатися на когось

Отот — той
Охаблений — поганий

Палати — бігти
Палай — біжи!
Паршек — жид
Пахати — нюхати
Присліп — царинка на кичері — верху
Прітьма — прітьмом, скоро

Редна — гарна

Солудек — із облізлого головою
Сталенка — сталевий топір, бартка

Челідинський — жіночий; *муж-чінський* — чоловічий
Чінити — робити, *вчінив* — зробив

Чісна — дуже гарна (напр., дівчина)

Човгатися — совгатися

Чуй, чуй! — слухай, слухай!

Чупрувати — тягати за волосся; *чупруватися* — взаємно тягатися за волосся

Шарапатка, ленка — підпанок

Шипіт — гук, водопад

Шлапаки — старі чоботи

При вирубі лісів, у бутинах, де праця була дуже «варівка», повна небезпек і відбувалася завжди на «команду», мали бутинарі окремі слова команди. Зрубане дерево на високих узгір'ях треба було спускати вділ «ризами» на «рагаш». Ризи — це було корито з дерева, рагаш — місце, де спадало ризами дерево. Дерево стягано до ризи «сапінами», при ризі стояли сторожі з сапінами й уважали, щоб дерево не вискочило з ризи. Дерево «летіло» ризою, гузарем або вершком. Спускаючи ризою дерево, кричали: «Клей-гув!» — угору! — «Клей-гув!» — у долину! «Кінатов! Кінатов!» — «Клей-гув!» Коли ж дерева було повно в рагаші, подавано знак на спускання та якийсь час кричали: «Габу! Габу!» Згори відповідали: «Нацвай, гир!» Потім знову: «Клей-гув!» і т. д.

ДОСІ ВИЙШЛИ ДРУКОМ КНИЖКИ М. ЛОМАЦЬКОГО

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ
НАША ЕМІГРАЦІЯ
УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА
ЛЮБОВ БАТЬКІВЩИНИ
НА ЧИСТІ ВОДИ
УКРАЇНСЬКЕ ВЧИТЕЛЬСТВО НА ГУЦУЛЬЩИНІ
ВЕРХОВИНО, СВІТКУ ТИ НАШ — частина I
ВЕРХОВИНО, СВІТКУ ТИ НАШ — частина II
НАРИСИ З ГУЦУЛЬЩИНИ
БЕСКИДОМ ЗЕЛЕНИМ, У ТРИ РЯДИ САДЖЕНИМ
КРАЇНА ЧАРІВ І КРАСИ
ГОМІН ГУЦУЛЬСЬКОЇ ДАВНИНИ
У ГОРАХ КАРПАТАХ
ПО ТОЙ ВІК ЧОРНОГОРИ
ОПРИШКІВСЬКЕ ГНІЗДО
ЗАВОРОЖЕНИЙ СВІТ (в друку)

